

Родне слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

8/2021

(404)

ЖНІВЕНЬ

ISSN 0234-1360

Да 85-годдзя Генадзя Бураўкіна:

- шпацыр па мінскіх адрасах
- музейна-архіўныя матэрыялы
- рэдкія фотавыявы
- метадычныя распрацоўкі

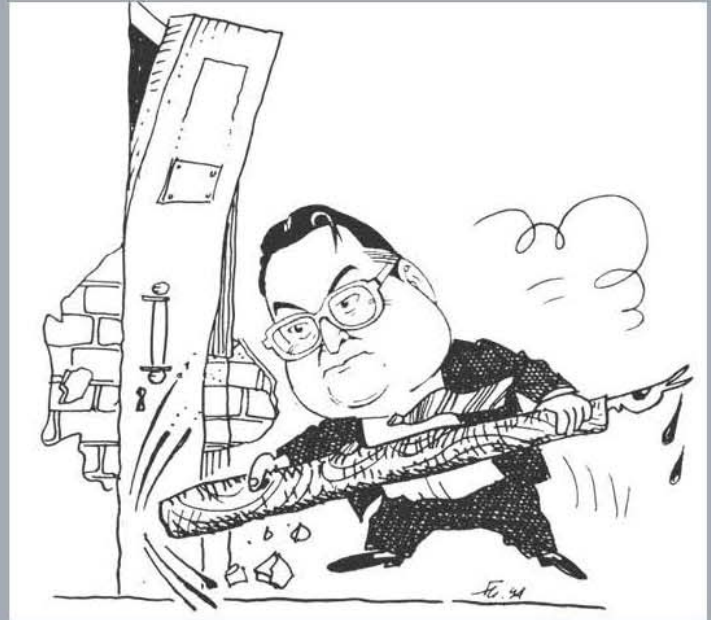
• Вывучэнне творчай спадчыны Ніла Гілевіча ў школе

- Матэрыялы да Дня
беларускага пісьменства

МУЗЕЙНЫ КВАРТАЛ

СУПОЛЬНЫ ПРАЕКТ "РОДНАГА СЛОВА" І ДЗЯРЖАЎНАГА МУЗЕЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Сяброўскія шаржы на Генадзя Бураўкіна

Кастуся Куксо, Міколы Гіргеля і Аляксандра Каршакевіча.

Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Фонд 520 (неапрацаваная частка).

Роднае слова

2021/8

(404)

ЖНІВЕНЬ

Пасведчанне
аб дзяржаўнай
рэгістрацыі сродку
масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам
інфармацыі Рэспублікі
Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, І. Булаўкіна, В. Душэўская,
Р. Ільіна, Г. Запартыка, В. Кажура,
Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,

Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рацэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Шпацыр з пісьменнікам, Літаратура ў кантэксте жыцця, Музейны квартал, Майстэрства творцы, Літаратурнае пабрацімства славян; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Мова мастацкіх твораў, Майстэрства слова, Правапіс у дзеянні, Актуальная тэма, Малады даследчык прапануе, Таямніцы слова, Жывое слова, Пачынальнікі, Наш каляндар; *Нацыянальная і сусветная культура*: Традыцыі і сучаснасць),

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Рыхтуемца да алімпіяды, У дапамогу педагогу; *Калі закончыўся ўрок*: З вопыту работы, Дыдактычны матэрыял, Настаўнік прапануе, У дапамогу педагогу, Прапануем план-канспект, Гуляй і вучыся, Вясель перапынак, Да Дня беларускага пісьменства, Беларусь – мая Радзіма),

Наталля Шапран (*Літаратура і час*: Музейны квартал; *Нацыянальная і сусветная культура*: Нататкі калекцыянера),

літаратурныя рэдактары
тэхнічны рэдактар

**Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі.**

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Жыбуль Віктар. Жаўрукі над праспектамі: Мінск у творчасці Генадзя Бураўкіна	3
Картамышай Мікіта. “Калі ў чалавека вырастаюць крылы...”: Касмічная тэма ў жыцці і творчасці Генадзя Бураўкіна	7
Шапран Сяргей. “Даражу вашым голасам у літаратуры...”: Лісты Генадзю Бураўкіну пісьменнікаў і дзеячаў навукі і культуры	12
Ніжэвіч Людміла. Літаратурны музей Кузьмы Чорнага чакае вас	21
Трафімчык Анатоль. Віктар Гардзей – паэт-арнітолаг	23
Навумава Ганна. Славянскія літаратуры ў пазакласным чытанні: На прыкладзе творчасці Іва Андрыча	25

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Багамолава Алена. Экспрэсіўнасць аўтарскага маўлення Вітаўта Чаропкі	29
Астапчык Таццяна. Афарызмы ў паэзіі Міколы Шабовіча: На матэрыяле кнігі “Маладыя мроі маладога лета”	33
Іўчанкаў Віктар. Пра арфаграму <i>аўдыя</i> : На матэрыяле медыятэкстаў партала <i>zviazda.by</i>	36
Жаўняровіч Пятро. Найноўшыя англіцызмы ў беларускіх тэкстах: рэдактарская ацэнка функцыянавання	39
Кавалёва Ганна. Тыпы адрозненняў унутраных форм слоў з аднолькавай матывавальнай прыметай: На матэрыяле беларускіх і рускіх перакладных адпаведнікаў	43
Васілеўская Алена. “Сабака – сябар чалавека”: Міф ці моўная рэальнасць?	47
Каўрус Аляксандр. Працягваем чытаць напісанае	50
Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Даследчык беларускай мовы Павел Растаргуеў	55

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Бубновіч Іна, Ляскевіч Святлана, Станкевіч Аляксандр. Алімпіяда па стараславянскай мове – 2021: Аналіз і вынікі	59
--	----

Казека Ала. Верш “Маці” Ніла Гілевіча: Урок беларускай літаратуры (VII клас)	64
---	----

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Есіс Яўген. “Мы слухаем маўклівае міжзор’е, а блізкіх нам не можам зразумець...”: Сцэнарый пасяджэння клуба “Літаратурны ветразь” (XI клас) [Генадзь Бураўкін]	66
Лойша Таццяна. Жылі-былі класікі: Віктарына па творчасці Генадзя Бураўкіна. Квэст-гульня па творчасці Ніла Гілевіча	71
Бязручка Леанід. Генадзь Бураўкін, Ніл Гілевіч, Вячаслаў Адамчык: жыццёвы і творчы шлях: Эрудыт-лато (X–XI класы)	74
Бурвін Людміла. “Смейся – раз не плачацца!”: Сцэнарый літаратурна-музычнай кампазіцыі па творах Ніла Гілевіча	76
Петрашкевіч Марына. Ніл Гілевіч: мовы роднай патрыёт: Гульня для старшакласнікаў	78
Кісель Ірына. Вярнуцца ў дзяцінства: Літаратурная гасцёўня да 75-годдзя Віктара Гардзeya (V клас)	82
Канановіч Аляксандр. Свята вяртаецца на Міншчыну: Да Дня беларускага пісьменства	84
Кароза Таццяна. “Не словам адзіным...”: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства да Дня беларускага пісьменства (V–VI класы)	86

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Сурмачэўскі Ігар. Анталогія забытых аксесуараў. <i>Працяг</i>	89
Шындлер Эліна. Сучаснае мастацтва саломаліцення: Пластычны фальклор і фалькларызм	91

Наш каляндар. Азарка В., Васілеўская А. Памяць пра Настаўніка: Ніна Гаўрош (58).	
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2021 год. Верасень (46, 73).	
Крыжаванка. Целеш Л. Жнівеньскія эцюды (96).	

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса *rod-slova.by*. Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

ЖАЎРУКІ НАД ПРАСПЕКТАМІ МІНСК У ТВОРЧАСЦІ ГЕНАДЗЯ БУРАЎКІНА

Вядомы паэт і дзяржаўны дзеяч Генадзь Бураўкін нарадзіўся 28 жніўня 1936 г. у вёсцы Шуляціна (цяпер Тродавічы) Расонскага раёна Віцебскай вобласці, школу закончыў у Полацку (куды пераехалі бацькі), а ў 1954 г. прыехаў у Мінск, дзе паступіў на аддзяленне журналістыкі філалагічнага факультэта БДУ. Неўзабаве пасля гэтага ў газеце “Чырвоная змена” (17 кастр. 1954 г.) з’явіўся верш Г. Бураўкіна, што так і называўся – “Сустрэча з Мінскам”. У ім адбіліся захопленыя ўражанні юнака, які ўпершыню трапіў у сталіцу: “Ад кніжак, сшыткаў важкі чамадан. / Ну вось. / Дзень добры, родная сталіца! / Прымайце, плошчы, будучых мінчан! / Пяць год нам тут і марыць, і вучыцца” [10, с. 3]. Малады студэнт усхваляваны тым, што бачыць вакол сябе: “агнямі з усіх бакоў”, вышыннымі дамамі, будаўнічымі кранамі, прывакзальным скверыкам, дзе, мажліва, “свой самы лепшы верш хто-небудзь з нас / Напіша, Мінскам велічным натхнёны”. Але затрымаўся паэт у сталіцы далёка не на пяць гадоў: велічны Мінск натхняў яго цягам усяго жыцця.

Амаль праграмным для свайго часу выглядаў верш “Мінску” (1964), у якім аўтар падкрэслівае, што паважае горад не толькі за яго велічнасць і прамысловую развітасць, але найперш – за гераічнае ваеннае мінулае: “Ты стаіш партызанам / з чырвонаю стужкай пажараў, / З выстылымі руінамі, / што стралялі ва ўпор. / Поўны сыноўняга гонару / і незабытага болю, / Шапку здымаю / перад кожнай вуліцаю старой, / Кланяюся / чыстаму, / чэснаму твайму падполлю, / Скатаванаму, / апляванаму, / вернутаму ў строй” [9, с. 23]. Паэт нездарма зрабіў такі адкрыты і моцны акцэнт на чысціні і сумленнасці мінскіх падпольшчыкаў: у 1950-я гг. тая сапраўды былі “скатаваныя і апляваныя” – падчас Вялікай Айчыннай вайны кіраўніцтва падполля было дыскрэдытавана нацысцкімі сродкамі масавай інфармацыі і ў выніку лічылася нават “падстаўным цэнтрам, створаным гестапа”, а адзін з яго арганізатараў Іван Кавалёў атрымаў таўро здрадніка і правака-

тара. Амаль паўтара дзясятка гадоў пасля вайны савецкі НКУС працягваў рэпрэсіі над былымі падпольшчыкамі, многія з якіх (126 чалавек) былі арыштаваныя і атрымалі турэмныя тэрміны. І толькі ў 1959 г. “пасля вялікай даследчай работы... рашэннем бюро ЦК КПБ прызнана існаванне разгалінаванага Мінскага падполля ў 1941–42, дадзена прававая ацэнка дзейнасці падп. гаркама, зняты абвінавачанні з дзясяткаў падпольшчыкаў, пазней рэабілітавана 113 чал.” [1, с. 168]. Генадзь Бураўкін быў узрушаны аднаўленнем гістарычнай справядлівасці і не мог не падзяліцца пачуццямі ў вершы.

Апроч вострых публіцыстычных радкоў, ёсць у творы і глыбока асабістыя: “Проста таму, што жыву тут, ля Дома друку, / У тралейбусах езджу, сына ў калясцы вaju, / Ноччу думы табе давяраю, як другу, / Дзялю з табой стужкі вясёлак і ніткі дажджу?” [7, с. 22–23]. Паэт сапраўды нейкі час жыў ля самага Дома друку. Перайшоўшы на працу з часопіса “Камуніст Беларусі” ў газету “Літаратура і мастацтва”, ён неўзабаве атрымаў кватэру па

Генадзь Бураўкін (сядзіць) са студэнцкімі сябрамі на фоне мінскага Кафедральнага сабора.

вуліцы Друкарскай (цяпер Сурганава), 21. Менавіта там праходзіла дзяцінства яго сына Аляксея. “Удзень я звычайна знаходзілася на працы ў выдавецтве, – прыгадвае Юлія Бураўкіна, жонка паэта, – увесь час непакоілася і глядзела ў акно, якое выходзіла на наш балкон. Трэба ж было працаваць, таму з Лёшам заставалася няня (няні – дзяўчаты, жанчыны – у нас бясконца былі), а я толькі прыбгала пакарміць яго...” [12]. Дом быў пабудаваны ў 1963 г., верш “Мінску” напісаны ў 1964-м. Таму ў ім, побач з агульным захапленнем сталічнай веліччу і ўшанаваннем гераізму падпольшчыкаў, адбілася і радасць маладой сям’і, якая ўпершыню атрымала ўласную кватэру.

Думкі і настроі, адлюстраваныя ў вершы “Мінску”, працягнуты ў “Мінскім трыпціху” (1967), напісаным на 900-я ўгодкі заснавання горада. З пачуццём неаплачанага доўгу паэт у першай частцы апявае сваю павязь са сталіцай, яе мінуўшчынай і будучыняй: “На праспекты твае іду – / Плэск Нямігі схаванай чую. / І гаротных вякоў лебяду / Пад асфальтам тваім тапчу я. / Бачу: / плечы тваіх камяніц / Узнікаюцца вышай і вышай... / І ў грудзях маіх сэрца трыміціць / Нераскрытай вясновай пупышкай” [3, с. 151]. Яшчэ глыбейшае, гіпербалізавана-вобразнае развіццё гэтая павязь набывае ў другой частцы трыпціха, дзе “...на Мінску задумліва кроцьціць / Янка Купала, / Радкі ненапісаных вершаў шэпчучы ў цішыні. / Ён даваенныя ліпы каля праспекта шукае. / А вочы яму засцілае / сорак першага горкі дым” [3, с. 152]. Перад вачыма ажылага класіка паўстаюць жудасныя карціны Вялікай Айчыннай вайны, якую яму не было наканавана перажыць, – і супакойваецца ён толькі тады, калі бачыць пасляваенныя клёны і закаханых, што летуценна шпацыруюць па мірным горадзе. Такі кантраст лагічна перацякае ў пратэст супраць вайны ў любой яе

праяве: “...Каб жа / ніколі-ніколі / на іх [лінаў] лісты не ўпала / Ні кроплі / крыві ці урана, / слэз ці свінца!...” [3, с. 153]. Праекцыя ў будучыню працягваецца ў трэцяй частцы трыпціха, дзе паэт звяртаецца да трохгадовага сына – у адрозненне ад бацькі, мінчаніна ўжо ад нараджэння: “Я за руку вяду цябе, / мінчанін, / Асфальтам і ускраіннай травой. / І я ў табе / і ў Мінску / прыкмячаю / Характар / трошкі мой / і трошкі твай. / Я вам, / нібы сваёй удачы, / веру. / Я грэю вас на самым дне душы... // ...Калі пра Мінск не напішу я вершаў, / Дык ты, / сыноч, / іх заўтра напішы...” [3, с. 153–154].

Пабудаваны на кантрастах урбаністычны пейзаж лёг у аснову верша “Жаваранак над праспектам” (1964): “Успырхнуў жаваранак над праспектам, / Затрымцеў, / утрапёны і горды, / Над асфальтным прапыленым пеклам / Стаў паласкаць дажджынкаю горла” [5, с. 43]. У лірычнага героя гэта выклікае замілаванне і расчуленасць – і маленькая птушка не толькі ўносіць у запылены гарадскі краявід прыемную нотку свежасці, але і выглядае своеасаблівым пасланцом з вясковага свету, нагадвае пра дзяцінства ва ўлонні прыроды. Таму паэта захапляе і касец у гарадскім скверы, бо абуджае ва ўяўленні лірычнага героя “расяны луг, туману лёгкі дым” і, зноў жа, “хмурынку з жаўруком срэбнагалосым”, хоць зусім побач праносяцца “тралейбусы, як поўныя вазы” [5, с. 140–141] (“Касец у скверы”, 1976). І нават “Песню пра Мінск” паэт напісаў, адштурхоўваючыся ад прысутных у горадзе рэалій прыроды – і зноў з улюбёнымі жаўрукамі: “Над зялёнай тваёй галавой / Нетаронка плывуць аблогі. / Ле паўдзённага сонца б’юць / Жаўрукі трапяткім крылом. / Я ішчасліваю песню нясу / Па праспектах тваіх шырокіх, / Мой любімы, мой родны Мінск, / Мой прасторны і светлы дом” [4, с. 130].

Складваецца ўражанне, што любая прыродная дэталі выклікае ў Г. Бураўкіна не проста захапленне, а нагоду вярнуцца ў думках у вясковую маладосць – на родную Расоншчыну. Найлепей зразумець аўтара дапамагае, напэўна, адзін з пазнейшых вершаў: “Ты, горад мой, / Даруй мне, / Што кожнаю вясной / Ірвуся я / Да руні, / Да засені лясной. // Хоць ты даўно любімым / Прыстанішчам мне стаў, / Дарогамі любімы / Бягу да першых траў, / Дзе спіць на кожным дрэве / Шпачыных крылаў шум, / Дзе мне вятрыска грэе / Вясковую душу...” [8, с. 218].

У асобных мінскіх вершах 1990-х гг. замест уласцівай Г. Бураўкіну рамантыкі загучалі скеп-

сіс і пэўная расчараванасць. Гэта абумоўлена сацыяльнай і эканамічнай абстаноўкай, што панавала тады ў горадзе. Мінчанам памятных тых часы, калі, напрыклад, стадыён “Дынама” пабываў і месцам правядзення канцэртаў эстрадных зорак, і барахолкай, галоўным рэчавым рынкам сталіцы. Знакаміты стадыён з яго багатай гісторыяй Г. Бураўкін разглядае як своеасаблівае люстэрка жыццёвых прыярытэтаў тагачаснага беларускага грамадства. “Было: / Паэзія збірала стадыёны. / Цяпер прыйшлі інакшыя часы – / Тут прадаюць / Скураккі / І дыёды, / Ралеты, / Кастаньеты, / Паясы. // І там, / Дзе барды надрывалі глоткі, / Дзе звонка струны рваліся ў гітар, / Ляжаць / З Кітаю звезеныя шмоткі / І ў туркаў перакуплены тавар” [8, с. 20], – з расчараваннем зазначаў паэт. Але яго песімістычныя думкі пра тое, што “няма больш ні паэзіі, ні спорту”, крыху развясліся, калі ён пабачыў там “дзяўчыну з томікам Купалы / І лугавымі кветкамі ў руках” – як намёк на тое, што нават сярод залежаў чужога і замежнага можна захаваць сваю культуру і ідэнтычнасць.

Верш “Начному Мінску я не давяраю...” дэманструе негатыўны бок успрымання горада. Начныя і вечаровыя прыцемкі навяваюць на лірычнага героя трывогу і страх, бо могуць служыць схованкай для затоеных злачынных намераў, няшчырасці, паклёпаў, даносяў і проста ўзаемнай непавагі – у агульнай атмасферы падазронасці, што засталася ў спадчыну яшчэ ад змрочных часоў культу асобы. Паэт малюе гэта на кантрасце рэалістычных дэталей (“Начальнік спіць салодка пад аховаю. / Шукае бомж прытулку недалужна”) і гратэскава-фантасмагарычных вобразаў (“А мне здаецца, / Што атрута варыцца / У чорным сагане начнога горада. / І прывідамі поўняцца гарышчы, / І ў сутарэннях прыхавалі плаху...”). “А што ніхто не крыкне, / Не засвішча, / Дык гэта ад затоенага страху...” [8, с. 125], – скрушна рэзюмуе аўтар.

З твораў Г. Бураўкіна, прысвечаных канкрэтным мінскім рэаліям, вылучаецца тэкст песні “Сустрэнемся на плошчы Незалежнасці” (1997). Адна з галоўных плошчаў горада паказана як месца рамантычных спатканняў, лёсавызначальных сустрэч. “Нам ёсць што ўспомніць, / Ёсць аб чым параіцца / Каля старых задумлівых муроў” [5, с. 406], – напісаў паэт, відавочна, маючы на ўвазе Чырвоны касцёл і найбліжэйшыя дамы па вуліцы Савецкай (№ 17, 19), якія захоўваюць атмасферу старога горада, спрыяльную для роздуму, успамінаў, даверлівых сяброўскіх гутарак.

Адзін з найбольш позніх мінскіх вершаў Г. Бураўкіна напісаны 5 кастрычніка 2011 г. на лецішчы ў Крыжоўцы: “О прысады мінскія, /

Генадзь Бураўкін у Парку імя Янкі Купалы падчас святкавання дня народзінаў Песняра.

Балюстрады нізкія, / Кветнікі з цюльпанамі, / Лодкі пад каіштанамі. // Там гулялі поруч мы, / Ласкай сэрцы поўнячы, / Дзелячыся з ценямі / Снамі-летуценнямі. // Там маўчаць апоўначы, / Нашы клятвы помнячы, / Над вадою віснучы, / Вербы каля Свіслачы...” [9, с. 64]. Мяркуючы па апісанні, паэт уяўляў узбярэжную каля вуліцы Камуністычнай і ўздоўж парку Марата Казея – “лодкі пад каіштанамі” і недалёка ад балюстрады можна пабачыць толькі там (на супрацьлеглым беразе, уздоўж парку Янкі Купалы, растуць ліпы, а далей, у парку М. Горкага, – пераважаюць таполі). Магчыма, верш навеяны рамантычнымі ўспамінамі маладосці: недалёка, у доме па вуліцы Камуністычнай, у канцы 1950 – пачатку 1960-х гг. Генадзь і Юлія Бураўкіны здымалі пакой неўзабаве пасля вяселля.

А вось яшчэ адзін верш – і намёк на яшчэ адзін адрас паэта:

Бяздумных вершаў чараду
Чытаю,
зборнікі гартаю –
Нібыта вуліцай іду
Бязлюднай,
без канца і краю.
Усё тут лёгка пазнаю:
Несамавітай рэчкі ўсхліпы,
Кватэру ціхую сваю,
Каля акна старыя ліпы,
Трамвая ранішняга звон,
Туман – хусцінаю вялізнай,
Суседаў цесненькі балкон
З нядаўна вымытай бялізнай... [6, с. 25].

Дзе ж была “ціхая кватэра” Г. Бураўкіна – недалёка ад рэчкі, са старымі дрэвамі каля акна, дзе

быў чутны “*трамвая ранішняга звон*”? Ужо не на Друкарскай, адлюстраванай у ранейшым вершы “Мінску”, а на вуліцы Янкі Купалы, д. 7, кв. 31, дзе паэт жыў у 1970–1980-я гг. У гэтым самым доме жылі і іншыя вядомыя асобы: паэт Аркадзь Куляшоў, празаік Іван Мележ, кампазітар Ігар Лучанок, спевакі Тамара Ніжнікава і Віктар Вучыч, актрыса Аляксандра Клімава, фізік Антон Сеўчанка, міністр аўтамабільнага транспарту і былы партызанскі камандзір Анатоля Андрэеў... “Цесенькім” Г. Бураўкін назваў, відавочна, адзін з балконаў, якія выходзяць у двор, бо на вуліцу дом глядзіць балконамі (дакладней, лоджыямі) доўгімі і прасторнымі.

Верш “3 былых гадоў, з далёкіх станцый...” прасякнуты пачуццём суму па часах юнацтва, калі паэт вучыўся на аддзяленні журналістыкі філалагічнага факультэта БДУ і жыў у інтэрнаце па вуліцы Няміга, 21.

*З былых гадоў, з далёкіх станцый
Я зноў і зноў вяртацца рад
У наша даўняе юнацтва,
У наш студэнцкі інтэрнат.*

*Там нашу вольніцу і волю
Не пахавала цішыня.
Скарынкай чэрстваю і соллю
І я дзяліўся там штодня.*

*Не нью, наперад не высоўваўся,
Жыў з неўгамоннай грамадой.
І часцік, што ў таматным соусе,
Быў найсмачнейшаю ядой [6, с. 31], –*

з цеплынёй успамінаў паэт дэталі сціплага інтэрнацкага побыту.

“А я з надзеяй і даверам / Зноў інтэрнату гавару: / Ты адчыняй спакойна дзверы / Свайму старому жыхару...” – пісаў паэт тады, у 1980-я гг., выдатна ведаючы, што будынка інтэрната ўжо няма: амаль уся старая забудова Нямігі была зруйнаваная яшчэ з тузін гадоў таму. Але калі Г. Бураўкін адышоў у іншы свет, цырымонія развітання з ім адбылася ў Свята-Петра-Паўлаўскім саборы на Нямізе, недалёка ад таго месца, дзе стаяў інтэрнат. Васіль Зуёнак, былы аднакурснік і сусед Бураўкіна па пакоі, прысвяціў памяці сябра верш “Дзве вясны на Нямізе”: «“Няміга, 21” – / На першым паверсе крама, / Другі, інтэрнацкі, глядзіць / На сціплы прыступкі храма... // Цяпер па прыступках тых / Выносіцца дамавіна, – / Апошні Нямігі ўздых / У імя Айца і Сына...» [11, с. 116]. Атрымалася даволі сімвалічна: паэт быццам вярнуўся ў месцы сваёй маладосці, каб развітацца з імі назаўсёды.

Жыццё Мінска адбілася і ў асобных публіцыстычных артыкулах, напісаных Г. Бураўкіным у час працы карэспандэнтам газеты “Правда” па

Беларусі ў 1968–1972 гг. У тэкстах можна знайсці некаторыя цікавыя факты з жыцця горада.

«*Незвычайна выглядае толькі што пабудаваны дом у пасёлку Мінскага трактарнага завода, – пісаў Г. Бураўкін у 1968 г. – На адной са сцен выкладзена з мазаікі карта Мінска і накрэслена: “1.000.000”. Гэта значыць, што першы домабудульнічы камбінат сталіцы Беларусі здаў у эксплуатацыю мільённы квадратны метр жылой плошчы ў будынках з буйных панэляў. Так нарадзілася яшчэ адна славетная лічба ў пасляваеннай гісторыі Мінска» [2, с. 6]. Адрас згаданага дома – вуліца Шчарбакова, 21. Толькі вось памятнае мазаічнае паносення схаванае пад “тэрмафутрам”, якім уцяплілі дом у сярэдзіне 2000-х гг. Сам жа артыкул мае назву “Мінск раздвигает границы” і прысвечаны імкліваму і маштабнаму росту горада. Паэт звярнуў увагу, напрыклад, на тое, што “...карэнных мінчан, якія нарадзіліся і жылі тут яшчэ да вайны, няма. Большасць складаюць тыя, хто прыехаў у сталіцу Беларусі, калі скончылася вайна” [2, с. 6].*

Хоць у пэўныя перыяды жыцця Генадзь Бураўкін досыць актыўна працаваў у журналістыцы, галоўнай для яго заўсёды заставалася паэзія. Менавіта яна дае магчымасць зірнуць на звычайныя рэчы рамантычнымі вачыма і ўгледзець сярод паўсядзённага тлуму тое, што грэе душу, пабачыць натхняльны цуд – хай нават такі маленькі і, мажліва, не для ўсіх заўважны, як той жаўрук над шумным праспектам або томік Янкі Купалы ў руках незнаёмай дзяўчыны.

Спіс літаратуры

1. Бараноўскі, Я. Мінскае патрыятычнае падполле / Я. Бараноўскі, І. Ігнаценка // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 5.
2. Буравкін, Г. Мінск раздвигает границы / Г. Буравкін // Правда. – 1969. – 27 июня.
3. Бураўкін, Г. Вершы пяці кніг / Г. Бураўкін. – Мінск : Маст. літ., 1976.
4. Бураўкін, Г. Выбранае : 1955–1995 : вершы, паэмы, казкі, песні / Г. Бураўкін. – Мінск : Маст. літ., 1998.
5. Бураўкін, Г. Выбраныя творы / уклад., камент. Г. Бураўкіна. – Мінск : Кнігазбор, 2009.
6. Бураўкін, Г. Гняздо для птушкі радасці : вершы / Г. Бураўкін. – Мінск : Маст. літ., 1986.
7. Бураўкін, Г. Дыханне : паэзія / Г. Бураўкін. – Мінск : Беларусь, 1966.
8. Бураўкін, Г. Лісты да запатрабавання : вершы і паэмы / Г. Бураўкін. – Мінск : Кнігазбор, 2010.
9. Бураўкін, Г. Нагаварыцца з зоркамі : вершы / Г. Бураўкін ; уклад. С. Шапрана. – Мінск : Кнігазбор, 2014.
10. Бураўкін, Г. Сустрэча з Мінскам : [верш] / Г. Бураўкін // Чырвоная змена. – 1954. – 17 кастр.
11. Заяц, Н. “Мы з Нямігі...” : Узаемапрысвячэнні Генадзя Бураўкіна і Васіля Зуёнка / Н. Заяц // Маладосць. – 2016. – № 8.
12. Шапран, С. Беларусь была перадусім [Электронны рэсурс] / С. Шапран // Новы час. – 2019. – 30 мая. – Рэжым доступу : <https://novychas.by/asoba/belarus-by-la-peradusim>. – Дата доступу : 08.06.2021.

Аўтар дзякуе Сяргею Шапрану за дапамогу ў зборы матэрыялаў.

Мікіта КАРТАМЫШАЎ

“КАЛІ Ў ЧАЛАВЕКА ВЫРАСТАЮЦЬ КРЫЛЫ...”

КАСМІЧНАЯ ТЭМА Ў ЖЫЦЦІ І ТВОРЧАСЦІ ГЕНАДЗЯ БУРАЎКІНА

Сёлета 60 гадоў з часу першага палёту чалавека ў космас. Тым самым першым быў Юрый Гагарын – чалавек з сонечнаю ўсмешкаю, які са школы ведаў купалаўскі верш “Хлопчык і лётчык” і гаварыў, што менавіта ён падштурхнуў яго да выбару прафесіі. І хоць першы касманаўт планеты ніколі не быў у Беларусі, Генадзь Бураўкін двойчы сустракаўся з ім. Гэтыя сустрэчы пакінулі настолькі яркі след, што калі Гагарын трагічна загінуў, Бураўкін прысвяціў яго памяці “Паэму расстання”.

“НАС ВІТАЎ УСМЕШКАЮ ГАГАРЫН”

Гэта была незвычайная вясна і фантастычная навіна – чалавек у космасе. Без перабольшвання, вялікі дзень у гісторыі чалавецтва.

Па дзіўным супадзенні, у гэты дзень у Купалаўскім тэатры адбылася прэм’ера “Лявоніхі на арбіце” маладога драматурга Андрэя Макаёнка. Пра тое, што ў космас паляцеў першы зямлянін, парторг Купалаўскага тэатра Зінаіда Браварская паведаміла са сцэны адразу пасля антракту. У адказ зала забушавала. І калі пасля Барыс Платонаў, які іграў Лявона, сказаў: “Людцы, што робіцца – мая Лушка на арбіту выходзіць!”, а потым, зрабіўшы паўзу, дадаў ад сябе: “Услед за Гагарыным”, – публіка ўзарвалася апладысмантамі, што перараслі ў авацыю.

Гэтаксама і славыты паэт Максім Танк распавядаў, як адчуў у той дзень гонар за савецкую краіну. Здарылася гэта ў ЗША, дзе каля дзвярэй ягонага нумара ў гатэлі стаяў на варце двухметровы палісмен, які штораціцы вітаў паэта: “Good morning, sir!” Але аднойчы выходзіць М. Танк з нумара, а палісмен нечакана кажа паруску: “Здравствуйте, сэр!” У той дзень Юрый Гагарын паляцеў у космас.

Пра Янку Купалу і ягонага “Хлопчыка і лётчыка” згадала маці першага касманаўта Ганна Цімафееўна Гагарына, калі ў 1980-я гг. прыязджала ў Мінск і наведвала музей беларускага песняра. Беларусь прыгадваў сам Юрый Гагарын, які, хоць ніколі не быў тут, цёпла адгукаўся пра краіну. Пра гэта вядома з аповеду Генадзя Бураўкіна, што быў пераказаны паэтам Міхасём Скоблам.

1962 год. Міжнародны моладзевы фестываль у Хельсінкі, на якім прадстаўляць Беларусь выпала 25-гадоваму Бураўкіну. Усіх савецкіх дэлегатаў пасялілі на караблі. І вось у суседніх каютах жывуць беларус Генадзь Бураўкін, украінец Дзмітро Паўлычка, рускія Яўгеній Еўтушэнка і Юрый Гагарын. Пасля афіцыйных мерапрыемстваў сустракаюцца па-суседску, на зорнае неба любуюцца. І тут Бураўкін пачынае дапытвацца ў

першага касманаўта свету, ці бачыў ён Беларусь з космасу. А Еўтушэнка (які пазней прызнаў свае гомельскія карані) умешваецца:

– Надакучыў ты, Гена, са сваёй Беларуссю! Маленькая яна ў касмічных маштабах, яе і з Масквы часам не відно.

– Бачыў я Беларусь, – усміхнуўся Гагарын сваёй непаўторнай усмешкай і прыбняў Бураўкіна. – Яна прыгожа глядзіцца з космасу і асабліва цудоўная зблізка.

Знакамітую гагарынскую ўсмешку Г. Бураўкін згадваў не раз. Адно яго інтэрв’ю так і называлася: “Нас вітаў усмешкаю Гагарын”. “Тады людзі літаральна захапляліся ўсім, што звязана з космасам. Касманаўтаў было значна менш, чым цяпер, і ўспрыманне іх асоб, іх працы было крыху іншым, – распавядаў Генадзь Мікалаевіч. – Напрыклад, калі ў Хельсінкі прыехаў Юрый Гагарын, вітаць яго выйшлі ўсе дэлегацыі, жыхары фінскай сталіцы, шмат прадстаўнікоў урада Фінляндыі. Калі ён падымаўся па ступеньках да прэзідэнцкага палаца, дзяўчаты – прадстаўніцы ўсіх дэлегацый, стоячы з двух бакоў, закідвалі яго кветкамі. Кожны жэст, кожнае слова Юрыя ўспрымаліся з хваляваннем. А ён звярнуўся да прысутных, як заўсёды, з вельмі простымі словамі, але вельмі шчырымі” [1].

А яшчэ тады, у 1962-м, Бураўкін пісаў справаздачна ў нататках: “Знамянальнымі былі ўсе дні фестывалю, але 4 жніўня – асаблівы дзень. У поўдзень Сенацкая плошча была запоўнена народам. Здавалася, увесь свет прыйшоў сюды... стаялі поплич і чакалі простага рускага хлопца. Тут у Дзень навукі, прагрэсу і будучыні ва ўсіх на вуснах было адно прозвішча – Гагарын” [2].

Другім разам Бураўкін бачыў першага касманаўта ў 1964 г. у Маскве падчас IV Усесаюзнай нарады маладых пісьменнікаў. “Для многіх з нас гэта быў не толькі першы сур’ёзны, прафесійны прыезд у сваё пісьменніцкае асяроддзе – паэтычнае, праязічнае, – прыгадваў Генадзь Мікалаевіч у часе размовы з журналістам Раманам Ярохіным. – Нам жа была падорана магчымасць

Генадзь Бураўкін разам з беларускімі касманаўтамі
Уладзімірам Кавалёнкам і Пятром Клімуком.

патрапіць у цэнтры культурнай Масквы, у якія не так ужо проста было ў твая часы прабіцца – у музеі, тэатры... А сустрэча з Юрыем Аляксеевічам Гагарыным – жамчужына! Ён прыйшоў да нас, гаварыў з намі... І наогул, зносіны з асобамі, з якім мы сустракаліся дагэтуль толькі на фотаздымках, на вокладках кніг: Канстанцін Фэдзін, паэты Мікалай Рыленкаў, Аляксей Суркоў, драматург Анатоль Сафронаў, крытык Валерый Друзін..." [2].

Лёс падарыў Г. Бураўкіну сустрэчу не толькі з першым касманаўтам Зямлі – пазней ён пазнаёміўся са старэйшым братам Юрыя Гагарына Валянцінам (калі ў 1982 г. у беларускім выдавецтве "Юнацтва" выйшла яго кніга "Мой брат Юрий" [3]) і з яго маці. "Семье Буравкиных на добрую память об семье Гагариных", – так падпісала Ганна Цімафееўна фотаздымак, дзе яна разам з сынам. Зрэшты, гэта не адзіны яе дарчы аўтограф, што да сёння захоўваецца ў хатнім архіве паэта.

"ПРЫЯЗДЖАЙ НА РАДЗІМУ, ПЯТРО"

Гэта былі далёка не ўсе "касмiчныя" кантакты Генадзя Бураўкіна – ён быў не проста знаёмы, а сябраваў з першым беларускім касманаўтам Пятром Клімуком, ураджэнцам вёскі Камароўка (цяпер Тамашоўка), што на Брэстчыне. У хатнім архіве Генадзя Мікалаевіча захавалася шмат фотаздымкаў, дзе яны, маладыя, разам: удвух, з жонкамі, з паэтам Васілём Зуёнкам, з кампазітарам Ігарам Лучанком, са спеваком Віктарам Вуячычам. І пажаданне чытачам часопіса "Малодосць" ад першага беларускага касманаўта, напісанае па-беларуску: «Усім, хто чытае "Малодосць", шчыра жадаю высокай арбіты жыцця. П. Клімук 25.1.74 г.». І дарчы аўтограф на кнізе "Зоры – побач. Кніга аднаго палёту", што выйшла ў 1977 г. па-беларуску ў выдавецтве "Мастацкая літаратура": "Геннадий! Эта книга напи-

сана благодаря твоей настойчивости. Искренне тебе благодарен за твою доброту и целеустремленность, за твой патриотизм к белорусскому народу. П. Климук. 25.04.78 г."

Згадваецца ў кнізе і Беларусь, і родная вёска Камароўка, і народныя звычаі: «У нас, на Беларусі, калісьці можна было пачуць незвычайны праклён, – прыгадваў Пётр Клімук. – Калі каторая кабета хадзіла часам не па сцэжцы ці па мяжы, а напраткі, па загоне бульбы або грэчкі, – суседка магла паслаць той кабеціне ўслед: "Каб ты па Месяцы хадзіла, як табе дарогі няма!.." Страшнейшага праклёну, здавалася, нельга было прыдумаць. А мы з вамі глядзелі пры дапамозе тэлебачання, як чалавек рабіў першыя крокі на паверхні Месяца..." [4, с. 6].

Ёсць у кнізе фотаздымкі: і касмічнай тэматыкі, і паэтычнай – разам з землякамі, каля помніка Янку Купалу (падпісаны: "На паклон да Купалы"), разам з Бураўкіным... І пісаў Генадзь Мікалаевіч у "Пісьме Пятру Клімуку з заснежанай Камароўкі":

*Панасытала сёння сумётаў,
Аж схаваліся яблынь камлі –
Быццам сотня тваіх самалётаў
Пракаціла віхор па зямлі,
Быццам хмарай пранесліся гусі –
Кожны скінуў на вёску пяро...
Слава, гонар, любоў Беларусі,
Прыязджай на радзіму, Пятро...*

А яшчэ раней, у 1982-м, даслаў па адрасе: Маскоўская вобласць, Шчолкаўскі раён, Зорны гарадок, дом 4, кватэра 7 "40 віншавальных радкоў 40-гадоваму Пятру Клімуку":

Пеця, Ліля і Міша,
Сядзьце разам радком
І паслухайце ў цішы
Мае сорок радкоў.*

*Хай у хоры банкета
Блісне Свіслачы звон –
Юлі, Лёшы і Светы**
Беларускі паклон.
.....
Па сяброўскаму праву
За святочным сталом
Я хачу ў тваю славу
Біць таксама чалом,*

* Пётр Клімук, яго жонка Лілія і сын Міхаіл.

** Жонка Генадзя Бураўкіна Юлія, сын Аляксей і дачка Святлана.

Каб пачуў ты праз вёрсты,
Дарагі мой Клімук,
Нашы шчырыя тосты,
Сэрца роднага стук.

Каб успомніў ты зноўку,
Як найлепшы ўспамін,
І сваю Камароўку,
І свой Брэст, і свой Мінск.

Каб яшчэ раз паверыў,
Што табе аддаю
Самай чэснаю мерай
Я прыязнасць сваю.

І жадаю бясконца
Аж да сотні гадоў
Шчасця, поспехаў, сонца
Поўны дом, поўны дом!

Між іншым, гэты “альбомны” верш, як і некаторыя фотаздымкі, друкуецца тут упершыню.

Ужо ў часе апошніх нашых з ім гутарак, у маі 2014-га, Генадзь Мікалаевіч згадваў, як П. Клімук, пабываўшы ў 1973 г. у космасе і рыхтуючыся да новага палёту, раіўся, што б сімвалічнае беларускае ўзяць у космас наступным разам, бо груз надта абмежаваны па вазе. «І вось тады мы пайшлі ў кнігарню, што на Карла Маркса, – распавядаў Генадзь Мікалаевіч, – і Пеця выбраў Канстытуцыю БССР на беларускай мове і томік “Новай зямлі”. Але я, шчыра кажучы, калі ён сказаў, што вазіў гэта з сабой, трошкі сумняваўся, пакуль аднойчы Віталік Севасцьянаў пры нейкай сустрэчы не пачаў чытаць: “Мой родны кут, як ты мне мілы, забыць цябе не маю сілы...” Я кажу: “Што, Пеця навучыў?” Ён: “Навучыў»». Зрэшты, не дзіва – у тым палёце Пётр Клімук і Віталь Севасцьянаў правялі на касмічнай арбіце больш за два месяцы – 63 дні.

Толькі-толькі патрапіўшы ў касмічны атрад, Клімук неўзабаве пазнаёміўся з Гагарыным. Сам ён згадваў: “Акінуўшы нас хуткім, усмешлівым паглядом, Юрый Аляксеевіч сказаў з радасным здзіўленнем:

– Якія вы маладыя! Вы нават маладзейшыя, чым былі мы. Перад вамі адкрываецца шлях у касманаўты. Вам суджана будзе не адзін раз падняцца ў Сусвет. Адным словам, вы гісторыя і будучыня нашай касманаўтыкі...”

А яшчэ Пётр Клімук на ўсё жыццё запомніў, як першы касманаўт Зямлі, якому сусветная вядомасць і слава не перашкаджалі заставацца сціплым і абаяльным, сказаў аднойчы: “Самая высокая пасада на зямлі – быць чалавекам” [4, с. 55, 57].

Пазней, у 1968-м, Юрый Гагарын быў госцем на вяселлі беларускага касманаўта. І аднойчы, калі былі на лётным полі і складвалі пасля скачкоў парашуты, нечакана дастаў з кішэні сваю фотакарт-

Дарчы надпіс маці Юрыя Гагарына Ганны Цімафееўны. Хатні архіў Г. Бураўкіна.

ку і, падпісаўшы яе Клімуку, усміхнуўся: “Будзеш на Месяцы калі-небудзь – успомні мяне”.

“ЗЯМЛЯ. БЕЛАРУСЬ. БУРАЎКІНУ”

Але яшчэ пра тую апошнюю размову з Бураўкіным. Генадзь Мікалаевіч дадаў тады, што ў яго хатнім архіве дагэтуль захоўваецца дарагі яго сэрцу дакумент – канверт, на якім напісана: “Зямля. Беларусь. Бураўкіну”. Гэта вітанне з космасу ад іншага беларускага касманаўта – Уладзіміра Кавалёнка, які гэтаксама, як і Клімук, тройчы бываў у космасе і ў адну з вандровак да зор узяў паэтычны зборнічак Васіля Зуёнка, бураўкінскага сябра са студэнцкіх часоў. Ён называўся незвычайна – “Нача”. Быў відавочны сімвалізм у тым, што гэтая сціпых памераў кніжачка апынулася ў космасе следам за коласаўскай “Новай зямля”, бо Нача – назва рэчкі, што працякае на Крупшчыне, адкуль паходжаннем не толькі паэт Васіль Зуёнак, але і касманаўт Уладзімір Кавалёнак.

“З Генадзем Бураўкіным мы даўнія сябры. Што нас яднае? Беларусь, беларускія справы. Я люблю Бураўкіна за тое, што ён сапраўдны беларус і сапраўдны Паэт. Яго вершы прасякнуты думкамі аб радзіме, – гаварыў У. Кавалёнак у 1996 г. – Я ў роспачы, калі чытаю апошнія вершы Генадзя Бураўкіна – у іх трывога і боль за свой край, за тое, што адбываецца з яго сучаснікамі. Ён закрануў балючы нерв, глыбока адчуў трагедыю свайго народа, які нават сваёй

мовы цураецца, бяжыць з наседжаных месцаў у далёкія краі, шукаючы там шчасця і долі.

Бураўкін для мяне не проста духоўна блізкі чалавек, ён – вяршыня, глыба, скала. Ён можа заўсёды разлічваць на мяне, як, дарэчы, і я на яго” [5].

У сваю чаргу Генадзь Мікалаевіч пісаў у дзень 60-годдзя касманаўта:

Уладзіміру Кавалёнку –
Герою, земляку, сябру

У няспынным карагодзе
Працы,
Радасці,
Бяды
Вось і нас з табой, Валодзя,
Акружылі ўжо гады.

Ды хапае нам сілёнак,
Не прыстала вешаць нос.
І на плечы Кавалёнак
Ажно з неба зоркі строс.

Нас вяла дарога наша
Праз пакуты і прагрэс,
І цякла спакойна Нача,
І шумеў над намі лес.

Для вавёрак і для слонак,
Для буслоў,
Што ні кажы,
Ты, Валодзя Кавалёнак,
І сягоння не чужы.
.....
І на тысячу старонак
Мы прыйшлі вiтаннiяў стус,
Дарагі мой Кавалёнак,
Залаты наш беларус.

Дык няхай мільгаюць даты –
Ты ж заўжды
Ва ўсе гады
Будзь шчаслівы і багаты,
Завадны і малады!

3.III.2002 г.

“ЁН САМ БЫЎ ПАДОБНЫ ДА СОНЦА”

Касмічная тэма шматкроць праяўлялася ў бураўкінскай творчасці – яна прысутнічае і ў назвах кніг (“Паміж зоркай і свечкай” і “Нагава-рыцца з зоркамі”), і асабліва ў ранняй паэзіі:

Я люблю тваю чуйную зімнюю ціш,
Мой абсытаны зоркамі горад [6, с. 30].

Суровы і цвярозы век дваццаты,
Люблю цябе да скону
і кляню.
Вятрамі міжпланетнымі працяты,
Ты знаеш усяму сваю цану.
.....

І ўсё ж
ты хочаш да вякоў данесці,
Ад ненажэрнай смерці ўберагчы
Паэтаў выпакутванья песні,
Касмічных трас цяжкія абручы [7, с. 5, 6].

О неба,
зорнае і ціхае,
Крыху пабляклае ад сну,
Табой,
як сіняю хусцінкаю,
Я любай плечы ахіну.

І на прыжмураныя вейкі,
Нібы дрыготкую расу,
Парывістым свiтальным ветрам
Я зоркі ўсе твае страсу.

Хай,
таямнічая і яркая,
Са дна вачэй каханых мне
Недасягальная Палярная
Хоць раз гарэзна падміргне,

Хай чохне кроплямі цяжкімі
Сузор’е Лебедзя ў жарству...
А хочаш –
я каханай імен
Цябе навекі назаву.
.....
Нас замятае восеньскае лісце.
Без нас
да зор стартуюць караблі.
Мы на зямлі навекі засталіся,
Каб вы,
жывыя,
ў небе паплылі.
.....

Зямля здрыганецца нема,
Асыплецца яблыняў бель.
У неба,
у сіняе неба
Рванецца і мой карабель

[7, с. 11–12, 13–14].

Мы будзённа гаворым пра космас.
Ён не слепіць ужо навізнай.
След ракеты здаецца пракосам
Ці запыленаю баразнай... [9, с. 230].

Цытаванне можна доўжыць і доўжыць, але прывядзем яшчэ толькі верш з другой па ліку кнігі Г. Бураўкіна.

ВЯСНА 1961 ГОДА

Вясна...
Вясна...
І неба не захмарана,
І пільна сонца ў ім нясе дазор,
І недзе там
акрэслен шлях Гагарына
Да самых далніх таямнічых зор.

Герой

спяную высь і ветры лютыя
Раішуча і упэўнена сустрэў.
І ўславіла яго вясна салютам
З усіх пупышак на галінах дрэў.

Вясна, ты малайчына!
Спраўна сёлета
Вядзеш цудоўным перамогам лік.
У памяці вякоў адціснуць золатам
Твой радасны, імклівы красавік.

Ідзі, вясна, вясёлай гаспадыню,
Пускай у неба белых галубоў.
Уся зямля,
квяцістая і дымная,
Пяе цябе,
і сонца,
і любоў... [10, с. 14–15].

А складаючы ўжо ў “нулявыя” гады томік выніковага Выбранага, Генадзь Мікалаевіч уключыў у яго “Паэму расстання”, прысвечаную памяці Ю. Гагарына:

Ён любіў сонца.
Ён сам быў падобны да сонца,
Якім яго дзеці малююць, –
З шырокай усмешкай
І вачамі, поўнымі святла.
Ён яго бачыў
і далёка-далёка –
За вёскай,
Над соснамі,
І блізка-блізка –
Ля самага крыла.

“Незвычайная слава, якая дасталася яму, ніколькі не сапсавала гэтага чалавека, – распавядаў Г. Бураўкін. – Мне ён вельмі падабаўся, мілы, сціплы, вясёлы. Такім я яго помню. Смерць Гагарына, смерць трагічная, стала маім уласным горам. І тады ў душы выспела жаданне напісаць пра гэтага вялікага сяна Зямлі...” [12].

А можа?
А можа?
Бывае ж цуд...

Але радыё
паўтарала
словы
панура.

І былі бяссільныя ўсе багі.
Юра-а-а!
Юра!
Не збераглі...
.....

Невядомы фотаздымак Юрыя Гагарына з хатняга архіва Генадзя Бураўкіна.

Неадкрытая зорка
на халоднае дрэва
Упала самлеляю страказой.
Па сінім воку неба
Самалёт скаціўся слязоў...

Радкамі з гэтай паэмы завяршаў касмічны аповед “Зоры – побач. Кніга аднаго палёту” і першы беларускі касманаўт Пётр Клімук: «Ёсць у вядомага беларускага паэта, майго добрага сябра і таварыша Генадзя Бураўкіна “Паэма расстання”, прысвечаная памяці Юрыя Аляксеевіча Гагарына. Я чытаў паэму з вялікім хваляваннем. Асабліва ўражавалі, сціскалі болей сэрца радкі пра смерць Юрыя Аляксеевіча.

Сапраўды, пройдуць гады, “неба прашыюць новымі трасамі караблі. А ў нас будзе біцца сумленне, як жылка на скроні: “Не збераглі...”

У “Паэме расстання” мне запомніліся і іншыя радкі. Вось гэтыя:

Калі ў чалавека вырастаюць крылы,
Ён павінен лятаць,
Не складаючы крыл» [4, с. 317].

Можна толькі пашкадаваць, што Генадзь Мікалаевіч (які, між іншым, займаўся фатаграфіяй) так і не распавёў, не паспеў распавесці, што за аматарскі чорна-белы фотаздымак збырог ён у хатнім архіве – на яго адвароце бураўкінскай рукою алоўкам пазначана: “Гурзуф 1962”. І на ім лёгка пазнаць першага касманаўта Зямлі – па яго славунай сонечнай усмешцы.

Спіс літаратуры

1. **Сафроненка, Б.** Нас вітаў усмешкаю Гагарын : інтэрв'ю з Г. Бураўкіным / Б. Сафроненка // Чырвоная змена. – 1984. – 18 верас.
2. **Бураўкін, Г.** І песні, і поціскі рук... : нататкі з VIII Сусветнага фестывалю моладзі / Г. Бураўкін // Маладосць. – 1962. – № 10.
3. **Гагарин, В.** Мой брат Юрий : повесть [для ст. школ. возраста] / В. Гагарин ; лит. запись В. Сафонова. – Минск : Юнацтва, 1982.
4. **Клімук, П.** Зоры – побач. Кніга аднаго палёту / П. Клімук. – Мінск : Маст. літ., 1977.
5. **Антонана, Т.** “Божа, не дабаў майму народу пошасці, няпраўды і пакут” / Т. Антонава // Звезда. – 1996. – 28 жн.
6. **Бураўкін, Г.** Майская просінь : лірыка / Г. Бураўкін. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1960.
7. **Бураўкін, Г.** Дыханне : паэзія / Г. Бураўкін. – Мінск : Беларусь, 1966.
8. **Бураўкін, Г.** Жніво : кніга паэзіі / Г. Бураўкін. – Мінск : Беларусь, 1971.
9. **Бураўкін, Г.** Выбранае: 1955–1995 : вершы, паэмы, казкі, песні / Г. Бураўкін. – Мінск : Маст. літ., 1998.
10. **Бураўкін, Г.** Паміж зоркай і свечкай : вершы / Г. Бураўкін. – Мінск : Бацькаўшчына, 2000.
11. **Бураўкін, Г.** З любоўю і нянавісцю зямно : вершы / Г. Бураўкін. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1963.
12. **Грамадзянінам быць...** / інтэрв'ю Т. Дзмітрэўскай з Г. Бураўкіным // Чырвоная змена. – 1973. – 10 студз.

Сяргей ШАПРАН

“ДАРАЖУ ВАШЫМ ГОЛАСАМ У ЛІТАРАТУРЫ...”

ЛІСТЫ ГЕНАДЗЮ БУРАЎКІНУ ПІСЬМЕННІКАЎ І ДЗЕЯЧАЎ НАВУКІ І КУЛЬТУРЫ

Сем гадоў, як няма Генадзя Бураўкіна. Яго хатні архіў, што карпатліва збіраўся шэсцьдзясят гадоў, збольшага разабраны. А гэта значыць, што наперадзе новыя публікацыі, даследаванні і кнігі. І, бясспрэчна, адкрыцці, часам нечаканыя. Якія, напрыклад, таямніцы захоўвае эпістальерый, адрасаваны паэту? І хто быў у ліку яго карэспандэнтаў?

Эпістальярная частка архіва Генадзя Бураўкіна – гэты сотні лістоў і тэлеграм, што ніколі яшчэ не друкаваліся, ад калег-пісьменнікаў, асобаў мастацтва, дзяржаўных дзеячаў. Імёны карэспандэнтаў кажуць самі за сябе: славутыя айчынныя літаратары Мікола Аўрамчык, Данута Бічэль, Пятрусь Броўка, Янка Брыль, Васіль Вітка, Анатоль Вярцінскі, Сяргей Грахоўскі, Анатоль Грачанікаў, Аляксей Дудараў, Уладзімір Караткевіч, Міхась Лынькоў, Ніна Мацяш, Сяргей Новік-Пяюн, Уладзімір Някляеў, Пімен Панчанка, Янка Сіпакоў, Анатоль Сыс, Максім Танк, Іван Чыгрынаў, Іван Шамякін, Станіслаў Шушкевіч, Яўгенія Янішчыц; слаўтыя ўкраінскія паэты Барыс Алейнік, Расціслаў Братунь, Іван Драч, Мая Львовіч, Раман Лубкіўскі і Дзмітро Паўлычка; знакамітыя расійскія літаратары Уладзімір Багамолаў, Андрэй

Вазнясенскі і Ігар Шклярэўскі; народныя мастакі Беларусі Гаўрыіл Вашчанка і Арлен Кашкурэвіч, народны артыст СССР кампазітар Ігар Лучанок і віцэ-прэзідэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Радзім Гарэцкі; першыя беларускія касманаўты Уладзімір Кавалёнак і Пётр Клімук; дзяржаўныя дзеячы Аляксандр Аксёнаў, Кірыла Мазураў, Пётр Машэраў. Але найперш, вядома, самыя блізкія сябры: Рыгор Барадулін, Валянцін Блакіт, Васіль Быкаў, Ніл Гілевіч, Васіль Зуёнак і Мікалай Матукоўскі. Трывалыя сяброўскія адносіны звязвалі Генадзя Бураўкіна не толькі з імі – а хіба Пімен Панчанка, хоць розніца ва ўзросце ў паэтаў была амаль дваццаць гадоў, не быў бураўкінскім сябрам?

“НЯХАЙ НЕ ГАСНЕ НАША ДРУЖБА, І ВЕРА, І ВЕРНАСЦЬ”

Пімен Панчанка вылучаў Генадзя Бураўкіна з ліку яго пакалення, пачынаючы яшчэ з 1960-х гг., пра што сведчыць першы дарчы аўтограф на кнізе маладзейшаму сябру: “Генадзю Бураўкіну, аднаму з нямногіх тых, чый паэтычны талент я люблю. 26.XII-66 г. Пімен Панчанка. З Новым годам! З новым шчасцем!” [1]. Гэтае стаўленне Пімен Емяльянавіч, былы франтавік, народны паэт Беларусі, захаваў праз усё жыццё, што пацвярджаюць не толькі яго дарчыя аўтографы розных гадоў, але і публічныя выступленні і, безумоўна, лісты. У сваю чаргу і Г. Бураўкін гаварыў, што сярод паэтычных настаўнікаў “па

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

тэмпераменце, прыхільнасцям, сімпатыям і антыпатыям, нават па паэтычным жэсце” яму найбольш блізкі Панчанка. І, кажучы пра пэўную падобнасць у паэзіі, прызнаваўся: “Я не пабаюся гэтага слова, таму што быць падобным на Пімена Панчанку як чалавека і як паэта – для мяне вялікі гонар” [2]. І пісаў на старонках “Роднага слова” ў лірычных успамінах “З жаўранкам у душы”: “Паэты такой арганічнасці таленту і такога ўзроўню майстэрства, як Пімена Панчанка, нараджаюцца нячаста. І нямногім на зямлі выпадае шчасце жыць з імі ў адзін час, чуць іх голас, яшчэ ў рукапісе чытаць іх вершы, дзяліць сяброўскае застолле і споведную гамонку. Мяне такая рэдкая ўдача не абышла – я сябраваў з Піменам Панчанкам, я і сёння не ўяўляю жыцця без яго па-народнаму мудрага і павучага слова.

Помню сваё першае ўражанне ад вершаў Панчанкі. Яны мне спадабаліся, а дакладней – леглі на душу адразу. Як бывае каханне з першага позірку, так бывае давер і захапленне з першых пачутых ці прачытаных радкоў” [3, с. 177].

Панчанку Бураўкін згадваў не толькі ў эсе і рэцэнзіях, але і ў паэзіі – яго памяці ён прысвяціў адзін з найбольш пранізлівых вершаў:

*Настаўнікі не паміраюць,
А аддаляюцца ад нас
І зверху строга назіраюць,
Як мы вядзём свой рэй і час.*

*Яны не могуць нам нічога
Ні адмяніць, ні загадаць,
А толькі смутнаю трывогай
Свой ціхі голас нам падаць.
.....
Мы не адразу зразумеем,
Як цяжка ўзняць было б крыло
І ўзвіцца ўверх назло завяем,
Каб іх на свеце не было.*

*Яны з далёкасці сусветнай
Душою светлай кожны міг
За намі сочаць непрыкметна,
Аж покуль прыйдзем мы да іх...*

Аднак што датычыць лістоў Пімена Емяльянавіча – іх, розных пасланняў, у хатнім архіве Г. Бураўкіна збераглося паўтара дзясятка. Першае – навагодняя паштоўка – датуецца 1972 г. і падпісана незвычайна: “Шчыры прыхільнік Вашай паэзіі – Пімен Панчанка”. Або віншаванне з 40-годдзем:

Генадзь Бураўкін з Піменам Панчанкам і Рыгорам Барадуліным у Маскве.

“<Жнівень 1976 г.>

Дарагі Генадзь!

Сардэчна віншую цябе з Днём нараджэння! Хоць саракавыя – ракавыя, але для цябе твае саракавыя, на маю думку, былі шчаслівыя.

Рад за твае таленавітыя поспехі ў літаратуры, рад за цябе, як чалавека.

Пажаданні мае, як толькі ты пачнеш разменьваць свой пяты дзясятка, нязменныя: кожны год пісаць добрую капку выдатных вершаў, кожныя два гады – аповесць, кожныя тры гады – сцэнарый.

Здароўя, шчасця, радасці табе і тваёй сям’і!
Абдымаю – Пімен Пачанка”*.

Заняцца прозай Пімен Емяльянавіч раіў маладзейшаму калегу неаднойчы – да прыкладу, жадаў у навагодняй паштоўцы 1979 г.: “Пішы паболей вершаў, а мажліва і раман. На нашу радасць”.

Ён быў шчодрый на добрыя зычэнні і, жадаючы ледзь не кожнага разу шчасця, дадаваў: “і радасці” (аднаго разу нават зрыфмаваў: “радасці са знакам якасці”). Радасць Пімен Емяльянавіч,

* Тут і далей лісты, паштоўкі і тэлеграмы Г. Бураўкіну друкуюцца паводле арыгіналаў, што былі перададзены ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, у фонд Г. Бураўкіна (фонд № 520, неапрацаваная частка).

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

мусіць, бачыў адной з абавязковых умоў шчаслівага жыцця (дарэчы, і Бураўкін выпадкова або свядома ў згодзе з паэтычным настаўнікам назваў так адну са сваіх кніг – “Гняздо для птушкі радасці”). І не раз зычыў на святы: “Няхай і ў новым годзе добра пішуцца табе вершы, сцэнарыі, аповесці”, іранізуючы пры гэтым: “даклады не абавязкова”. І толькі апошняе віншаванне, без даты, было адценнем скрухі і разгубленасці, хоць усё адно завяршалася неадменнай радасцю:

“Дарагі Генадзь!

Шчыра віншую цябе і тваю сям’ю з Новым годам!

Хацеў напісаць табе пісьмо вершам: “А нам, Генадзь, яшчэ згінаць...” А што згінаць – так і не дадумаўся. А таму проста жадаю добрага здароўя, шчасця і радасці!

Пімен Панчанка”

“З САРДЭЧНЫМ ПРЫВІТАННЕМ”

Увогуле пісьмы старэйшых літаратараў – тэма асобная, бо ледзь не кожнага разу гэта туга сплечены клубок узаемаадносінаў, разблытаць які не заўсёды проста. Тым больш, калі за лаканічнымі словамі лёсы не толькі літаратурныя, але і чалавечыя...

Вось, да прыкладу, шчымлівыя словы ўдзячнасці Алесь Асіпенкі, якога Бураўкін у 1972 г. змяніў на пасадзе галоўнага рэдактара “Малодосці”:

“Дарагі Генадзь!

Расчулены тваім віншаваннем. У пенсіённай глухамані кожнае прыватнае слова на вагу золата, асабліва, калі непатухлыя вулканы мінулага і дасюль адчуваюцца на пасівелай галаве. Вялікі табе дзякуй за добрую памяць. Жадаю табе на неспакойным крэсле радасных хвілін творчасці.

Алесь Асіпенка

Верасень, 1983<?> год”

А гэта віншаванне Міколы Аўрамчыка, які выхаваў не адно паэтычнае пакаленне і якому дзесяцікласнік Бураўкін дасылаў у часопіс “Малодосць” на суд і расправу першыя, яшчэ не надта ўмельныя і зграбныя паэтычныя спробы. І таму ацэнкі Мікалая Якаўлевіча, што не-не ды праскокваюць у яго пасланнях, маюць тым большую вагу і каштоўнасць:

“Дарагі Генадзь!

Горача віншую цябе з паўстагоддзем карыснага жыцця, з зенітам творчай сталасці!

Ад усяго сэрца зычу табе добрага здароўя, невычэрпнай энергіі і бадзёрасці, светлага настрою, творчага гарэння, арліных крылаў вершам, багатага паэтычнага жніва, шчасця, радасці, згоды і ладу ў тваёй хаце і ў другой палове веку!

Абдымаю, цалую,

*Мікола Аўрамчык.
27.8.86 г.”*

Іншым жа разам М. Аўрамчык заключаў: “...зроблена табою гэтулькі, што можна радавацца і ганарыцца. Я радуся і ганаруся за цябе! <...> Так і надалей трымаць, дарагі мой!” І можна толькі здагадацца, наколькі была важнай для Бураўкіна гэтая ацэнка ці не першага ў ягоным жыцці літаратурнага рэцэнзента, крытыка і дарадцы...

Гэтаксама, як і П. Панчанка, сяброўскае пачуццё да маладзейшага калегі пранёс праз многія гады і іншы славуты паэт – Максім Танк. Так, у адным з навагодніх віншаванняў ён выказаў пажаданне, каб наступны год быў “шчодрым на хлеб і песні, на нашы сяброўскія сустрэчы”. Іншым жа разам зычыў: “Дарагі Генадзь Мікалаевіч, сардэчна віншую вас, аднаго з выдатнейшых прадстаўнікоў той баявой пасляваеннай змены, якая, развіваючы лепшыя традыцыі нашых вялікіх настаўнікаў, з гонарам нясе на сваіх плячах груз адказнасці за сённяшні буйны росквіт беларускай і ўсёй савецкай літаратуры. У дзень вашага слаўнага 50-годдзя жадаю вам здароўя, шчасця і ўсяго найлепшага ў вашым творчым жыцці. Моцна абдымаю = *Максім Танк*”.

“Я ТАБЕ ХАЧУ ПАКАЗАЦЬ МАЮ ДАРОГУ”

Старэйшае пакаленне звычайна было шчодрым на ўзнёслыя паэтычныя эпітэты і выказванне сяброўскіх пачуццяў. Не быў выключэннем і Пятрусь Броўка, хоць адносіны з ім у Бураўкіна маглі скласціся не самым лепшым чынам, бо гэта ж ён разам з іншымі маладымі калегамі, што прагнулі перамен у Саюзе пісьменнікаў, ініцыяваў у 1966 г. адстаўку Броўкі з пасады старшыні СП. Такім чынам, у Петруся Усцінавіча былі падставы сур’ёзна ўскрыўдаваць на маладога калегу, але, зыходзячы з ягоных паштовак ды лістоў, калі крыўда спярша й узнікла, пасля ад яе не засталася следу. «Прачытаў тваю кніжку. Дзякую. Адно скажу, выкарыстоўваючы назву свайго верша: “А мы расцём!” І з кожнай кніжкай. А гэта <ў> творчасці

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

добра!» – пісаў Пятрусь Усцінавіч у адным з пасланняў і жадаў іншым разам: “Поспехаў табе ва ўсім: і на працы, і на га-лоўнай – творчасці. Як ні цяжка знаходзіць час, а паэзія сама знаходзіць і ўначы, і ў дарозе...” І да-даваў: “Моцна абдымаю”.

Дый сам Генадзь Міка-лаевіч, калі згадаў у эсэ “Крынічка пад вечнымі зоркамі” [4, с. 436–444] сумесную вандроўку на радзіму (у Броўкавы Пу-цілкавічы, барадулінскія Ушачы і бураўкінскі По-

лацк), шчыра пра ўсё распавёў: «Як на першы, недасведчаны погляд, дык час тады быў у на-шых узаемаадносінах не самы спрыяльны для сяброўскіх паездкаў. Яшчэ не забыліся баталіі бурнага пятага з’езда пісьменнікаў рэспублікі, дзе мы, маладзейшыя, з юначым максімалізмам і бескампраміснай рашучасцю ваявалі супроць літаратурнага бюракратызму і залішняй асця-рожнасці, за грамадзянскую смеласць ва ўсім. Неяк само сабою атрымалася (а можа, той-сёй з тагачасных хітрых нашых дарадцаў і дапамог гэтаму), што ўвасабленнем ці, ва ўсякім разе, абаронцам усяго старога, “несучаснага” стаў для нас перш за ўсё кіраўнік пісьменніцкага Саюза, удастоены ўсіх магчымых узнагарод і званняў, упэўнены і дзелавіты Пятрусь Усцінавіч. Суп-роць яго пасыпаліся нашы самыя адточаныя стрэлы, супроць яго прагаласавалі многія з нас. Вядома, тады па сваёй мілай недасведчанасці мы не маглі ведаць, які гэта няпросты хлеб – кіраўніцтва творчай арганізацыяй, не маглі на-ват здагадацца, як цяжка ў гэтай “скуры” быць абсалютна аб’ектыўным, як многа значаць пры гэтым не толькі талент, аўтарытэт, характар, а і дысцыпліна, а то і неабходнасць. Мы хацелі праўды і справядлівасці ў чыстым выглядзе, без скідак на складанасць часу, без дыпламатыі і нейкіх адступленняў. Як і ўсе маладыя (і дзя-куй за гэта маладосці!), мы былі непапраўнымі ідэалістамі і патрабавалі ад старэйшых больш, чым ад сябе».

Але што паказальна, арганізатарам і “фун-датарам” падарожжа на Полаччыну стаў сам Пятрусь Усцінавіч. Вядома, не абышлося ў да-розе без гутаркі пра той самы з’езд СП...

“– Адразу пасля з’езда я перажываў, – прызнаўся Броўка. – Не разумеў нават спярша, чаму так адбылося. Хацеў заўсёды, як лепей, а тут столькі галасоў супраць... Пасля разабраўся

Генадзь Бураўкін з Петрусём Броўкам і Рыгорам Барадуліным на Ушаччыне каля броўкаўскай крынічкі. 1970 г.

ва ўсім, пашкадаваў, што не дужа блізкі быў з ма-ладамі, што пазнавата адчуў, як рэзка змяніла-ся жыццё ў апошнія гады. І пайшоў прасіцца з Саюза... – Ён памаўчаў, уздыхнуў. – Цяпер я на вас не злююся. Нават удзячны вам. <...> Каб не той з’езд, так бы і сядзеў у пісьменніцкай кан-торы. А я энцыклапедыю раблю, першую ў гіс-торыі беларускага народа. Гэта вам не жартачкі. Гэта, хлопчыкі, помнік нерукатворны, не абы-які. І зраблю! – ён нават голас павысіў, быццам хтосьці засумняваўся. – Пабачыце, зраблю. Не горшую за іншыя. Няма чаго нам прыбядняц-ца... Вось толькі б дажыць, каб усе дванаццаць тамоў на стол пакласці...”

І як на свае вочы бачыш сцэну са згадана-га бураўкінскага эсэ: “Спалі мы (вядома ж!) на сене ў новай пуні, пасярод чароўнай вясковай цішыні, супакоеныя чыстым водарам сухой тра-вы і абвялых красак. Броўка таксама лёг з намі і ранічкай пабудзіў мяне:

– Хай хлопцы яшчэ паспяць, а я табе хачу па-казаць маю дарогу.

І вывеў за вёску, да блізкага лесу, дзе ў густым малінніку ўжо дзумкалі пчолы, дзе аб вузлякі каранёў спатыкалася нешырокая сцяжына.

– Гэта мая дарога ў жыццё, – ён не хаваў рас-чуленасці. – Па ёй я ажно да Барысава хадзіў, ад-носіў сельсавецкія справаздачы, прыносіў кніж-кі... Колькі перадумаў тут, колькі мар выспеліў, колькі радкоў знайшоў!..

Мы прыселі на ўзгрэйку на старыя пні, пад-ставілі яшчэ ласкаваму сонцу твары і надоўга замоўклі...”

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Між іншым, калі завіталі да бураўкінскіх бацькоў Феадосіі Ягораўны і Мікалая Сцяпанавіча, Пятрусь Усцінавіч заўважыў: “Добры ў цябе бацька, Генадзь, неспакойны і нераўнадушны. Вось цяпер я зразумеў цябе, і гарачнасць, і задзірыстасць тваю зразумеў. Гэта ў цябе ад бацькі... – І раптам радасна засмяўся: – А і я такі быў – калючы, рызыкаўны. Са мною, брат, таксама ў свой час клопату хапала”.

“З ДОБРАЗЫЧЛІВАСЦЮ”

Гэта таксама асобная тэма – лісты літаратараў “расстрэльнага” пакалення 1930-х, якое больш вядомае “анфас і ў профіль”. Так, да прыкладу, аўтар славутай песні “Зорачкі” Сяргей Новік-Пяюн, на чыю долю выпалі і польская турма ў Баранавічах, і нямецкі лагер смерці Калдычэва, і сталінская Калыма, не толькі называў творчасць Г. Бураўкіна цудоўнай, але і характарызаваў яго працу як высакародную. І перадаваў па просьбе Зоські Верас – яшчэ адна незвычайная асоба беларускай гісторыі! – у падарунак яе кнігу вершаў і апавяданняў “Каласкі”. І застаецца шкадаваць, што цяпер ужо, відаць, не дазнацца, што менавіта звязвала двух паэтаў і за што дзякаваў Сяргей Міхайлавіч, калі пісаў: “З сардэчным прывітаннем, глыбокай пашанай і шчырай удзячнасцю за ўсё добрае, зробленае для мяне”.

Што ж датычыць наступнага ліста, то яго варта працытаваць цалкам:

«ДАРАГІ ГЕНАДЗЬ МІКАЛАЕВІЧ!

Ці не памылка тут папа, што Вам ужо гадоў капа?

Жарт жартам, а ў метрыку заглядаць няварта пры Вашай маладосці душы, светлым і вялікім ад Бога таленце, нястомнасці, працавітасці, сумленнасці, прынцыповай і непахіснай смеласці, непадкупнай грамадзянскай пазіцыі Беларусы за беларусаў.

Мяне радуюць і хвалюць Вашы вершы, Ваша публіцыстыка з першай да сённяшніх і чаканых публікацый.

Дай Вам Бог і ў наступную капу гадоў заставацца тым жа шаноўным, таленавітым і любімым Генадзем Бураўкіным, дабуравіцца да ісціны, пасеяць дабро дзеля новага ўраджаю і “Жніва”.

Жадаю доўгага-доўгага шчаслівага веку ў міры, любові і шчасці!

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Віншую з юбілеем і нізка кланяюся Юліі Якаўлеўне і Вашым нашчадкам.

Р. С. У доказ даўняй беспамылковай веры ў Вас і Ваш талент прыкладаю свой даўні сказ пра Ваша “Жніво”. Даруйце маёй дрыготкай руцэ за машынапіс.

Моцна і шчыра абдымаю Вас!

Сяргей Грахоўскі

25 жніўня <1976 ці 1986 г.>».

Аўтар пасланьня – паэт Сяргей Іванавіч Грахоўскі, які ў 1937-м быў арыштаваны і асуджаны на 10 гадоў “за антысавецкую дзейнасць” і як “член контррэвалюцыйнай нацыянал-фашысцкай арганізацыі”. Пасля вызвалення ён выкладаў рускую мову і літаратуру, аднак праз два гады зноў быў арыштаваны і асуджаны на пасяленне ў Сібіры. Рэабілітаваны толькі пасля смерці Сталіна, у 1955-м.

Яны, цудам ацалелыя літаратары 1930-х, усё жыццё захоўвалі памяць і пра перажытае, і пра лёсы сяброў, чые маладыя жыцці і таленавітыя кнігі былі панішчаны бязлітасным малохам. І пры магчымасці імкнуліся нагадаць пра загінулых сяброў і таварышаў. Праўда, не заўсёды гэта атрымлівалася – здаралася, што сучаснікі па недамысленасці або са злосным намерам знарок імкнуліся выкрасліць з нацыянальнай памяці і гэты страшны перыяд у гісторыі, і імёны тых, хто быў выкінуты не толькі з літаратуры, але найперш з жыцця. Вось і пісаў Сяргей Іванавіч Грахоўскі старшыні Дзяржтэлерадыё поўны гаркоты ліст:

«Паважаны Генадзь Мікалаевіч!

У жніўні літаратурная рэдакцыя тэлебачання запісала перадачу, прысвечаную 75-годдзю Барыса Мікуліча. У ёй прымалі ўдзел выкліканая з Бабруйска сястра пісьменніка, Васіль Вітка і я.

Да юбілейнай даты, як і звычайна, перадачу выпусціць не паспелі. Выхад яе затрымаўся па невядомых прычынах аж на тры месяцы. Нарэшце, 17 кастрычніка ў праграме была абвешчана перадача «“Дарога надзеі”. Да 75-годдзя Б. Мікуліча» (“Известия”, № 289). А ў эфір яна так і не выйшла. Чаму? Мне растлумачылі: “Знялі ў апошні момант, бо рэжысёрскі недасканалая”. Я не такі наіўны, каб не разумець, што за гэтаю далікатнаю адгаворкаю крыецца боязь некаторых кіруючых работнікаў тэлебачання нарэшце сказаць праўду пра трагічны лёс пісьменніка. Дакуль жа можна лічыць дурнямі нашых дасведчаных чытачоў і глядачоў?

Калі б я сказаў, што на будоўлі Сібіры Мікуліча паклікала рамантыка – так, як некаторыя пісалі пра Дубоўку, – і памёр ён ад пнеўманіі, пе-

радачу прызналі б дасканалай ва ўсіх адносінах, і не было б ніякіх затрымак.

Выходзіць, некаторыя Вашы падначаленыя галасуюць за перабудову і галоснасць, а салідную зарплату атрымліваюць за тое, каб пад рознымі прыстойнымі адгаворкамі тармазіць і забараняць галоснасць і даўно агульнавядомую праўду.

Прашу Вас пацікавіцца і вырашыць лёс такой жа шматпакутнай, як і лёс Барыса Мікуліча, тэлевізійнай перадачы “Дарога надзеі” і спраўдзіць надзеі гледачоў і ўдзельнікаў перадачы.

З глыбокай павагаю

*Сяргей Грахоўскі.
24/Х-87».*

Гэтаксама і іншы былы рэпрэсаваны паэт Станіслаў Пятровіч Шушкевіч, які быў двойчы арыштаваны і таксама прайшоў праз сталінскія лагеры ісылкі, неаднойчы шукаў справядлівасці і заступніцтва ў Генадзя Бураўкіна, кожнага разу завяршаючы лісты нязменным “З добра-зычлівасцю”...

«Старшыні Дзяржаўнага камітэта
Беларускай ССР
па тэлебачанні і радыёвяшчанні
Бураўкіну Г. М.

Паважаны Генадзь Мікалаевіч!

У канцы лета гэтага года забег да мяне на кватэру журналіст Стэфановіч Барыс Баляслававіч. Ён ведаў, што ў часопісе “Неман”, газетах “Советская Белоруссия”, “ЛіМ”, “Чырвоная змена”, “Вячэрні Мінск”, “Магілёўская праўда” і інш. публікаваліся мае нарысы пра Змітрака Астапенку. Ён папрасіў падзяліцца ўспамінамі пра паэта і даць фотаздымкі і публікацыі пра З. Астапенку.

Адчуваючы добрыя намеры журналіста стварыць тэленарыс пра чалавека, які аддаў сваё жыццё ў баях за свабоду сваёй Радзімы, я ахвотна згадзіўся даць журналісту фотаздымкі, публікацыі, кнігі. Меркаваў, што журналіст на аснове іх напіша нешта і сваё. Але ж у перадачы, якая адбылася 12 снежня г. г., быў прачытаны ліст З. Астапенкі да сваіх родных з Чэхаславакіі, знойдзены мною ў сваякоў паэта, фотаздымкі, якія я даў журналісту, і ўрыўкі з прадмовы да зборніка паэта, напісаныя мною.

Ні слова не знайшлося ў журналіста пра шматгадовыя мае пошукі матэрыялаў пра жыццёвы і творчы шлях паэта. Няўжо ўсё паказанае звалілася з неба ў рукі журналіста? Трэба ж мець хоць маленькую сціпласць...

З добразычлівасцю,
12 жніўня 1984 г. Станіслаў Шушкевіч.

А іншым разам Станіслаў Пятровіч выказваў цалкам зразумелую крыўду, калі на літаратурным вечары яму не дазволілі прачытаць верш памяці П. Броўкі. І ён, сівы паэт сталага веку, які на сваёй скуры спазнаў ліхалецце сталінскага ГУЛАГа, вымушаны быў апраўдвацца і горка іранізаваць: “Адбяру ад вядомых усяго 2 капейкі”...

«1 ліпеня <1985 г.>

Дарагі Генадзь Мікалаевіч!

Тыдні два таму назад я папрасіў Васіля Зуёнка, каб мне дазволілі на вечары ўшанавання памяці народнага паэта П. Броўкі, у дзень 80-годдзя з дня яго нараджэння, прачытаць верш.

Зуёнак сказаў, што гэта немагчыма, бо ўжо спісак выступаючых зацверджаны. А я ж даўно збіраўся сказаць добрае і шчырае слова пра П. Броўку.

У 1930 годзе Калгасцэнтр паслаў мяне на Полаччыну ў Ветрынскі прыгранічны раён праводзіць калектывізацыю. Тады, калі ездзіў па многіх мясцінах Віцебшчыны, я прыгадаў добрым словам П. Броўку, у 1934 годзе я пісаў дыпломную працу пра творчасць П. Броўкі перад заканчэннем Выш<эйшага> пед<агагічнага> інстытута ў Мінску. У 1965 годзе я напісаў нарыс пра П. Броўку.

Сёлета, у маі месяцы я пабываў на Ушаччыне. Наведаў стрыечную сястру П. Броўкі Анастасію Пярэдня, асвенцымскую нявольніцу № 61579. Напісаў невялічкую нататку і змясціў у газеце “Звязда” (гляньце ў нумар за 16 чэрвеня).

У вёсцы Дубянец я знайшоў асвенцымскую нявольніцу № 61630 Ніну Волах, якая расказала мне пра смерць маці П. Броўкі Алены Сцяпанайны.

Гляньце на мой невялічкі нарыс у тыднёвіку “Літаратура і мастацтва” пад назвай “Маці паэта” (14.VI.1985).

Не падумайце, што я ўзяў камандыровачныя грошы для сваёй паездкі, я ездзіў за свой кошт.

У музеі П. Броўкі ляжыць закрытая рэцэнзія для выдавецтва “Советский писатель” (фотакопія). Які ж гэта шчыры і нечаканы водгук пра маю творчасць.

Я Вас прашу праявіць клопат, каб мне далі магчымасць прачытаць верш “Асвенцым”, прысвечаны памяці П. Броўкі і яго МАЦІ. Адбяру ад вядомых усяго 2 капейкі.

З павагай, *Станіслаў Шушкевіч*.

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

**“ЗАДАЛЕКАВАТА ЖЫВЕМ,
ЗАРЭДКА БАЧЫМСЯ...”**

А захаваліся ж яшчэ і лісты сяброў і таварышаў маладосці, сур’ёзныя і жартаўлівыя, напісаныя прозай і ў рыфму...

*З гордай вышыні Паміра
Славім і вітаем шчыра
“Маладосць” – калыску геніяў
На чале з галоўным – Генаю, –*

гэтак віншавалі ў 1974-м прازیак Іван Чыгрынаў і паэт Пятрусь Макаль часопіс “Маладосць” на чале з Бураўкіным.

А вядомы віцебскі паэт і краязнавец Давід Сімановіч (той самы, што настойліва вяртаў Віцебску і Беларусі імя Марка Шагала), хоць сам пісаў па-руску, рыфмуючы назвы бураўкінскіх кніжак, міжволі пераходзіў на беларускую мову:

*Тут Ваш “Выток” –
і за вітком віток,
Не ведаючы стомы і спакою,
ад “Майскай прасіні”
з “Пяшчотай” лёгкі крок,
у “Гняздо для птушкі радасці” рывок,
на жнівеньскі парог
праз сто дарог
і да “Жніва”.
І вось відзён здалёк
“На варце вернасці”
бураўкінскі радок
“З любоўю і нянавісцю зямною”.*

Ва ўнісон нечакана рабіўся паэтам і знакаміты дырэктар “Мастацкай літаратуры” Міхал Дубянецкі, калі згадваў бураўкінскі зборнік “Пяшчота”, што выйшаў у ягоным выдавецтве:

*Генадзю Бураўкіну
(экспромтам)*

*Пяшчотна трымаю
ў далонях “Пяшчоту”.
Жадаю Генадзю
і новага ўзлёту!*

І іншым разам прызнаваўся ўжо ўзнёсла-празаічна: “Дарагі Генадзь, вельмі рэальна адчуваю жар і бляск твайго залатога поўдня. Рады што ты менавіта такі – сапраўдны паэт і грамадзянін, сябра, чалавек. Горача віншую і зычу надалей захоўваць і развіваць гэтую форму = Шчыра твой Міхал Дубянецкі”.

**МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ**

Або яшчэ адно слаўнае імя – Ігар Шклярэўскі, які паходзіць з Бялынічаў і не раз перакладаў-пераствараў бураўкінскую паэзію па-руску: “Дорогой друг, из-за болезни не могу приехать на твой юбилейный вечер. Поклон витебской земле – родине твоего детства. Всею своей жизнью, каждой своей строкой – и гражданской, и лирической – ты служишь этой земле и продолжаешь ее поэтическую славу. Здоровья тебе и вдохновения = Твой *Игорь Шкляревский*”.

А быў жа час (у што сёння цяжка паверыць!), калі Бураўкін па праве старэйшага таварыша рэцэнзаваў першую кнігу Шклярэўскага. «Я не веру, што ёсць чытачы, якія не радуецца сустрэчы з талентам. Такіх чытачоў (выключаючы безнадзейных і раззлаваных графаманаў) не можа быць. І таму я ўпэўнены, што сустрэча з Ігарам Шклярэўскім будзе радаснай для кожнага, хто возьме ў рукі і хай нават проста перагартэе яго першую кніжку “Я іду!” – пісаў Генадзь Мікалаевіч у 1962 г. – Хто ж ён – аўтар гэтага рашучага, смелага: “Я іду!”? Як чытач, я магу адказаць каротка: ён – паэт, таленавіты, малады паэт. Гэта відаць з першых радкоў, такіх вясновых і паэтычных...» [5].

Пра геніяльнага беларуска-французскага мастака пісаў з ягонай радзімы знакаміты расійскі паэт Андрэй Вазнясенскі старшыні беларускага Дзяржтэлерадыё:

“Геннадий, дорогой!

Приветствую тебя из твоих мест. Рад, что вы заинтересовались Шагалом и к юбилею собираетесь сделать ленту о нем. Я целиком эту идею поддерживаю и чем могу – помогу. (Они хотят снять меня немного – я согласен.)

Будь счастлив и щедр.

Сердечно – Андрей Вознесенский.

18 дек<абры> 1986
Витебск”.

А колькі, мабыць, сіл дадало Генадзю Бураўкіну невялічкае шчырае прызнанне сябра маладосці Анатоля Вярцінскага: “Дарагі Генадзь! Ты, здаецца, не ўяўляеш сам да канца, што значыць такое вольнае сумленнае, мужнае тваё выступленне... Гэта для ўсіх нас (мяркую па сабе) – імяніны душы (і сумлення). І, можа, нейкі зрух у справе... Абдымаю. З удзячнасцю і братнім пачуццём”.

Гэта, заўважым, не было чымсьці выключным – калі сучаснікі, што самі мелі аўтарытэты і гучныя імёны, аддавалі належнае Бураўкіну, паэту і грамадзяніну. Як, напрыклад, акадэмік Радзін Гарэцкі, прадстаўнік славуэтага роду, з якога выйшаў і класік беларускай літаратуры Максім Гарэцкі, і адзін з заснавальні-

каў Акадэміі навук Беларусі геалаг Гаўрыла Гарэцкі:

«У нас з Галяй гэтыя два дні – Дні Бураўкіна. Учора з асаблівай прыемнасцю глядзелі тэлеперадачу пра нашага цудоўнага Паэта. Выдатныя кадры разам з маці, чые разумныя шчырыя вочы перайшлі да Цябе, а агульныя рысы – бацькавы. Якія вы – Юля і Ты – прыгожыя, мілыя, дзівосныя <...>. Гэтыя дні (ды вельмі часта і ў звычайныя дні, асабліва калі глядзім “Калыханку”) Ты ў нашым сэрцы і таму шчыра і сардэчна віншуем Цябе з Днём Нараджэння, з часам сапраўднай мужчынскай сталасці, філасофскай мудрасці, бясстрашнай мужнасці, але і не пакінуўшай Цябе лірычнасцю, пяшчотнасцю і замілаванасцю да ўсіх тых і да ўсяго таго, каго і што Ты любіш, хто і што Табе падабаецца, узлёту грамадзянскай думкі і боскага натхнення, гарачага (амаль юнацкага) сэрца, любові да роднай прыроды, матчынай мовы, адзінай Бацькаўшчыны, кахання да жанчыны і імкнення да ўсяго прыгожага! Няхай усё гэтае, што так натуральна ёсць у Цябе, не пакіне Цябе ўсю другую палову Твайго жыцця! Няхай апантанасць жыцця, паэтычнай творчасці, шчасця будзе заўсёды з Табой!»

Іншым жа разам Радзім Гаўрылавіч пісаў: “Жадаю, дарагі Генадзь, сотні і тысячы новых вершаў, Тваіх вершаў, якія ўласцівы толькі Табе, а яны такія лірычныя, пяшчотныя, песенныя...”

І ў гэтым ён быў не адзінока – у абсалютна той жа інтанацыі пісала паэту і заслужаная артыстка Грузіі Тамара Цулукідзе. Пісала пра пяшчоту бураўкінскага паэтычнага слова. А каму, як не ёй, было ведаць яго сапраўдны кошт?.. Яе першым мужам быў славыты грузінскі рэжысёр Сандро Ахметэлі, мастацкі кіраўнік тбіліскага Тэатра імя Шата Руставелі, дзе яна была прымадоннай. Сучаснікі называлі яе царыцай Тамарай. Але яе шчасце было нядоўгім – у 1936-м Сандро Ахметэлі арыштавалі па даносе двух народных артыстаў СССР, што служылі ў тым жа тэатры. І “царыца Тамара”, спадзеючыся на сустрэчу са Сталіным, паехала ў Маскву. Праўда, сустрэчы не дамаглася – у НКВС кармілі абыцанкамі: “Заўтра, заўтра”, – потым абнадзеілі: “Вяртайцеся дамоў і чакайце”. Яна паслухалася і вярнулася. Чакаць не давалося – яе арыштавалі прама на вакзале ў Тбілісі, як жонку “ворага народа”. Прысуд: амаль дзесяць гадоў турмаў, лагераў і лесапавалаў. Там яна і пазнаёмілася з рэпрэса-

Генадзь Бураўкін з Андрэем Вазнясенкім. 1973 г.

ваным беларускім пісьменнікам Алесем Пальчэўскім, ад якога, як ад ворага народа, адцуралася жонка. Пальчэўскі стаў другім мужам Тамары Цулукідзе...

“28/XII.<1985>

Дорогой Геннадий Николаевич!

Поздравляю Вас с Новым годом и с новой чудесной книжкой стихов. <...> И я не могу не сказать Вам: это такая прелесть!.. Даже неожиданно в мужской поэзии столько удивительной тонкости душевной, очарования, пленительного изящества чувств, покоряющей нежности.

Кто эта счастливая женщина, которая вдохновляет Вас на такие поэтические взлеты?! Пусть она будет Вашей и с Вами и в Новом году, и всегда!.. Немногим выпадает счастье быть так любимой.

С Новым годом и с новым счастьем, дорогой Геннадий Николаевич!

Искренне Ваша Тамара Цулукидзе”.

Невыпадкава ж і бураўкінскі суаўтар славыты кампазітар Ігар Лучанок жадаў: “Новых Вам творчых здзяйсненняў, новых вершаў (асабліва пра любоў)...” Як і народны мастак Беларусі Арлен Кашкурэвіч (які некалі аздабляў бураўкінскую кнігу “Жніво” і традыцыйна на Каляды маляваў для сяброў П’ера, кожнага разу падпісваючы новым лацінскім выслоўем) узнёсла зыччў Юліі і Генадзю Бураўкіным: “Вавілонскую вежу

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

можна было б збудаваць толькі любоўю! Любіце адзін аднаго і будзеце шчаслівы”.

А колькі пяшчоты і задушэўнасці было ў лістах нязломнай Ніны Мацяш, што і сама, мусіць жа, мела патрэбу ў спагадзе і сяброўскай падтрымцы, але ўсё адно спяшалася выказаць пацуцці, якімі поўнілася яе шчодрая і трапяткая душа:

“Дарагі Генадзь Мікалаевіч!

Даруйце, што запознена віншую Вас з залатым пярэтыкам у сувоі Вашых зімаў-летаў. Люблю Вашу паэзію, даражу Вашым голасам у літаратуры, такім сумленным, моцным, пранікнёным – такім балюча-жывым!

Жывіце! Будзьце шчаслівыя!

*Ніна Мацяш
1.09.86, Белаазёрск”.*

“Дарагі Генадзь Мікалаевіч!

Здалекавата жывем, зарэдка бачымся... Карыстаюся нагодай, каб сказаць Вам галоўнае: люблю Вас і Вашу паэзію, ганаруся Вамі як Асобай, якая выяўна сьведчыць сьвету годнасць, шляхетнасць, уталентаванасць і мужнасць Беларусі. Здаецца, я не дарыла Вам яшчэ сваіх пёркаграфіяў, дасылаю:

Расьцвітала красачка ў завею,
каб і ў жніўні нагадаць прыгожа:
калі й кветка тут змагацца ўмее,
дык і нас нішто зламаць ня зможа!

Мацуйцеся, дарагі Дружа, жывіце доўга і натхнёна!

*Ваша Ніна Мацяш.
28.08.2006, Белаазёрск”.*

Што ўжо казаць пра паэтаў, якія называлі сябе вучнямі Генадзя Бураўкіна, як, напрыклад, Яўгенія Янішчыц...

“Дарагі Генадзь Мікалаевіч,

шаноўнейшы і святлейшы Настаўнік мой з юнацкіх летаў, хай заўсёды ў Вашым жыцці будуць кветкі, якія так паэтычна асацыіруюцца з Вашай выдатнай Лірыкай, з Вашай высакароднай чалавечнасцю!

Заўсёды ўдзячная –
*Жэня Янішчыц,
28. VIII.1986 г.”.*

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

“<27 жніўня 1986 г.>

За шчырым выраем гадоў, дзе з песняй лёс пabraўся, між важкіх залатых снапоў і ваш, на дзіва, удаўся. Жадаю я, жадае Бог бязбожнаму паэту глыбіннай моцы і дарог на радасць нам і свету. З юбілеем, дарагі Генадзь Мікалаевіч – *Жэня Янішчыц”.*

... Усе яны – паэты, прэзаікі, кампазітары, мастакі і навукоўцы – любілі і цанілі Генадзя Бураўкіна. Гэта было безумоўна так, бо надта лёгка счытваецца з безлічы лістоў, паштовак і тэлеграм, што Генадзь Мікалаевіч зьярог у сваім архіве. Любілі і цанілі за душэўнасць і шчырасць, за паэтычны і чалавечы талент, за вернасць сяброўству і таварыскасці. А яшчэ – за прынцыпы і годнасць, за адданасць аднойчы абранаму шляху і за зробленае для Беларусі. Але гэта была ўзаемная любоў, бо казаў жа Генадзь Мікалаевіч аднойчы ў часе нашай з ім гутаркі, калі я запытаўся пра дарагіх яго сэрцу людзей: “Вось сапраўды, за што я вечна ўдзячны лёсу і Богу, дык за тое, што яны далі мне ігчасце быць знаёмым і нават сябраваць з многімі выдатнымі, таленавітымі людзьмі. Розныя перыяды былі ў нашых адносінах, але я ганаруся, што многія гады быў побліз з Пятром Клімуком і Уладзімірам Кавалёнкам, Піменам Панчанкам і Іванам Мележам, Віктарам Астаф’евым і Андрэем Вазнясенскім, Радзімам Гарэцкім і Уладзімірам Платонавым, Уладзімірам Мулявіным і Віктарам Туравым, Дзмітром Паўлычкам і Раманам Лубкіўскім, Гаўрылам Вашчанкам і Леанідам Шчамялёвым, Уладзімірам Багамолавым і Валянцінам Аскоцкім, Эдуардам Ханком і Ігарам Лучанком, Яраславам Еўдакімавым і Віктарам Манаевым, Андрэем Макаёнкам і Аркадзем Куляшовым, Нілам Гілевічам і Уладзімірам Някляевым... Асаблівае месца ў маім сэрцы і маёй памяці займаюць Васіль Быкаў, Мікола Матукоўскі, Рыгор Барадулін, Валянцін Болтач, Сяргей Законнікаў, Віктар Казько... І яшчэ многім хачу я з удзячнасцю пакланіцца. Без іх я быў бы інакшы”.

І хоць многіх ужо даўно няма, але замест іх цяпер прамаўляюць пасланні – красамоўнае сведчанне і ўнікальны дакумент бураўкінскай эпохі, які не перайначыць, не перапісаць.

Спіс літаратуры

1. **Панчанка, П.** Пры святле маланак / П. Панчанка. – Мінск : Беларусь, 1966.
2. **Генадзь Буравкін:** Года торопят нас... / интервью Н. Микulichа с Г. Буравкиным // Нёман. – 1996. – № 8.
3. **Бураўкін, Г.** З жаўранкам у душы : лірычныя ўспаміны / Г. Бураўкін // Роднае слова. – 1997. – № 8.
4. **Бураўкін, Г.** Выбраныя творы / Г. Бураўкін ; укл., камент. Г. Бураўкіна. – Мінск : Кнігазбор, 2009.
5. **Бураўкін, Г.** Заяўка ў сапраўдную паэзію: слова пра кнігу таварыша / Г. Бураўкін // Чырвоная змена. – 1962. – 11 верас.

Сёлетні Дзень беларускага пісьменства прымае Капыльская зямля – радзіма Кузьмы Чорнага, а гэта добрая нагода, каб у межах нашага праекта “наведаць” прысвечаны яму музей у Цімкавічах – філіял Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры.

Людміла НІЖЭВІЧ,
загадчык Літаратурнага музея Кузьмы Чорнага

ЛІТАРАТУРНЫ МУЗЕЙ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА ЧАКАЕ ВАС

“Паняцце Радзімы – гэта не паняцце, адцятае ад чалавека. Радзіма – гэта і звыклы з маленства колер неба, і знаёмае дрэва, і магілы продкаў, і дзяржаўны лад, і дачыненне да блізкіх і родных людзей, і кожнадзённая патрэба прачынацца раніцай і працаваць, і смак вады ў гарачыню, і каханне да любай жанчыны, і ціхі колеры неба на захадзе сонца. Гэта кожны па-свойму ўспрымае, але з гэтага ў кожнага складаецца жыццё, яго прывязанасці, яго асаблівасці, яго імкненні: гэта жыццё. Гэта Радзіма”, – пісаў Кузьма Чорны ў артыкуле “Беларуская проза і драматургія часу Айчыннай вайны”.

А Радзіма для Кузьмы Чорнага – гэта родныя Цімкавічы, Скіп’ёва, Бушылава... Ён хадзіў па цімкавіцкіх вуліцах, любіў пасядзець у гурце вяскоўцаў, паслухаць іх гаворку, удыхнуць водар Скіп’ёўскага лесу, напіцца сцюдзёнай вады з Бушылаўскай крынічкі, пасядзець з вудаю на рачульцы Мажы...

Уражанні тых гадоў, родныя і дарагія сэрцу мясціны, характары і вобразы цімкаўлян хвалявалі яго чулае сэрца праз усё жыццё і былі невычэрпнай крыніцай творчасці. Сам Кузьма Чорны прызнаваўся, што пісаць пра землякоў ён мог бы ўсё жыццё.

Гонар за свайго земляка Мікалая Карлавіча Раманоўскага, які жыў, вучыўся і некаторы час працаваў у Цімкавічах, натхніў дырэктара школы, заслужаную настаўніцу БССР Зінаіду Іосіфаўну Раманенку на стварэнне музея Кузьмы Чорнага. Далосся гэта нялёгка. Вучні і настаўнікі зараблялі грошы на чыгуначнай станцыі, дзе грузілі цэглу, а на атрыманыя сродкі купілі “фінскі” домік. Ставілі яго таксама ўсе разам – настаўнікі, вучні і бацькі. Адначасова збіралі матэрыялы для экспазіцыі музея, выраблялі ў школьнай майстэрні вітрыны.

Адказнай за збор матэрыялаў, стварэнне экспазіцыі, падрыхтоўку экскурсаводаў з ліку вучняў была настаўніца беларускай мовы і літаратуры, заслужаная настаўніца БССР Вольга Ільвічна Марціновіч. Сваю працу яна выканалі на выдатна. Вялікую дапамогу ў зборы матэрыялаў аказалі жонка пісьменніка Рэвэка Ізраілеўна Раманоўская, сёстры Марыя і Ганна,

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

дачка Адама Бабарэкі Алеся, сябар і паплетнік Уладзімір Дубоўка, а таксама супрацоўнікі Літаратурнага музея Янкі Купалы і Мемарыяльнага музея Якуба Коласа, Саюза пісьменнікаў БССР.

24 чэрвеня 1964 г. Музей Кузьмы Чорнага быў адкрыты. Каля 30 гадоў ён быў школьным: у ім праводзіліся ўрокі беларускай літаратуры, а таксама экскурсіі. Гасцямі музея былі пісьменнікі Беларусі, а таксама госці з Расіі, Украіны, Літвы, Латвіі, Узбекістана, Германіі, Іспаніі, Францыі, Канады і Кубы. 15 студзеня 1993 г. школьнаму музею быў нададзены статус дзяржаўнага і ён стаў філіялам Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры.

У кастрычніку 1994 г. адбылося ўрачыстае адкрыццё новай экспазіцыі музея. Для аўтара навуковай канцэпцыі Л. Макарэвіч і мастака Г. Чыстага было важным паказаць Кузьму Чорнага не толькі як творцу, але і як чалавека з чулай і адкрытай душой, чалавека складанага і драматычнага лёсу. Невыпадкова выкарыстоўваліся цытаты з аўтабіяграфіі і дзённіка пісьменніка. Тактоўна ўведзены мастаком у кантэкст кожнай тэмы, яны арганічна спалучаюцца з тымі ці іншымі экспанатамі і з'яўляюцца неабходным дадаткам да пэўнага экспазіцыйнага комплексу. Выстава насычана сімваламі, якія дазваляюць больш глыбока зразумець унутра-

ны свет творцы. Наведвальнікі музея павінны думаць, адчуваць, суперажываць.

Асновай мастацкага рашэння экспазіцыі сталі малюнкi Кузьмы Чорнага, яны выступаюць неад'емнай часткай экспазіцыі, эмацыйна дапаўняюць яе і робяць цэласным успрыманне асобы пісьменніка.

Удала ўпісаны ў інтэр'ер кожнай залы наступныя экспазіцыйныя комплексы: куток сялянскай хаты, куток рабочага кабінета ў рэдакцыі газеты “Беларуская вёска”, куток рэдакцыі газеты “Савецкая Беларусь”. Музей складаецца з пяці залаў: уваходная; зала дзяцінства і юнацтва М. Раманоўскага; творчасць Кузьмы Чорнага 1920–1930 гг.; жыццё і творчасць класіка ў гады Вялікай Айчыннай вайны; зала ўшанавання памяці пісьменніка.

Літаратурны музей Кузьмы Чорнага – гэта своеасаблівы культурны і асветніцкі цэнтр рэгіёна. Дарослыя і дзеці, вучні мясцовай школы, наведвальнікі з розных куткоў Беларусі і госці з іншых краін знаёмяцца тут з К. Чорным як майстрам псіхалагічнай прозы, публіцыстам, драматургам, памфлетыстам, грамадзянінам, неардынарнай асобай. Акрамя агляднай, у музеі праводзяцца тэматычныя экскурсіі “Дзяцінства і юнацтва М. Раманоўскага” (для выхаванцаў дзіцячага сада і вучняў малодшых класаў), “Пачатак літаратурнай дзейнасці пісьменніка”, “Уклад Кузьмы Чорнага ў набліжэнне Перамогі”, “Кузьма Чорны і тэатр” (для вучняў сярэдніх і старэйшых класаў). Прапануюцца квэсты для самых зацікаўленых творчасцю пісьменніка.

У практыку музея шырока ўведзены музейна-педагагічныя заняткі, пленэры, ранішнікі, вечарыны, віктарыны, конкурсы, паходы, музейныя святы, выставы, сустрэчы з пісьменнікамі, прэзентацыі кніг, акцыі ў рамках праграм “Танарыя сваім земляком і ведай пра яго”, “Музей і дзеці”, “Мая маленькая радзіма”, “Наша спадчына”. Дарэчы, загадчыкам філіяла быў распрацаваны метадычны зборнік музейна-педагагічных заняткаў (2003) для серыі “Музейныя сшыткі”.

Для папулярызавання твораў класіка з 1997 г. пры музеі працуе тэатральная студыя “Іскрынка”, удзельнікі якой ужо інсцэніравалі апавяданні “Маё дзела цялячае”, “Родныя мясціны”, “Гузiк”, апавесць “Насцечка”, артыкул “У роднай глушы” і п'есу “Базылевічава сям'я” Кузьмы Чорнага. Тэатр фланелеграфіі “Скарбонка прыгажосці”, які працуе пры музеі з 2003 г., прапануе выхаванцам дзіцячага сада і вучням малодшых класаў пастаноўкі беларускіх і рускіх казак. Госці музея пасля экскурсіі могуць па жаданні паглядзець адну з пастацовак гэтых тэатраў у відэазапісе.

МУЗЕЙНЫ
КВАРТАЛ

Анатоль ТРАФІМЧЫК,
кандыдат філалагічных навук

ВІКТАР ГАРДЗЕЙ – ПАЭТ-АРНІТОЛАГ

Тры чвэрці стагоддзя таму прыйшоў на гэты свет Віктар (Вікенцій Канстанцінавіч) Гардзеі – паэт, празаік, нарысіст, крытык, перакладчык. Нарадзіўся 19 жніўня 1946 г. у в. Малыя Круговічы Ганцавіцкага раёна ў сялянскай сям’і. Закончыў Круговіцкую сярэдняю школу (1963). Працаваў у мясцовым калгасе. Быў карэспандэнтам Ляхавіцкай (1965–1966), потым – Ганцавіцкай (1967–1983) раённай газеты. Завочна закончыў факультэт журналістыкі БДУ (1984). З пераездам у Мінск (1983) працаваў журналістам і рэдактарам у часопісах “Беларусь”, “Родная прырода”, “Малодосць”, “Вожык”, выдавецтвах “Мастацкая літаратура”, “Літаратура і мастацтва”. Аўтар больш як двух дзясяткаў кніг прозы і вершаў, у тым ліку для дзяцей.

Сёння хацелася б асабліва вылучыць незвычайную пісьменніцкую іпастась Віктара Канстанцінавіча – арніталагічную. Нарадзіўшыся ў маляўнічых мясцінах і выгадаваўшыся на ўлонні прыроды, у суладдзі з ёю, паэт не перастаў жыць яе характвам нават пасля пераезду ў вялікі горад. Улюбёнасць у родную флору і фаўну прысутнічае ў яго творчасці ад самага пачатку пісьменніцкага шляху.

“У чырвоных новых ботах / Ходзіць бусел па балотах...” [3, с. 13] – з гэтых вядомых слоў пачынае артыкул пра першую дзіцячую кнігу В. Гардзея “Чырвоны грабенчык” (1976) літаратурны крытык Марына Весялуха ў сувязі з юбілеем выдання і дадае: “Думаю, гэтыя радкі з самага дзяцінства памятаюць многія беларусы. Вось ужо чатыры дзесяцігоддзі на згаданым і іншых выдатных творах для дзяцей паэта Віктара Гардзея гадуецца жыхары нашай краіны. Так, гэта гучыць крыху пафасна, але ж дзіцячыя вершы Віктара Канстанцінавіча сапраўды здольныя і вучыць, і выхоўваць, і забаўляць. Таму яны запатрабаваны не толькі пакаленнямі сучаснікаў, але і наступнікамі” [1].

Эстэтыка В. Гардзея ненавязлівая. Яна адаптаваная да светапогляду патэнцыйнага чытача, які толькі-толькі прыйшоў да кніг. Аўтар дапамагае ўгледзецца прыгажосць нашага свету. Многія вершы (як і першая дзіцячая кніжка) пачынаюцца з пейзажнай замалёўкі:

*Сонца яснае ўставала,
І туман сплываў, як дым,
Жураўліха танцавала
З журавелькам маладым* [3, с. 6].

*Гэткая была сухмень!
Засланіла хмара дзень.
І нарэшце над сялом –
Вецер.
Бліскавіцы.
Гром* [3, с. 10].

Іншым разам, як у працытаваным апошнім вершы, замалёўка складае цэлы твор, з’яўляючыся самадастатковай. Таму што аўтар не толькі піша карціну – ён тлумачыць яе ўзнікненне і логіку існавання:

*Будуць ніць ваду лясы,
Травы,
Кветкі,
Верасы.
Будуць ніць ваду жыты,
Асака
Ды чараты* [3, с. 12].

Творца не проста шукае эстэтыку ў навакольным жыцці – звычайныя рэчы, з’явы В. Гардзеі дапамагае ўбачыць прыгожымі і разумнымі. Прычым на мове, зразумелай дзіцяці. Так і адбываецца эстэтычнае выхаванне.

Пасля ў паэта было шмат кніг, адрасаваных дзецям: “На арэхавай палянцы” (1982), “Коцікі на вярбе” (1988), “Мой тата – трактарыст” (1989), “Зай, які лічыў варон” (1991), “Зайкава балалайка” (1998), “Малая дзіцячая Чырвоная кніга” (2008), “Малая дзіцячая Чырвоная кніга. Ахоўная флора” (2010), “Мудры воран” (2013), “Сарочына цырульня” (2013), “Лясная трывога” (2015). Як бачым нават па назвах, фактычна ўсе яны пра свет прыроды. Дзве – асаблівыя: знаёмяць малога чытача з апаэтызаванымі “чырванакніжнікамі”.

Летась у шэраг не зусім звычайных выданняў аўтара стала яшчэ адна адрасаваная перадусім школьнікам кніга Віктара Канстанцінавіча – “Птушка года Беларусі 2000–2020”. Узнікла яна ў рамках шматгадовай акцыі, якая праводзіцца з 2000 г. грамадскай арганізацыяй “Ахова птушак Бацькаўшчыны”: выбіраецца пэўная птушка як ганаровы сімвал, праз які праводзіцца асветніцкая і экалагічная дзейнасць. Прычым да акцыі далучаны і мастакі слова. У прыватнасці В. Гардзеі кожнаму птушынаму абранніку прысвячае вершаваны твор. Натуральна, і з боку фатографіаў той птушцы аддаецца павышаная ўвага. Акцыя атрымала водгук у шырокіх масах, стала з’явай сацы-

яльнай і дзяржаўнай. Ці не кожная птушка года была адлюстравана на паштовых марках, многія (з 2007 г.) – таксама на памятных манетах.

Структура разглядаанай кнігі прывабіць самага запатрабаванага чытача. Кожная птушка мае сваю візітоўку. Назва даецца ў трох варыянтах: беларускім, рускім і лацінскім. Далей ідзе верш В. Гардзея, што паэтызуе яе жыццё і норавы. Побач – празаічны тэкст, дзякуючы якому можна атрымаць інфармацыю ў навукова-папулярным фармаце (дарэчы, само выданне мае менавіта гэтакі грыф, хоць, па вялікім рахунку, яму больш пасавала б пазнака мастацкага). Некаторыя нарысы суправаджаюцца геаграфічнымі картамі, дзе паказаны арэал гнездавання і месцы зімоўкі пэўнага героя кнігі. Вербальны блок удала дапаўняюць шматлікія фотаздымкі, ілюстрацыі марак і манет.

Пачынаецца кніга з прадстаўлення вяртлявай чаротаўкі. Яна ніколі не была птушкай года. Затое займела гонар упрыгожваць эмблему арганізацыі “Ахова птушак Бацькаўшчыны”. Яе засталася на планеце няшмат – з дзясятка тысяч пар. Яны ў асноўным канцэнтруюцца на Палесці. Таму можна сказаць, што гэты рэгіён вылучае Беларусь у арніталагічным свеце.

Самым першым жа сімвалам года стаў, як належаць *Зямлі пад белымі крыламі*, бусел:

*Сёння пачнецца зямлі красаванне,
Буйнаю сілай набраклі сады.
Ранняя вясною на Звеставанне
Бусел вяртаецца з поўдня заўжды* [2, с. 12].

Віктар Гардзея для кожнай птушкі знаходзіць асаблівыя словы, ніводную не абыходзячы цеплыню. Хоць, здавалася б, вершы збольшага напісаны ў тоесным ключы: паэт расказвае пра прылёты птушак у родны край і адлёты ў вырай, пра іх жыццё на нашай зямлі, аддае ўвагу вывадзенню дзетак-птушанят і г. д. Не забывае паэт і пра народныя назіранні за птушкамі, прыкметы і паданні. Напрыклад, пра ластаўку піша:

*Засведчаць на твары вяснушкі,
Хто гнёзды яе разбурыў,
А што да паводзінаў птушкі –
У іх ёсць біблейскі матыў.*

*Была ля Хрыста – прасачыла
Пакуты яго да канца:
Вадой яму вусны змачыла,
Вымала калючкі з вянца* [2, с. 28].

Паэт знаходзіць незвычайныя вобразы і параўнанні, каб апісаць птушку:

*Ах, прыгажун! Зірніце на глушыца!
Глушыца няе, аддадзены азарту.
Тырчыць бародка – рыхтык у купца,
Які прыбыткі лічыць пасля фарту* [2, с. 92].

Рыфмаваныя творы суправаджаюцца празаічнымі нататкамі. У нарысах часткова паўтараецца завершаваная інфармацыя. Тым не менш празаічны фармат дазваляе пашырыць інфармацыйнае поле. Напрыклад, паведамляюцца розныя народныя імёны бусла – *чарнагуз, буська, бацяян, вераб’я – арабейка, каноплянік, кнігаўкі – кныга, чайка, кігіка, сокала-пустальгі – шулячок, аралок, чорнага свіргуля – шкурат* і г. д.

Ёсць і нечаканыя звесткі. Напрыклад, белая пліска – нацыянальны сімвал Латвіі [2, с. 18], у гонар авяльгі названы астэроід [2, с. 23], 20 сакавіка адзначаецца Сусветны дзень вераб’я [2, с. 27], а 15 мая нашы продкі лічылі салаўіным днём [2, с. 43], 1 красавіка ў Шатландыі называецца “днём зязюлі” [2, с. 71] і да т. п.

Практычна ва ўсіх нарысах В. Гардзея пра птушак прысутнічае пласт фальклору. Тое-сёе шырока вядома чытачу. Але нешта можа і здзівіць. Так, “*наводле народнай міфалогіі, верабей жыве і множыцца, бо гэта дазволіў яму Бог за тое, што ён украў адзін цвік, якім збіраліся прыбываць да крыжа Ісуса*” [2, с. 25–26]. Стракатае апярэнна савы вытлумачаецца тым, што некалі яна была зусім голая і, каб “апануцца”, напазычала пер’я ў іншых птушак, але не аддала доўгу, таму і хаваецца ўдзень [2, с. 35]. Кнігаўка ж, паводле легенды, калі ствараўся свет, хітравала і не насіла ваду ў родны край, таму і была пакарана тым, што цяпер яна не можа напіцца з вадаёма і вымушана лавіць кроплі дажджу і расы [2, с. 39].

І ў прозе В. Гардзея стараецца лірызаваць падачу інфармацыі, не цураючыся суб’ектыўнасці, прапускаючы ўсё праз асабісты досвед і душу: «*Гэтая нярэсценькая птушка, – пачынае В. Гардзея нарыс пра не самую сімпатычную паводле людскіх меркаванняў птушку – звычайную зязюлю, – нам запомнілася з дзяцінства – вястушка сапраўднай цёплай вясны. Барвовіца край неба, вось-вось над лесам пырснуць залацістыя сонечныя прамяні, як зусім блізка, у бярозавым пералеску, а то і на яблыні за плотам, раптам пачуецца галасістае і радаснае “ку-ку”, якое на нейкі момант, здаецца, заглушае нават шалёны салаўіны цёхкат*» [2, с. 68]; “*Помніцца з дзяцінства. Летняя, ужо даволі позняя, раніцай, калі высока паднялося сонца і падсохла раса на траве, а каровы збіваюцца ў гурт і пачынаюць жаваць жвачку, ты, вясковы пастушок, ляжышы дзе-небудзь у цяньку, паклаўшы галаву на мяккую купіну, і з жывым інтарэсам сочышы, як белыя кучаравыя воблакі няспынна мяняюць сваю форму – аж да смешных фігур усялякіх фантастычных жывёл. Захоплены неверагодным відовішчам, адразу і не ўцяміш, адкуль у сіняй нябеснай вышыні ўзнік меладычны званочак, але праз нейкі момант радасна ўсміхнешся: гэта над*

пашай заліваецца звонкай песенькай нябачны знізу жаўрук” [2, с. 81]; “Шчыгел з характэрнай кантраснай афарбоўкай апярэння – адна з любімых птушак дзяцінства. У маёй палескай вёсцы Малыя Кругавічы першым зазімкам і пазней, у самых халады, чародкі шчыглоў можна было бачыць на старасвецкай канаве, пазначанай як выток ракі Цны. Птушкі прыляталі сюды шумна – з пошчакам і шчэбетам, размяркоўваліся ў кронах высокіх алешын, карміліся і гэтак жа шумна знікалі. Мы, вясковыя хлапчукі, цэлымі днямі гойсаючы на замёрзлай канаве, заўсёды радысна віталі птушыныя чародкі і нават азартна дражнілі шчыглікаў дасціпным вершам, які, здаецца, самі ж і прыдумалі:

Шчыглік, шчыглік невялічкі

Вяжа дзюбкай рукавічкі.

Вельмі лютая зіма,

Рук жа ў шчыгліка няма.

Крыльцы вострыя, як шыльцы,

Ды не мёрзнуць тыя крыльцы” [2, с. 85–86].

З улікам сказанага не памылімся, што чытачамі такой адметнай кнігі стануць не толькі школьнікі, але і іх бацькі. Прыдасца выданне і работнікам культуры, а таксама лясной гаспадаркі.

Напрыканцы заўважым, што праект “Птушка года” не закончаны. Выданне падводзіць толькі прамежкавую рысу. У канцы мінулага года з’явіўся новы сімвал – ляляк, або казадой. В. Гардзеў у выпрацаваным стылі прадставіў гэтую “птушку ночы”:

*Сказ, вядома, не пра цацку –
То не ляляка, а ляляк!
Птушка ночы, дык знянацку
Не спаткаеш аніяк.*

*Вылеціць з-пад хвоі сумнай
І ўвядзе, як ёсць у зман:
Гэтак плаўна і бясиумна
Лётае хіба кажан.*

*Закрычыць і енчыць, стогне –
Лёгкі пострах на бары.
Тут і воўк мацёры дрогне,
Выгляне барсук з нары* [4].

Крылатых сяброў на Беларусі яшчэ шмат, таму і традыцыі, запачаткаванай больш чым два дзясяткі гадоў таму, доўжыцца ў часе. Балазе, самых розных відаў птушак на Беларусі не менш за дзвесце.

Спіс літаратуры

1. **Весьялуха, М.** На трубе іграе лось. Кнізе Віктара Гардзея “Чырвоны грабеньчык” – 40 гадоў / М. Весьялуха // Звязда. – 2016. – 3 вер. – С. 8.
2. **Гардзеў, В. К.** Птушка года Беларусі 2000–2020 : вершы і замалёўкі пра ганаровых птушак Беларусі : [для дзяцей сярэд. і ст. шк. узр.] / В. Гардзеў. – Мінск : Нар. асвета, 2020. – 95 с.
3. **Гардзеў, В.** Чырвоны грабеньчык : [вершы: для дашк. узр.] / В. Гардзеў. – Мінск : Маст. літ., 1976. – 31 с.
4. **Гардзеў, В.** Што ў імені тваім, ляляк? / В. Гардзеў // Настаўніцкая газета. – 2020. – 10 снеж. – С. 14.

Літаратурнае пабрацімства славян

Ганна НАВУМАВА,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

СЛАВЯНСКІЯ ЛІТАРАТУРЫ Ў ПАЗАКЛАСНЫМ ЧЫТАННІ НА ПРЫКЛАДЗЕ ТВОРЧАСЦІ ІВА АНДРЫЧА

УДК 821.163.41

У артыкуле на прыкладзе сербскага пісьменніка, нобелеўскага лаўрэата І. Андрыча паказваюцца магчымасці ўключэння ў педагагічную практыку школ і ВНУ скарабаў славянскіх пісьменнікаў з мэтай удасканалення вучэбных праграм ці, па меншай меры, пашырэння ўяўленняў настаўнікаў і выкладчыкаў пра мэтазгоднае нападзенне спісу літаратуры для пазакласнага чытання. Аналізуюцца даступнасць твораў І. Андрыча для беларускага школьніка ў перакладах на беларускую і рускую мовы, а таксама абгрунтаваныя неабходнасць знаёмства з яго творамі праз вылучэнне тых ідэяна-тэматычных аспектаў яго літаратурнай спадчыны, якія могуць прыцягнуць увагу беларускай моладзі і даць пазітыўны эфект у фарміраванні як асоб і будучай эліты.

Ключавыя словы: *пазакласнае чытанне, Іва Андрыч, сербская літаратура, славянскія літаратуры, ідэяна-тэматычныя сыхожданні.*

The article uses the example of the Serbian writer, Nobel Prize winner I. Andrić, to show the potential for including Slavic writers' works in the teaching practice of schools and universities in order to improve curricula or broaden teachers' competence. The accessibility of I. Andrić's works for Belarusian schoolchildren in translations into Belarusian and Russian is analyzed in the article. We also substantiate the necessity of acquaintance with I. Andrić's works by highlighting those ideological and thematic aspects of his literary heritage that can attract Belarusian youth and give a positive effect in their formation.

Адна з перадумоў маральна-этычнага, духоўнага і грамадзянскага выхавання моладзі – якасная школьная падрыхтоўка. Родная літаратура адыгрывае ў гэтым працэсе першасную ролю, але школьная праграма прадугледжвае і знаёмства з найлепшымі ўзорамі замежных літаратур з мэтай фарміравання чытацкай дзейнасці вучняў і патрэбы ў самастойным чытанні, іх светапогляду, эрудыцыі і літаратурных густаў. Улічваючы тое, што скарбы сусветнай літаратуры надзвычай багатыя і разнастайныя, пры выбары твораў неабходна выпрацаваць шэраг крытэрыяў, якія будуць адпавядаць кантэксту айчынай літаратуры, традыцыйным каштоўнасцям і нацыянальным асаблівасцям беларусаў. Адным з вядучых прынцыпаў (не адзіным, але адным з дамінантных) павінна быць усведамленне прыналежнасці беларусаў да таго ці іншага “кола ідэнтычнасці” – па іерархіі, без “пераскокаў” ступеней. Беларускасць не мае падмурку без упісанасці ва ўсходнеславянскі кантэкст, потым агульнаславянскі і толькі потым – еўрапейскі і сусветны. Захаванне іерархіі – перадумова для натуральнага развіцця беларускай ідэнтычнасці ў XXI ст., наперакор глабалізацыйным трэндам і пабочным эфектам інфармацыйнага грамадства. Славянскі складнік нашай ідэнтычнасці з гістарычнага, мастацкага і каштоўнаснага пункта гледжання з’яўляецца падставай для выбару асаблівага шляху развіцця і, на нашу думку, павінен добра ўсведамляцца моладдзю, у тым ліку праз школьную праграму дзеля гарманічнага і паўнаватраснага фарміравання нацыянальнай ідэі і стратэгіі будучыні, пазбаўленай пераймання чужых для нашай духоўнай прыроды мадэлей. Пра “выбар шляху суверэннага развіцця” [6] славянскіх народаў неаднаразова пісаў Іван Чарота.

Жыццё і творчасць сербскага пісьменніка, лаўрэата Нобелеўскай прэміі па літаратуры 1961 г. Іва Андрыча вельмі добра ілюструюць магчымасці сумяшчэння ў адной асобе шырокай, агульнаеўрапейскай, і ўласнай, славянскай, паўднёvasлавянскай і, нарэшце, сербскай ідэнтычнасці, пры адназначнай дамінантнасці апошніх трох складнікаў у параўнанні з першым. Іва Андрыч нарадзіўся ў 1892 г. у баснійскім горадзе Траўніку ў сям’і харвата Антуна Андрыча і сербкі Кацярыны Пеіч. У маладосці быў членам арганізацыі “Млада Босна”, дзейнасць якой прывяла да пачатку Першай сусветнай вайны. Пасля вайны быў на дзяржаўнай службе, сярод іншага – у дыпламатычных прадстаўніцтвах Каралеўства Югаславія ў еўрапейскіх краінах. Пачынаў творчы шлях як паэт, але цяпер найбольш вядомы праязічнымі творами, у тым ліку гістарычнай прозай, прысвечанай

мінуўшчыне Босніі і Сербіі. Андрыч глыбока асэнсоўвае заканамернасці існавання чалавека на памежжы культур – там, дзе сустракаюцца візантыйска-праваслаўная, заходняя і мусульманская цывілізацыі.

У гэтым артыкуле мы пакажам на прыкладзе І. Андрыча магчымасці ўключэння ў педагогічную практыку школ і ВНУ скарбаў славянскіх пісьменнікаў з мэтай удасканалення вучэбных праграм ці, па меншай меры, пашырэння ўяўленняў настаўнікаў і выкладчыкаў пра мэтазгоднае напаўненне спісу літаратуры для пазакласнага чытання. Для гэтага, па-першае, трэба ўпэўніцца ў даступнасці твораў І. Андрыча для настаўнікаў і навучэнцаў, маючы на ўвазе, што сербская літаратура недастаткова прадстаўлена ў нашым рэгіёне. Па-другое, мы павінны высветліць, для моладзі якога ўзросту варта прапаноўваць творы І. Андрыча. Па-трэцяе – абгрунтаваць неабходнасць знаёмства беларусаў з творами пісьменніка, вылучыўшы тыя ідэяна-тэматычныя аспекты яго літаратурнай спадчыны, якія могуць прыцягнуць увагу беларускай моладзі і даць пазітыўны эфект у фарміраванні як асоб і будучай эліты беларускай нацыі.

Што тычыцца даступнасці твораў Андрыча для беларускага чытача, варта згадаць, што поўнага збору твораў сербскага пісьменніка на беларускай і рускай мовах няма, але ёсць сур’ёзныя наробкі. Першы пераклад Андрыча на беларускую мову з’явіўся ў часопісе “Полымя” яшчэ ў 1967 г. дзякуючы Леаніду Самасейку (апавяданне “Велетаўцы”). Акрамя яго, Андрыча перакладалі І. Чарота, В. Рагойша, А. Разанаў, Б. Сачанка, Г. Тварановіч і інш. Па-беларуску можна прачытаць раман “Мост на Дрыне”, аповесць “Пракляты двор”, шэраг апавяданняў і вершаў, а таксама выбранае з яго афарыстычных запісаў “Знакі ўздоўж дарогі”. Перакладаў І. Андрыча на рускую мову яшчэ больш. У шэрагу тых, дзякуючы каму яго творы загучалі па-руску, назавём Т. Вірту, М. Валконскага, Т. Папову і І. Галынішчава-Кутузава.

На постсавецкай прасторы ёсць і досвед навуковага асэнсавання андрычаўскай творчасці, карысны для настаўнікаў, зацікаўленых ва ўключэнні сербскіх тэкстаў у спісы літаратуры для пазакласнага чытання. У Беларусі найбольш выразную даследчыцкую цікавасць да творчасці І. Андрыча праяўляў І. Чарота. У Расіі спадчыну сербскага творцы даследавалі В. Батаева, М. Карасёва, а таксама В. Кірылава і іншыя аўтары.

Для моладзі якога ўзросту прапануюцца творы вядомага сербскага пісьменніка? Лічым мэтазгодным звярнуцца да школьных праграм Рэспублікі Сербія, каб высветліць, у якіх класах там яна вывучаецца.

Сярэдняя адукацыя ў Сербіі складаецца з васьмі класаў базавай (1–8 класы) і чатырох класаў сярэдняй школы (1–4 класы). У абавязковым курсе сербскай літаратуры творчасць І. Андрыча пачынае вывучацца ў пятым класе базавай школы [5, с. 80]. Потым той ці іншы тэкст нобелеўскага лаўрэата прапаноўваецца кожны год. Знаёмства з спадчынай пісьменніка пачынаецца з эсэ “Масты”, апавяданняў “Аска і воўк”, “Дзеці”, “Кніга”, “Панарама”, урыўкаў з тэксту “Алена – жанчына, якой няма”. Романы Андрыча вывучаюцца ўжо ў старэйшых класах.

Зразумела, што нельга цалкам атаясамліваць успрыманне Андрыча сербамі і беларусамі. Сербскія школьнікі – носьбіты ўнікальных светапоглядных мадэлей, якія з вялікай верагоднасцю супадуць у пісьменніка і сербскіх дзяцей як рэцыпіентаў, таму дыялог паміж творцам і чытачом будзе адбывацца інакш, чым у выпадку з беларусамі. З гэтай прычыны нам падаецца мэтазгодным падключыць тэксты Андрыча ў старэйшых класах беларускіх школ або ўжо ў ВНУ, што забяспечыць папярэдняе знаёмства моладзі з сусветнай гісторыяй.

Цяпер прааналізуем, якія характэрныя асаблівасці творчасці І. Андрыча робяць яе цікавай і патэнцыйна карыснай для праграмага ці пазакласнага вывучэння ў Беларусі. Высновы аналізу дазваляць ажыццявіць адбор андрычаўскіх тэкстаў для вывучэння, а таксама ўпісаць іх у кантэкст беларускай і рускай літаратуры на падставе тэматычнага, ідэйнага ці ўласна эстэтычнага падабенства і, як вынік, звязаць з праграмнымі творами родных літаратур.

Тыпалагічныя сыходжанні ў літаратуры, як вядома, абумоўліваюцца аналагічнымі ўмовамі грамадскага жыцця, падобнымі гістарычнымі абставінамі. Гэта справядліва і ў адносінах да ваеннай тэмы ў творчасці беларускіх і сербскіх пісьменнікаў.

Іва Андрыч з 1939 г. узначальваў дыпламатычную місію Каралеўства Югаславія ў Берліне, рэалізоўваў палітычную волю югаслаўскага кіраўніцтва на нямецкіх землях і асабіста сустракаўся з Адольфам Гітлерам. Пасля пачатку агрэсіі на яго радзіму ў красавіку 1941 г. Андрыч пакінуў Германію і добраахвотна вярнуўся ў Бялград. Увесь перыяд акупацыі пісьменнік праводзіў дома, не супрацоўнічаў з уладамі, адмаўляўся публікаваць творы. У гэты час ён шмат пісаў пра тое, што бачыў вакол. Але парадокс у тым, што яго творы ваенных гадоў у асноўным не пра вайну. У акупаваным Бялградзе Андрыч пісаў свае галоўныя романы (“Мост на Дрыне” і “Траўніцкая хроніка”). Тут

гаворка ідзе пра даўняе мінулае – жыццё ў Босніі пад уладай туркаў-асманаў. Выбар пісьменніка не выпадковы, ён грунтуецца на неаб'якавасці да лёсу народа ў цяжкі час. У эсэ “Наша літаратура і вайна” аўтар даў разгорнутае тлумачэнне: *“Патрабаваць ад цяперашніх пісьменнікаў суцэльнага мастацкага адлюстравання нашага часу было б гэтак жа неправамерна, як патрабаваць, напрыклад, ад геолога, каб падчас моцнага землятруску ён падаў навуковыя дадзеныя аб яго значэнні, кірунку і прычынах, хоць штурышкі яшчэ працягваюцца. Эпоха ўсім сваім цяжарам ляжыць на нас. Мы па-ранейшаму хворыя і далёкія ад таго, каб ставіць дыягназ”* [3, с. 14].

Другі аспект творчасці І. Андрыча, патэнцыйна плённы для параўнанняў з беларускай сітуацыяй, звязаны з рэалізацыяй феномена памежжа культур. Асноўная крыніца канфліктаў памежжа – культурныя супярэчнасці паміж прадстаўнікамі розных цывілізацыйных тыпаў, што трансфармуецца ў супрацьстаянні палітычнага, эканамічнага, маральна-этычнага характару. Феномен памежжа рэалізуецца, сярод іншага, у вобразах герояў. Розныя формы этнарэлігійнай ідэнтычнасці перасякаюцца і накладваюцца адна на адну, адсутнічаюць выразныя межы паміж імі. Увасабленне памежжа ў Андрыча звязана з вобразамі так званых вандроўнікаў культур – герояў змешанага паходжання або “перабежчыкаў” з адной культуры ў іншую. Іх цывілізацыйная полівалентнасць – фактар асаблівага трагізму. Такі лёс левантынцаў, рэлігійных канверцітаў, янычараў, яўрэяў-сефардаў. Іх унутраны свет у арыгінальнай форме калектыўнага псіхалагічнага партрэта Андрыч даследуе ў романах “Амер-паша Латас”, “Траўніцкая хроніка”, “Мост на Дрыне”.

У эсэ “Настаўнік Любамір” Андрыч прама выказваецца пра спецыфіку жыцця людзей на памежжы эпох і цывілізацый у цэлым і пра новаўвядзенні аўстрыйскіх “дабрадзеяў” у прыватнасці. Ён апелюе да сумнага досведу *«перадакупацыйнага накалення, якое “наспрабавала” як турэцкай хісткасці і беззаконня, так і парадку Аўстра-Венгрыі, дзе бераглі цела, але падразалі крылы душы і забівалі ў чалавеку тое... дзеля чаго мы, увогуле, і жывём»* [1, т. 16, с. 42]. Менавіта таму Андрыч і яго равеснікі былі захопленыя ідэямі вызвалення радзімы ад акупанта, які адбіраў яе духоўны і матэрыяльны патэнцыял.

З пункту гледжання тэматыкі Андрыч у апавяданнях, аповесцях і романах піша менавіта пра балканскае памежжа. Але аналіз этнакультурнай праблематыкі дазваляе з упэўненасцю

казаць, што ў цэнтры ўвагі пісьменніка знаходзіцца ўніверсальны вобраз памежжа. Менавіта таму нам здаюцца трапнымі ў кантэксце вучэбных заняткаў параўнанні з творамі Янкі Купалы, Максіма Гарэцкага, Алеся Адамовіча, Леаніда Дайнэкі, якія звярталіся да праблемы памежнасці беларускай ідэнтычнасці, абумоўленай гістарычнымі абставінамі.

У мастацкай творчасці Андрыча развіваецца ідэя пра абавязак чалавека перад сваім краем, а таксама пра тое, што менавіта ў служэнні радзіме чалавек здабывае сапраўдную гармонію. Гэта можна праілюстраваць на прыкладзе вобразаў візіраў з рамана “Мост на Дрыне” і апавядання “Мост на Жэпе”. У апавяданні “Бакал” фра Нікола дае наступнае настаўленне манаху: “*Месяца тваё не ў белым свеце, не ў Германіі, а ў кляштары, у Босніі*”; “*Сядзі, дзе сядзіш, і будзь тым, хто ты ёсць, бо неразумна ісці і пытацца ў іншых, што ў цябе баліць*” [1, т. 4, с. 130].

Андрыч заўсёды прытрымліваўся прыწყапаў міру і яднання. У “Знаках уздоўж дарогі” ён заклікае: “*Жыццё такое цяжкае, такое кароткае, а добрая палова гэтага цяжкага і хуткабежнага жыцця праходзіць у нянавісці і канфліктах. Патушыце нянавісць! Нам патрэбныя людзі, і ніяк, ніяк нельга жыць без прабачэння*” [1, т. 17, с. 76]. Адзін з самых рэпрэзентатыўных і глыбокіх вобразаў, што сведчыць пра імкненні Андрыча пераадолець канфлікты памежжа, – гэта мост. Масты ўяўляюць з сябе апорныя пункты, вакол якіх будуюцца светапогляд Андрыча, сімвалізуючы яго супраціўленне дзяленню любові па канфесійнай прыкмеце: “*Яны належаць усім і кожнаму, аднолькава ставяцца да ўсіх, карысныя, узведзеныя заўсёды асэнсавана, там, дзе ў іх узнікае найбольшая патрэба*” [2, с. 209].

Дарэчы, эса Андрыча, прысвечаныя працы перакладчыкаў, утрымліваюць падобны пасыл: перакладчыкі для яго – “*сімвалы міру і чалавечных, разумных адносін паміж людзьмі*” [1, т. 15, с. 215]. Таму трэцяя тэма, якую беларускія школьнікі могуць вывучыць глыбей дзякуючы падтрымцы андрычаўскіх твораў, – тэма мастацкага перакладу. У курсе рускай літаратуры яна, сярод іншага, трапна сыходзіцца з разглядам творчасці В. Жукоўскага, вядомага не толькі аўтарскімі тэкстамі, але і перастварэннямі замежных паэтаў. У курсе беларускай літаратуры ёсць падстава гаварыць пра мастацкі пераклад у кантэксце размовы пра дзейнасць Францыска Скарыны (гл. заданне 7: [4, с. 29]) і Н. Гілевіча, пра перакладныя творы Э. Хэмінгуэя, Г. Бёля, С. Цвэйга (у праграме ці ў рамках дадатковага чытання). Так школьнікі вучацца ацэньваць

значэнне міжлітаратурнай камунікацыі ў фарміраванні культуры, ролю перакладчыка як пасярэдніка між народамі, складанасць мастацкага перакладу як асобнай творчай дзейнасці, прызначанай узнавіць арыгінальны тэкст сродкамі сваёй мовы.

Існуе таксама шэраг прыватных тэм і матываў творчасці Іва Андрыча, якія могуць быць пладатворна асэнсаваныя ў кантэксце беларускай, рускай і сусветных літаратур. Напрыклад, раман “Паненка” – славянскі аналаг бальзакаўскага Габсека і мальераўскага Гарпагона. Тэма дзяцінства і маральнага свету дзіцяці раскрываецца ў апавяданнях “Акно”, “Ля вітрын” і “Кніга”.

Такім чынам, мы ахарактарызавалі тыя аспекты творчасці сербскага пісьменніка, якія прыцягваюць увагу беларускага чытача, выкладчыка і даследчыка. Уключэнне твораў Іва Андрыча ў аглядныя курсы літаратуры, несумненна, узбагаціць метадычныя і эўрыстычныя магчымасці дысцыпліны, дазволіць па-іншаму зірнуць на творы беларускіх і рускіх пісьменнікаў, адкрыць у іх новыя сэнсы, яснай разгледзець мастацкія асаблівасці і, галоўнае, паспрыяе фарміраванню агульнаславянскай свядомасці ды ідэнтычнасці беларускай моладзі, што істотна для гарманічнага развіцця гуманітарнай думкі Беларусі. Згаданае адносіцца не толькі да творчасці Іва Андрыча, але і да іншых скарбаў славянскіх літаратур, якія, на нашу думку, таксама павінны актыўней выкарыстоўвацца ў агульнаадукацыйных курсах літаратур у школах і вышэйшых навучальных установах нашай краіны.

Спіс літаратуры

1. **Андрић, И.** Сабрана дела у двадесет књига : у 20 т. / И. Андрић. – Београд : Штампар Макарије ; Подгорица : Нова књига, 2011.
2. **Андрич, И.** Собрание сочинений / И. Андрич. – М. : Худож. лит., 1984. – Т. 2 : Повести. Рассказы. Эссе. Барышня : роман. – 503 с.
3. **Андрич, И.** Человеку и человечеству / И. Андрич. – М. : Радуга, 1983. – 507 с.
4. **Беларуская літаратура** : вучэб. дапам. для 9 кл. устаноў агул. сярэд. адукац. з беларускай і рускай мовамі навуч. / пад рэд. В. У. Праскаловіч, В. П. Рагойшы. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2019. – С. 29.
5. **Правилник о плану наставе и учења** за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања // Просветни гласник. – 2018. – № 15. – С. 77–352.
6. “**Сейчас у славян есть два выбора...**” // СБ. Беларусь сегодня. – Режим доступа : <https://www.sb.by/articles/seychas-u-slavyan-est-dva-vybora-.html>. – Дата доступа : 13.10.2020.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук

ЭКСПРЭСІЎНАСЦЬ АЎТАРСКАГА МАЎЛЕННЯ ВІТАЎТА ЧАРОПКИ

УДК 821.161.3-311.6.09 Чаропка

Мастацкае маўленне ўяўляе сабой складаную паўзроўневую сістэму. Прадуктыўнымі сродкамі стварэння вобразнасці і экспрэсіўнасці з'яўляюцца маўленчыя адзінкі лексічнага ўзроўню мовы. Тропы, як правіла, маюць аўтарскі змест і адметную функцыю, якая канкрэтызуецца ў залежнасці ад кантэксту, жанру, тэмы і ідэі твора.

Ключавыя словы: *экспрэсіўнасць, маўленчы ўзровень, стылеўтваральныя сродкі, эстэтычная функцыя, эпітэт, метафара, таўталогія, антытэза, устойлівыя выразы, інтэртэкстуальнасць, В. Чаропка.*

Artistic speaking is a complex semi-level system. The lexical level of the language is a productive means of creating imagery and expressiveness. Tropes, as a rule, have an author's content and a distinctive function, which is specified depending on the context, genre, theme and idea of the work.

“Гэты свет не для мяне...”: 3 нізкі “Запасная кніжыца жыцця” – 2003–2017 гг.* – так вызначыў Вітаўт Чаропка назву сваіх праявістых нататак. Безумоўна, назва падагульняе змест, рэкламуе яго, увасабляе ідэю. Навукоўцы слухна адзначаюць, што «ўніверсальным “аккумулятарам” сэнсу твора з’яўляюцца моцныя пазіцыі тэксту, да якіх адносяцца загаловак, эпіграф, пачатак і канец» [8, с. 166]. Чаму *запасная* і чаму *кніжыца жыцця*? Два гэтыя словы падназвы адсылаюць чытача да запіснай кніжкі і да скарынаўскай “Малой падарожнай кніжыцы”. Магчыма, запісная і ёсць *запасная*: тут можна яшчэ раз пражыць перажытае, яшчэ раз падумаць, але не пра ўсё, а пра тое, што асабліва кранула і не ідзе ні з галавы, ні з сэрца. І чаму аўтар, запісаўшы, перажыўшы не адзін раз розныя сітуацыі, прыходзіць да такой агульнай назвы – “Гэты свет не для мяне...”? Вядома таксама, што “кантэкстам, які семантызуе загаловак, з’яўляецца ўвесь тэкст, ён убірае ў сябе ўсю шырыню і глыбіню асацыятыўных асэнсаванняў вобраза. Значыць, назва ўсведамляецца і самімі мастакамі слова” [8, с. 166]. Што так кранае душу пісьменніка і трымае яе?.. Калі жыццё – падарожжа, то кніжыца гэтая пра тое, што аўтара напаткала ў жыццёвым падарожжы і пра што нам, чытачам, пакуль не позна, трэба задумацца: што трэба браць ці не браць у свой жыццёвы шлях. Чым увогуле напоўнены чалавек, жыццё яго і сама Душа, каб жыць у шчасці і спакоі?

Першае, з чаго пачынаюцца аўтарскія развагі-ўспаміны – якраз тое, чаго не трэба браць у падарожжа, з чым не трэба ісці па жыцці. І гэты надзвычай запамінальны радкі, бо прэтэндуецца на папаўненне беларускай афарыстыкі: ...калі няма кароны на галаве, дык і не зваліцца яна долу... Такая падказка дапаможа не збытаць годнасць з ганарлівасцю: і калі першае слова пра пачуццё самапавагі, то другое пра непавагу да бліжняга, пра пыху як грэх.

Усе паняцці – складнікі лёсу – кладуцца на вагі, дзе падзяляюцца і ўзважваюцца “мінус” і “плюс” адносна вопыту чалавека і агульначалавечай маралі. Святое, незабыўнае, важнае – любоў да маці; родныя, сваякі, сябры і знаёмыя; своечасовае ці позняе раскаянне; натуральнае пачуццё самазахавання; усюдысны Бог, Анёлы; выратавальныя крыж і меч; каханая душа; каліласкавая мова, людзі, праўда, таямніца, дзеці, сон, сябры, Прыгажосць / Пекната, Каханне і інш. Аднак можна паспрабаваць узяць у жыццёвае падарожжа іншыя “скарбы”: паўнюцькі мех грошай; крыўду, як сізіфаў камень; здраду і яе паплечніцу ману; бяскрылых анёлаў; адзіноту, грэх і спакусу; ляноту; людзей без ценяў; куміраў, а таксама шматбожжа...

Хто і што пераважыць на гэтых шалях часу і лёсу? Чаму, шануюны аўтар, не для Вас гэты свет? Жыццё дае, ды і кожны сам выбірае, што браць з сабою ў дарогу... У чым гармонія існавання? Магчыма, у адзінстве і барацьбе супрацьлегласцей? Гэтыя і іншыя пытанні ўзнікаюць у чытача; у кожнага свой вопыт: вопыт кожнага каштоўны, а ўласны ўвогуле бясцэнны. Якія словы знаходзіць аўтар, каб напоўніць думкай і

* Чаропка, В. Гэты свет не для мяне... : 3 нізкі “Запасная кніжыца жыцця” – 2003–2017 гг. / В. Чаропка // Дзеяслоў. – 2018. – № 4 (95). – С. 135–148.

пачуццём сваю запасную кніжыцу? Д. Шмялёў зазначае, што “асаблівасці мовы і стылю пісьменніка, відаць, будуць зразумелымі толькі тады, калі лінгвістычны аналіз твора дапаможа ўсвядоміць, якія менавіта спосабы пабудовы метафар, як і іншых паэтычных тропай, пераважаюць у творчасці пісьменніка” [10, с. 663]. Варта дадаць, што пры філалагічным аналізе любога мастацкага тэксту, акрамя ўсяго, трэба ўлічваць асаблівасці кампазіцыі, жанру і іх цесную сувязь з тэмай, ідэяй.

На лексічным узроўні сустракаецца шэраг прадуктыўных адзінак, якія разглядаюцца як стылеўтваральныя. Так, **эпітэт** у аналізаваным творы – частаўжывальны троп: як важная сэнсавая дэталёў ён мае разнастайную структуру і вызначаецца зместавай аб’ёмнасцю, вобразнай дакладнасцю. Найбольш частотная разнавіднасць – прыметнік з пераносным значэннем (метафарычны эпітэт агульнамоўнага ці аўтарскага зместу): *галоднае натхненне; шэрая рэчаіснасць; дзіравая, слізкая душа; чужыя рукі; пластмасавыя, штучныя крылы; сляная страць; спрадвечнае Калі ласка; безабаронная прастата; магічныя словы мальбы; Прыгажосць недаступная; Пекната недасягальная; фальшывы сорам; завірушная зіма; асвятляльны дождж* і інш.

У ролі эпітэта могуць таксама ўжывацца складаныя прыметнікі (*вечназьялёны рай, майкліва-гаваркія, зламывная ноч, злахітры лёс*), дзеепрыметнікі (*расхітаная зямля, пажоўкляя трава засохлай восені, непражытыя драмы і пачуцці, закарэлыя сэрцы людзей на зямлі, крык ажылых вуснаў*), прыметныя і дзеепрыметныя звароты (*мама, прыкутая да клятага ложка небыцця; вечна прыгожая жанчына; душа, прапаленая да донца гаручай жоўцю крыўды; анёлы, пракалятыя Богам*).

Галерэя вобразаў, створаных ці аздобленых вобразнымі азначэннямі, здзіўляе і захапляе, бо складваецца ўражанне, што кожная з’ява / паняцце прайшло праз уважлівае вока і неабыхавае сэрца творцы, у выніку набыло менавіта той сэнс (горкі ці салодкі), які быў наканаваны чалавеку лёсам.

Метафара – словаўжыванне з пераносным значэннем. А. Патабня характарызуе гэты троп як “выраз, перанесены для прыгажосці маўлення з яго першаснага, сапраўднага / праўдзівага значэння на іншае, ці, як часцей за ўсё вызначаюць граматысты, выраз, перанесены з месца, дзе яно з’яўляецца сапраўдным, на іншае месца, дзе яно з’яўляецца несапраўдным” [6, с. 173]. Прытрымліваючыся традыцыйнай структурнай класіфікацыі тропы, агульнапрынятай у лінгвістычнай навуцы, зазначым, што ў мастацкім маў-

ленні вобразныя сродкі маюць той праўдзівы аўтарскі сэнс, які дапамагае вырашыць пэўныя эстэтычныя задачы.

Выяўленыя метафары кніжыцы маюць назоўнікавую (*павуцінне памылак, ачмурэнне надзей, голас перасцярогі, цяпло славы, краты лесвіц, сіло прыступак, прыцемкі былога, сігнал галасоў, каардынаты жыцця, даляглады гадоў, ростані часу, кволасць душ*) і дзяслоўную структуру (*наканаванасць кліча, зоркі прымоўклі, чакае самота, рассыпаліся па хвалях караблі, расхінуць душу ўшыркі, асудзіць на бяскрыласць*).

Узаемадзеянне тропай заўсёды большы разнае, чым адно слова / адзін троп, паколькі ў мікраконтэксце дазваляе выявіць адразу дзве і больш рысаў адной з’явы ці паказаць розныя з’явы ў іх узаемадзеянні: *нямыя погляды зорак, срэбны шолах хваляў, могілкавая ціш душ, злахітрыя змова лёсу, ліпкія шчупальцы кроз людзі аплялі нябёсы пауціннем лесвіц, завершанае палатно жыцця, здрада звела гняздо ў злахітрых сэрцах, здрада тоіцца ў глыбінях двурушных душ, пазыўныя ратаванне душ, моўчкі твая душа сядзе да мяне на калені і прытуліцца да маёй душы, нечаканы віраж непражытага лёсу, часцінкай сардэчнай вібрацыі працінае навывёт увесь сусвет, самотная скруха душы, засмечаныя жвірам успаміны*.

Даследуючы мову мастацкіх твораў, В. Маслава прыйшла да слушнага высновы: “Кожная моўная адзінка, якая выкарыстоўваецца аўтарам, з’яўляецца носьбітам той ці іншай ідэі, адрознікам той ці іншай функцыі” [2, с. 7], таму структура, змест і функцыя – трыадзіны вектар апісання тропы.

Параўнанне ў малой запасной кніжыцы В. Чаропкі рэдкі вобразны сродак, але арыгінальны, са спецыфічным аўтарскім зместам; што да структуры, то ў пераважнай большасці гэта сціслыя злучнікавыя тропы: *жанчына мініяцюрная, як дзяўчо, крохкая, як птушачка; пайду лёгкая, як воблака над зямлёй; душы, як птушкі, трапляюць у сіло; смешныя, як скамарохі; у касмічным пыле заблукалі дзве планеты, як неслухмяныя дзеці згубіліся сярод жыта*.

Бяззлучнікавая разнавіднасць тропы, што кваліфікуецца як фальклорная разнавіднасць, таксама мае лаканічную структуру: *павуком крадзеца сон, у руках нежыўцоў грошы робяцца нябожчыкамі, прытоіцца ў траве вужак, матляемца маятнікам туды-сюды, валасы сцякалі хвалямі з маёй далоні*.

Маўленчай адметнасцю твора выступаюць шматлікія і разнастайныя **паўторы**, з дапамогай якіх вылучаюцца сэнсава і эмацыйна важныя адзінкі: чытачу не трэба думаць, над чым

засяроджвацца; аўтар ідзе праз аднастайнасць маўлення да яго экспрэсіўнасці; паўтарацца могуць словы ў той самай ці ў іншай форме, гукі / марфемы (у тым ліку каранёвыя), спалучэнні слоў / сінтаксічныя адзінкі для ўзмацнення ўражання. Вялікая колькасць паўтараў у запасной кніжыцы дазваляе сцвярджаць, што аўтар стварае наўмысную маўленчую таўталагічнасць, якая кваліфікуецца як фігура **антыэліпс**, праз якую пісьменнік гаворыць больш, чым сказана; у такім выпадку, як сцвярджаюць навукоўцы, падтэкст значна багацейшы за тэкст [7, с. 210].

Твору ўласцівы:

– паўтор слова ў той самай ці іншай форме (магчыма, з іншым значэннем): *мы **загінем** ад здрады, калі баімся **загінуць** у бай; нельга крыўдаваць на абы-што, якое мае свой **неспазнаны** сэнс, калі табе даюць яго **спазнаць**; адчуваю **патрэбу**, а **патрэбы** няма;*

– паўтор аднакаранёвых слоў: *хто ў **чысцілішчы ачышчае** душу; усё ж мы вартыя глытка вечнасці паміж **былым і небылым**; вось тут, у водах **Леты**, хай кануць на дно ўсе нашы **расчараванні і будзем мы зачараваныя** хмяльным жыццям напоем; не адрозніць **зачараванне ад расчаравання**; па **вызначаным** манеўры, у **прызначаны час**;*

– каламбурныя выразы таўталагічнага характару: ***бачаць нябачнае, а не чуюць чутнае**;*

– антытэтычная анамінацыя – семантыкастылістычнае супрацьпастаўленне аднакаранёвых слоў, уключэнне іх у супрацьпастаўлены часткі, від гульні слоў і адначасова антытэзы [7, с. 208]: *пазнаю **невядомае, а вядомае** не ведаю; **разумею незразумелае, а зразумелае** не разумею; **парушыўся** прывычны закон **непарушнага існавання зорак**;*

– скразныя паўторы як адметнасць аўтарскага стылю: праз паўтораныя словы аўтар што раз згадвае тое самае паняцце, тую самую асобу, якія важныя для яго (немагчымай бачыцца аўтару яго дарога без душы, без каханай), ці, наадварот, цяжка быць у адзіноце, асабліва сярод людзей: *заўсёды будзеш чуць іх галасы і весці з **душамі** размовы, як вечнае пакаранне за сваю загубленую **душу**; А навошта мне **адзінота** сярод **адзіноцтва адзінокіх**? Няўжо, каб **адзінота** паядала мяне з клопатам **адзінокіх**; **Не мая, не мая**, а без **вас** гэты свет **не для мяне**. **Адчуваю Ваш боль, як баліць** Ваша сэрца, **адчуваю** такую самоту, але я не суцешу **Вас**... **І Вы не мая, не мая, і Вы не для мяне**.*

Некалькі функцый паўтараў вызначае В. Ляшчынская: вылучэнне, узмацненне, падкрэсліванне гучання і актывізацыя семантыкі слова, выражэнне эмоцый і стварэнне вобразнасці, сэнсавая звязка тэксту, магчымасць уздзеян-

ня на чытача, фарміраванне эстэтычных каштоўнасцей твора [1, с. 262]. Нам бачыцца, што выяўленая навукоўцам поліфункцыянальнасць паўтараў уласціва маўленчай тканіне кніжыцы.

Даследаваны матэрыял паказвае, што **фразаеалогія** як крыніца ўзбагачэння маўленчай палітры тэксту запатрабавана аўтарам у некалькіх аспектах; гэты маўленчы ўзровень вызначаецца багаццем, для яго характэрна ўжывальнасць устойлівых выказаў:

1) з узуальнай функцыяй: *падняўся на крыло; ні людзям на патрэбу, ні багам у пацеху; няма ліха без добра; глядзець праўдзе ў вочы; збіць з панталыку; пайшло-паехала; намыліўся даць стракача; у кожная свая праўда;*

2) з аказіянальнай функцыяй, якая рэалізуецца праз пашырэнне складу кампанентаў (аўтарскі кампанент удакладняе змест выразу): *расхіну душу ўшыркі да **безабароннай прастаты**; перайначылі **свет** на свой капыл; дзе ж цябе насілі **недарэчныя сны**; адказнасць ляжыць на **ягоных** плячах; у адной руцэ – **крыж**, у другой – **меч**.*

Шматлікія выразы, створаныя В. Чаропкам, прэтэндуюць на крылатасць – на выхад за межы аўтарскага маўлення і паўтаральнасць у літаратурнай мове: *Значыць, я нешта значу, калі зоркі падаюць мне ў рукі; Не так усё кепска, калі мы пацяшаемся з мінулага свайго; нельга крыўдаваць на абы-што; Мы кідалі выклік лёсу і не вытрымлівалі яго іспытаў; І гэтае кароткае імгненне і ёсць наша прызначэнне і само наша жыццё; Дык памры для ўсіх, для сябе стварай сваё, пакуль у светлым раі не адшукаеца месца і для цябе.*

Адметны факт аўтарскага стылю, важная сэнсава-структурная ўласцівасць мовы разгледзанага твора – **інтэртэкстуальнасць**. Вядома, што “акрамя канкрэтнага мастацкага тэксту (МТ), які ўспрымаецца ў дадзены момант чытачом, на яго канцэпттуальную сістэму (КСЧ) – між іншым, як і на канцэпттуальную сістэму аўтара (КСА) – уздзеінічаюць іншыя мастацкія тэксты, з якімі чытач узаемадзеінічаў раней” [2, с. 20]. Адметнасць выкарыстання тэкстаў іншых аўтараў у В. Чаропкі – цытаванне, якое, як правіла, завуалюванае, фрагментарнае, але пры ўмове начытанасці першакрыніца відавочная: *Сам прарываюся да галавакружэння да зорных вышыняў і ўпісваю там адкрыцці вечнай існасці на простамай маёй беларускай мове, **каб ведалі, каб не забылі**...; Але ўсё роўна сумна, бо штучныя крылы ніколі не заменяць жывыя, і ніколі ўжо не паляціш у самастойны **палёт да зор**; ...і вось тады нарэшце **таёмнае зробіцца відавочным**; **Магчыма, пашкадуе толькі той, каму дастанецца твой завет**, у якім **спадчыны** няма, бо нічога табе твайго не належыць; **Наракаем, дакараем, клянём, выракаем, заракаем** да новага*

“*Аз воздам*”, каб зноў каяцца... Так пішам сваю *запасную кніжку жыцця!* – ад Бібліі, Скарыны, Багушэвіча, Багдановіча, Купалы ідзе аўтар у спасціжэнні жыццёвых ісцін, і мы разам з ім.

Графічны ўзровень не мае вялікай колькасці адпаведных паказчыкаў экспрэсіўнасці мовы; любімы аўтарскі астэрызм – гэта ўзвядзенне агульных назоўнікаў у статус уласных праз напісанне іх з вялікай літары, а гэта азначае, што пісьменнік надае ім асаблівае значэнне: *Здаецца, такая крохкая і кволая гэтая Прыгажосць, што, як кветка, завяне ў непагадзь; Не для мяне яе Пекната, недаступна яна да розуму мне, ненаглядная яна для маіх вачэй; Папрасі, і будзе дадзена і табе дзеля ласкі – Ласка.* Любое слова можа набыць асаблівы сэнс, і гэта можа быць падкрэслена праз вялікую літару – графічна: *На адной планеце – Ён. На другой засталася Яна.* І няма справы законам светабудовы, што *Ён і Яна* ніколі ўжо не сустрэнуцца... У сваю чаргу выкарыстана антанамасія, якая, наадварот, абагульняе змест і праз гэта характарызуе, часам выказвае знявагу; у дадзеным выпадку гэтае пачуццё пацвярджаецца эпітэтам: *Ачмурэлых ньютанаў азарыла думка аб новай знішчальнай бомбе – яблыку.*

Сінтаксічны ўзровень твора, з аднаго боку, вызначаецца адметнымі рысамі прозы (складаныя сказы, сказы ўскладненай будовы), а з другога – яму ўласцівы некаторыя стылістычныя прыёмы, прадуктыўныя ў паэтычным маўленні:

– **анафара**, якая адносіцца да пазіцыйнага тыпу паўтараў; нягледзячы на тое, што твор празаічны, яна выступае актыўным экспрэсіўным сродкам: *Недаляцець ім да Бога, не падняцца да аблокаў аж; Мы называем сябе рыцарамі, мы называем сябе князямі, а ваявалі заўсёды за спінамі ваяроў, пасылаючы іх на смяротны бой; Мы закахваліся ў сваіх аднакласніц... Мы шукалі забаваў... Мы кідалі выклік лёсу... Мы заблукалі ў часе на гады...; Бывае, лянота падняць вочы і ўбачыць зоркі... Бывае, лянота схіліцца і падняць з дарогі падкову... Бывае, лянота і жыць, бо і жыццё надакучыла і нішто ў ім не выклікае захаплення...;*

– **антытэза** мае як аўтарскі змест, так і агульнамоўны; па структуры – простая (аднакампанентная) і складаная (шматкампанентная): *...і нам цяпер не разабрацца ні ў радасях сваіх і ні ў смутку, не ўбачыць сябе сярод постацей людзей, не вызначыць свайго я сярод агульнага мы; як неўзабаве радасць змянілася самотай, нібыта на промень сонца сеў цень начы; дык не будзем спяшацца на той цымяны бераг Леты, пасядзім яшчэ на гэтым светлым свеце; Каб у прыцемках зайграў ружовай фарбай наш апошні дзень;*

І наша ўжо не наша, а чужое; ...мы хаваемся ад святла ў чорную цемь; Мы прыдумваем імёны, нам даюць мянушкі; Вось адкуль бяруцца дзеці: з трагедый і шчаснасці; У далёкай маёй маладосці засталася яна, і вось на старасці год вярнулася да мяне; няма даўніх сяброў, а новых завесці не тое што час, а расклад гадоў не дазваляе;

– **аднародныя члены сказа** – актыўны сродак узмацнення выразнасці. Свет разнастайны, ён увасобіўся ў мове; мова багатая праз багацце свету, але значна багацейшая за яго, бо сінанімія дэманструе моўную разнастайнасць, у сваю чаргу аднародныя члены сказа адлюстроўваюць багацце свету: *Як ні намагаліся, як ні ішлі – распыталіся па хвалях караблі. Не пракласці шлях, не вызначыць маршрут, не сабраць іх у адну эскадру, не адкрыць заповітную зямлю; І ўсё адно: як уладкавацца, як прыстасавацца, як прыладзіцца, як прымазацца да жыцця.* У рады аднародных членаў сказа могуць уключацца ўласна сінонімы ці словы з блізкай семантыкай, а таксама выразы перыфрастычнага характару – функцыя іх будзе ў такім выпадку ўзмацняльная: *Не прынеслі яны нікому радасці, не ашчаслівілі і сваіх скнар – гаспадароў; У руках нежыўцоў і грошы робяцца нябожчыкамі, папяровымі адзнакамі іх марнасці; ...дзеля ласкі папрасі дапамогі і спагады.*

Як бачым, свет адлюстраваны ў мове; жыццё напоўнена рэчамі; у рэчах увасобіўся жыццясвет. І кожны творца “выбірае падзеі, словы, форму аповеду пра іх” [3, с. 178].

У празаічным маўленні шмат рэдкіх адзінак, што падкрэсліваюць індывідуальнасць манеры пісьма: сярод іх – **пытальныя сказы**, яны, адрасаваныя чытачу-суразмоўцу, валодаюць экспрэсіўнай функцыяй, дапамагаюць чытачу задумацца: *Што падумаюць маленькія чалавечкі, калі пасталеюць і стануць дарослымі людзьмі? Які ім пакінулі мы свет?; кампазіцыйны стык: Адкуль бяруцца дзеці? Дзеці адкажуць нам, што тата і мама набылі іх у дзіцячай краме...*

Слушна зазначыў у свой час Ю. Тынянаў, што для мастацкага тэксту «зусім лішнія ставіць падзагалоўак “апаўяданне” ці “аповесць” – гэта тое самае, што друкаваць на кнізе – “кніга”, а над вершам – “вершы”. Кожны жанр важны, калі адчуваецца» [9, с. 463]. Аднак варта зазначыць, што калі гаворка ідзе пра аўтарскія жанры (аўтарскія вынаходніцтвы / наватарства) і калі радок-жанр становіцца часткай тэксту (ці, як у Алеся Разанава, назва становіцца часткай тэксту, утвараючы фігуру кальца) [5, с. 114–115], то такі падзагалоўак арганічны, натуральны. У Віктара Чаропкі радок, які вызначае жанр у падзагалоўку, таксама паўтараецца напрыканцы

твора. Спачатку аўтар нібы задае тэму, вызначае кампазіцыю аповеду, потым разважае, згадвае, аргументуе і на завяршэнне тэксту паўтарае выказаныя ў самым пачатку словы.

Душа ўступае ў канфлікт са светам, калі значна багацейшая ці, магчыма, бяднейшая за яго. І тады яна не прымае светабудовы або свет не прымае яе. Вытрымаць выпрабаванні лёсу, злахітрага, без каханья, без сяброў, без Божай Ласкі няпроста. Аднак, шаноўны аўтар, няхай пераважаць вагі з дабром, каб Вы сказалі свету: ён для мяне!

Спіс літаратуры

1. **Ляшчынская, В. А.** Слова ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 272 с.
2. **Маслова, В. А.** Филологический анализ художественного текста : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Універсітэцкае, 2000. – 173 с.

3. **Одинцов, В. В.** Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М. : URSS : Либроком, 2014. – 263 с.
4. **Пешковский, А. М.** Вопросы методики родного языка лингвистики и стилистики / А. М. Пешковский. – Москва – Ленинград : Гос. изд-во, 1930. – 176 с.
5. **Пісарэнка, А. М.** Стылістыка беларускага мастацкага маўлення / А. М. Пісарэнка. – Мінск : БДКУМ, 2020. – 263 с.
6. **Потебня, А. А.** Теоретическая поэтика : учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / А. А. Потебня. – СПб. : Фил. ф-т СПбГУ ; М. : Изд. центр “Академия”, 2003. – 384 с.
7. **Романова, Н. Н.** Стилистика и стили : учеб. пособие : словарь / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. – М. : Флинта : МПСИ, 2006. – 416 с.
8. **Сырица, Г. С.** Филологический анализ художественного текста : учеб. пособие / Г. С. Сырица. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2015. – 344 с.
9. **Тынянов, Ю. Н.** История литературы. Критика / Ю. Н. Тынянов. – СПб. : Азбука-классика, 2001. – 512 с.
10. **Шмелев, Д. Н.** Избранные труды по русскому языку / Д. Н. Шмелев. – М. : Языки слав. к-ры, 2002. – 883 с.

Майстэрства слова

Таццяна АСТАПЧЫК,
кандыдат філалагічных навук

АФАРЫЗМЫ Ў ПАЭЗІІ МІКОЛЫ ШАБОВІЧА НА МАТЭРЫЯЛЕ КНІГІ “МАЛАДЫЯ МРОІ МАЛАДОГА ЛЕТА”

УДК: 811.161.3'373.7

Артыкул прысвечаны вывучэнню афарызмаў сучаснага беларускага паэта М. Шабовіча. Структураванне афарызмаў ажыццёўлена ў межах сямі семантычных блокаў, якія, у сваю чаргу, уключаюць у сябе семантычныя палі. Афарыстычнае асэнсаванне найперш атрымалі філасофскія пошукі паэта і праблемы творчасці. Разглядаюцца ў тым ліку і задзейнічаныя пры стварэнні афарызмаў моўныя сродкі на лексічным і граматычным узроўнях.

Ключавыя словы: *афарызм, семантычнае структураванне, моўныя сродкі, стылістычная роля.*

The article is devoted to the study of the aphorisms by the modern Belarusian poet M. Shabovich. The structuring of the aphorisms is carried out within seven semantic blocks, which, in turn, include semantic fields. First of all, an aphoristic interpretation is given to the poet's philosophical search and the problems of literary work. The article also considers the language tools used in the creation of the aphorisms at the lexical and grammatical levels.

У сучаснай лінгвістычнай парадыгме набіраюць сілу тэндэнцыі да сканцэнтраванасці на моўнай асобе як суб'екце і аб'екце маўлення, што абумоўлена антрапацэнтрычным падыходам пры інтэрпрэтацыі фактычнага матэрыялу. Менавіта ў афарызмах скандэнсаваны каштоўнасныя арыенціры, канцэптальныя ўяўленні пра свет, лаканічныя высновы, самастойна здабытыя ісціны. Пад афарызмам, на наш погляд, варта разумець неардынарнае выказванне, якое мае генералізаваны характар і ўключае ў сябе план зместу (думку) і план выражэння (моўныя сродкі – лексічныя і граматычныя). У артыкуле разглядаюцца структурныя і семантычныя асаблівасці афарызмаў сучаснага беларускага паэта Міколы Шабовіча (на матэрыяле кнігі “Маладыя мроі маладога лета”)*.

З мэтай структуравання афарызмаў эмпірычным шляхам вылучаем наступныя семантычныя блокі:

- “Філасофскія пошукі”;
- “Творчасць”;
- “Каханне”;
- “Радзіма”;
- “Адносіны паміж людзьмі”;
- “Часавыя прамежкі жыцця чалавека”;
- “Педагагічная прафесія”.

У межах кожнага семантычнага блока вылучым семантычныя палі, што дазволіць найбольш падрабязна і сістэматызавана разгледзець афарыстычную скарбонку паэта. Пры аналізе моўных сродкаў мастацкага тэксту ўвага даследчыкаў звычайна скіравана на стылістычны патэнцыял лексічных адзінак, а стылістычная роля марфалагічных формаў і сінтаксічных канструкцый вывучана недастаткова. У сувязі з гэтым лічым актуальным і мэтазгодным разгледзець у

* **Шабовіч, М.** Маладыя мроі маладога лета : новыя вершы / М. Шабовіч. – Мінск : Мінкопрынт, 2017. – 132 с.

тым ліку граматычных адзінкі як моўныя сродкі стварэння афарызмаў.

Семантычны блок **“Філасофскія пошукі”** змяшчае наступныя семантычныя палі: “Аптымістычныя адносіны да жыцця”, “Разгубленасць, жыццёвае раздарожжа, тупік”, “Бог. Вечнасць”, “Хуткаплыннасць жыцця, непазбежнасць яго фіналу”, “Вынікі (на ўзроўні дня ці пражытых гадоў)”, “Час як філасофская катэгорыя”.

У семантычнае поле “Аптымістычныя адносіны да жыцця” ўключаны афарызмы, якія выражаюць гучны, “іскрысты” аптымізм (*Пакуль жыццёвую сцягу / Вячваюць высі, / Не прыручай сваю тугу. / Лепш – усміхніся!; Хай нялёгка, ня проста, аднак / Прэч сумненні-ваганні, мой дружа. / Покуль сонца ўзыходзіць для нас, / Будзем смелым – то станеш і дужым!; Не сумуй! Што з таго сумавання! Хай маршчыны разумняць чало!*), і выразы, што перадаюць суцяшальна-гаючы, сцішаны аптымізм, блізкі да светлага суму (*Па-ранейшаму верыцца / І, як колісь, найўна здаецца, / Што ўсё добрае вернецца, / А напісанае – застаецца; Гэта проста прыпын перад будучай новай дарогай, / Гэта проста прыпын – невялікі, на некалькі дзён, / Каб нанова любіць гэты свет да апошняе змогі, / Безаглядна, як продкі яго палюбілі спакон*). Афарызмы М. Шабовіча яркія і запамінальныя, паколькі ў іх арганічна сумяшчаюцца план зместу і план выражэння. Моўныя сродкі, праз якія вербалізаваны аптымістычныя памкненні паэта, – гэта метафары, паралелізм, паўторы, параўнанні, наватворы (*разумняць*), устарэлыя словы (*чало*), звароткі (*мой дружа*), абагульнена-асабовыя і клічныя сказы, загадны лад, далучальныя канструкцыі як элементы экспрэсіўнага сінтаксісу.

Семантычнае поле “Разгубленасць, жыццёвае раздарожжа, тупік” можна праілюстраваць прыкладам: *Куды ісці? І дзе шукаць свой дом? / Ты шчасце нёс, ці, можа, нёс ты гора? / Налева глянь – Гамора і Садом, / Направа глянь – і там Садом, Гамора...* Моўныя сродкі, задзейнічаныя паэтам пры стварэнні афарызма, – гэта антонімы, уласныя назвы біблейскага паходжання з адмоўнай канатацыяй, пабочнае слова *можа* са значэннем няпэўнасці, пыталыныя і абагульнена-асабовыя сказы.

Для разгляду семантычнага поля “Бог. Вечнасць” звернемся да яшчэ аднаго яркага афарызма: *...У Бога на плячы / Мы ўсе заснём, нібыта кацяняты, / І не заўважым, як мільгне ўначы / Суровы надпіс: “Хутка час расплаты”*. Моўныя сродкі стварэння вобразнасці ўключаюць параўнанне, метафару, асабовы займеннік *мы*, што надае генералізацыю афарызму.

У семантычнае поле “Хуткаплыннасць жыцця, непазбежнасць яго фіналу” ўваходзяць афа-

рызмы: *Ды жыццё – неймаверна цікавае шоу – / Забірае-крадзе дарагія минуткі; Рана-позна пара наступае / Па асенняй сцяжыне пайсці; Дождж прайшоў, не зрабіўшы расы... / Можа, гэтак праходзім і мы, / І на нас пазіраюць лясы, / Нам жадаючы лёгкай зімы; Але, пакуль шчыруе санцапас, / Хіба паверыш: хутка ўжо кастрычнік, / Хоць і не час яшчэ паставіць клічнік, / Ды і шматкроўе быццам бы не час*. Моўныя сродкі, задзейнічаныя пры стварэнні такіх афарызмаў, – гэта перш за ўсё метафарычны перанос (знакі прыпынку – дынаміка жыцця, поры года – этапы жыцця), персаніфікацыя, паралелізм, параўнанні, наватворы, абагульнена-асабовыя сказы.

Семантычнае поле “Вынікі (на ўзроўні дня ці пражытых гадоў)” таксама заслугоўвае пільнай увагі: *А што застаецца? Музыка / Тых дзён, што брулі ўзрушліва / Ад першай сцяжыні вузенькай / Да многіх дарог спакулівых; Мінае дзень. Мінае незваротна. / І, будзь ты самы найчароўны маг, / Як ні ўсміхайся светла-бесклапотна, – / Прыходзіць час пытанняў і разваг*. Сярод моўных сродкаў, абраных паэтам, адзначым кантэкстуальныя антонімы, паўторы, уступальныя адносіны паміж часткамі сказа, часціцу *ні* (узмацняе інтэнсіўнасць дзеяння), пыталыны сказ у пачатку страфы, далучальныя сінтаксічныя канструкцыі.

Семантычнае поле “Час як філасофская катэгорыя” ўключае ў сябе яркі афарызм: *Філасоф мой, мой хуткабежны Час! / Люстэрка дзён! / Ратоўная падкова! / Ты лечыш раны. Некаму – за раз. / Камусьці – і гадоў не дастаткова*. Моўныя сродкі: метафары, персаніфікацыя (Час), экспрэсіўныя звароткі, двойчы ўжыты прыналежны займеннік *мой*, няпэўныя займеннікі *некаму, камусьці* (спрыяюць семантычнай абагульненасці афарызма), далучальныя і сегментаваныя сінтаксічныя канструкцыі.

У разгледжаны семантычны блок (“Філасофскія пошукі”) уваходзіць найбольшая колькасць афарызмаў кнігі, што абумоўлена як скіраванасцю афарызма на генералізаванае асвятленне найперш філасофскіх канцэптаў, так і заглыбленасцю паэта ў філасофскія і духоўныя пошукі.

Семантычны блок **“Творчасць”** складаецца з семантычных палёў “Творчая спадчына”, “Роля Песняра, Генія”, “Асоба паэта. Творчы працэс”.

Звернемся да афарызмаў семантычнага поля “Творчая спадчына”: *Застаецца калі не верш – / Мо радок адзін застаецца...; А калі часу млын свае жорны спаволіць, / Застаецца радкі. Вы чытайце... чытайце...* Афарыстычна раскрыты і роля Песняра, Генія як правадніка ў паэтычны свет і ахоўніка нашчадкаў (*...Усё ж не згінем, / Пакуль нас Геній акрыляе / Малітвай-гімнам...*), і непасрэдна асоба паэта, творчы працэс (*Ня проста ўсё ж Амерыку адкрыць / І ямам, і харэмам, і*

ананестам. / Але ж паэт не можа не тварыць – / Пісаць свой лёс і перапісаць начыста; Пісаць свой лёс – не вершы ўсё ж пісаць, / Не музыку, і нават не аповесці. / Пісаць свой лёс – як іскру выкрасаць / З інертнасці людской і безжыццёвасці). Семантычны блок “Творчасць” змяшчае значную колькасць афарызмаў і сведчыць пра сур’ёзныя, адказныя і ў той жа час шчымліва-трапяткія адносіны паэта да свайго служэння. Моўныя сродкі, абраныя пры стварэнні афарызмаў гэтага блока: метафары, параўнанні, паўторы, кантэкстуальныя антонімы, наватворы, пабочнае слова *мо* са значэннем няпэўнасці, асабовы займеннік *мы* як граматычны сродак стварэння эфекту генералізацыі, загадны лад, інфінітыўныя сказы.

Блок “**Каханне**” складаюць палі “Расстанне” (*Якія песні ні спявай, / Якому богу ні маліся, – / Калі ўжо сказана: “Бывай!” – / Вярнуць былое не імкніся*) і “Вербалізацыя пачуцця кахання” (*Шмат не бывае слоў чуллівых, / Як не бывае дзён зашмат. / Нібы салоўкі пералівам – / Кахання слоўку кожны рад!*). Сярод моўных сродкаў, задзейнічаных у стварэнні гэтых афарызмаў, адзначым параўнанні, паралелізм, словы з памяншальна-ласкавымі суфіксамі (*салоўка, слоўка*), часціцу *ні* перад дзеясловамі з мэтай інтэнсіфікацыі дзеяння, субстантываваны азначальны займеннік *кожны*, які таксама надае абагульненасць афарызму, клічныя сказы і абагульнена-асабовыя сказы.

Семантычны блок “**Адносіны паміж людзьмі**” прадстаўлены наступнымі семантычнымі палямі: “Роднасць душ” (*Душа душу пазнае і здалёк, / Калі сам лёс прадказвае сустрэчу*) і “Асаблівасці камунікацыі паміж людзьмі” (*Ты не бойся звягні людской: / Рана-позна яна сціхае*). Блок “**Часавыя прамежкі жыцця чалавека**” змяшчае афарыстычныя разважанні паэта пра ўзрост: *А што узрост?.. Ды хіба гэта ўзрост, / Калі каханнем светлакрыляць мары?!*. Ададанаць паэта роднай вёсцы Бадзені яскрава заяўляе пра сябе ў семантычным блоку “**Радзіма**”: *Так хочацца быць патрэбным / Не толькі сябрам – радзіме. / Адкінуць з душы атрэб’е / І славіць куточак дзіўны*.

Арыгінальны семантычны блок “**Педагагічная прафесія**” невыпадкова знайшоў месца ў творчасці Міколы Шабовіча, выкладчыка, Настаўніка: *Дзе б ні быў, ні хадзіў ці адзін, ці з сям’ёй, / У апратцы сялянскай ці, можа, у фрэнчы, / Прад матуляй укленьчы, Айчынай сваёй, / А яшчэ прад настаўніцай першай укленьчы; Свой лёс – адзіна-непапраўны – / Не перапіншаш спакваля. / Твая прафесія – настаўнік, / Табой трымаецца Зямля*. Афарызмы створаны з дапамогай арыгінальных моўных сродкаў: кантэкстуальных антонімаў, наватвораў (*светлакрыляць, адзіна-непапраўны лёс*), часціцы *ні* перад дзеясловамі з мэтай інтэнсіфікацыі дзеяння, радоў

аднародных членаў, пыталых сказаў як сродку непасрэднага звароту да рэцыпіента, загаднага ладу як спосабу выражэння настойлівай парады, закліку, абагульнена-асабовага сказа, уступальных адносін паміж часткамі сказа, сегментаваных сінтаксічных канструкцый і інш.

Колькасныя вынікі семантычнага структуравання афарызмаў у паэзіі Міколы Шабовіча (на матэрыяле кнігі “Маладыя мроі маладога лета”) адлюстраваны ў дыяграме ↓.

Афарызмы могуць складаць некалькі радкоў (*Часу нам не суняць хады, / Як ні мкніся жыццё зыначыць*), страфу ці некалькі строф або распасцірацца на ўсю прастору верша, у выніку чаго ён становіцца разгорнутым афарызмам: *Паміж знадзееных дарог, / Калі не спіцца аж да золаку, / Магчыма, слова – серабро, – / Не забывай: маўчанне – золата. // У дзён самотлівай журбе, / Дзе хвілі шчасця хуткацечныя, / Магчыма, любяць не цябе, – / Не забывай: каханне вечнае. // І што там чын ці хваласпеў, / Як лёсу ніць трыміцць дрыготкая?! / Магчыма, шмат ты не паспеў, – / Не забывай: жыццё кароткае...* Афарыстычнасць гэтага верша забяспечваецца не толькі яркай думкай, але і абранымі моўнымі сродкамі, сярод якіх асабліва адзначым паўтор пабочнага слова *магчыма* ў кожнай строфе і імператыва-наказу *не забывай*, што стварае ўступальна-выніковыя адносіны ў сказе і спрыяе рытмічнаму, лагічнаму, сцісламу выкладу.

Такім чынам, афарызмы М. Шабовіча з’яўляюць шэраг важных аспектаў (філасофскія пошукі, творчасць, каханне, радзіма, адносіны паміж людзьмі, педагагічная прафесія). Афарыстычнае асэнсаванне найперш атрымалі філасофскія пошукі паэта (52%) і разнастайныя пытанні творчасці (19%). Афарыстычная думка Міколы Шабовіча – гэта, відаць, не толькі вынік, але і спосаб мыслення паэта. Глыбіню, запамінальнасць і мастацкую вартасць разгледжаных афарызмаў узмацняюць і абраныя моўныя сродкі на лексічным і граматычным узроўнях: наватворы, метафары, параўнанні, кантэкстуальныя антонімы, асабовыя, няпэўныя і азначальныя займеннікі, аднародныя члены сказа, абагульнена-асабовыя і безасабовыя сказы, клічныя і пабуджальныя сказы, пабочныя словы, звароткі, далучальныя і сегментаваныя канструкцыі як элементы экспрэсіўнага сінтаксісу і інш.

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

Віктар ІЎЧАНКАЎ,
доктар філалагічных навук

ПРА АРФАГРАМУ АЎДЫЯ НА МАТЭРЫЯЛЕ МЕДЫЯТЭКСТАЎ ПАРТАЛА ZVIAZDA.BY

Дынамічнае ўкараненне інфармацыйных тэхналогій і праявы міжкультурнай камунікацыі кардынальна ўплываюць на маўленчую свядомасць грамадства. Назіраюцца інтэнсіўнае паўненне слоўнікавага складу і семантычнае пашырэнне лексем, актуалізуюцца працэсы ўзаемапраціканнення стылістычных пластоў, узмацняецца палікодавы элемент у віртуальных зносінах. Усё гэта адбываецца на дэрывацыйнай сістэме моў свету, у тым ліку і на беларускай.

Выразны актуалізатар нашага часу – прэфіксоеднае словаўтварэнне. Утварэнне складанага слова пры дапамозе такіх дэрыватаў, як *нана-*, *супер-*, *мега-*, *кібер-*, *міні-*, *мульти-*, *медыя-*, *відэа-*, *аўдыя-* і іншых, цалкам адпавядае іх запатрабаванасці ў розных сферах жыцця. Яны служаць своеасаблівымі маркерамі экстралінгвістычнай рэчаіснасці, што залежыць перш за ўсё ад арэала распаўсюджанасці тых з’яў, якія прэфіксоіды могуць абазначаць, і ад частотнасці іх выкарыстання ў якасці будаўнічага матэрыялу лексем.

У правапіснай практыцы асаблівае месца займаюць семантычныя адзінкі, што могуць 1) выконваць самастойную функцыю слова і 2) з’яўляцца прэфіксоідамі. Апошнія валодаюць спецыфічнай магчымасцю прыўносіць у складанае слова дадатковую семемную нагрукку, якая мае абагульненае значэнне ‘што адносіцца да’. Яны па сваёй прыродзе маюць унікальныя ўласцівасці і сістэмна звязаны з экстралінгвістычнымі працэсамі, якія адбываюцца ў жыцці. Так, зусім нядаўна рознілася напісанне слоў *медыятэкст*, *медыяплатформа*, *медыябайнг* і да іх падобных. Гэтай тэме ўжо быў прысвечаны наш артыкул «Медыялінгвістыка ў Беларусі: набыткі, праблемы і перспектывы: Паводле вынікаў навуковай канферэнцыі “Слова ў кантэксце часу”» (Роднае слова, 2019, № 7, с. 29–32), у якім вялася гаворка пра арфаграфічныя калізійны варыянтаў

медыя тэкст – *медыя-тэкст* – *медыятэкст*. Апошні замацаваны ў сучаснай арфаграфіі і набыў імператыўны статус.

Напісанне асобна, разам і праз злучок у такіх выпадках залежыць ад ступені распаўсюджанасці слова, частотнасці ўжывання ў пэўны час. Як толькі яно становіцца актыўна запатрабаваным, высокачастотным і лёгка засвойваецца маўленчай практыкай, з ім могуць адбыцца апэратыўныя арфаграфічныя змены, што, дарэчы, у правапіснай гісторыі здараецца не так часта. Бо арфаграфія – навука даволі кансерватыўная, і зрушыць у ёй нешта няпроста. Больш адчувальнымі да маўленчых змен заўсёды былі сродкі масавай камунікацыі, за што часта зазнавалі крытыку лінгвістаў-нармалізатараў. Нараканні былі слушнымі, бо публіцыстычнае маўленне характарызуецца трыма анталогічнымі фактарамі апэратыўнасці: 1) стварэння, 2) дыстрыбуцыі і 3) успрымання. Адсюль маглі ўзнікаць арфаграфічныя казусы, выкліканыя перш за ўсё апэратыўнасцю распаўсюджвання кантэнту. Апэратыўнасць у сістэме функцыянавання СМІ мае шматаспектны і рознаэлементны характар, які закранае і інтралінгвістычную пабудову тэксту. Першы і апошні фактары дыягназуюць у такім разе праяўленне спецыфічных характарыстык публіцыстычнага тэксту: спалучэнне стандарту і экспрэсіі, адаптаванасць яго да ўспрымання ў экстрэмальных умовах (абмежаванасць у часе, лакальная неўладкаванасць і інш.). Адсюль асаблівыя патрабаванні да пабудовы: гранічная даўжыня словазлучэнняў, непажаданасць канструкцый з левым распаўсюджаннем, актыўнае выкарыстанне кантактаўстанаўляльных сродкаў, пазбяганне аддзяслёўных назоўнікаў і г. д.

Маўленне журналіста, зафіксаванае на пісьме або ў аўдыявізуальных сродках, шматаспектнае і разнажанравае ў сваім праяўленні, спароджанае ў канкрэтных грамадска-палітычных і сацыяльна-культурных умовах, у гістарычным часе, у анталогіі сваёй вызначаецца глыбіннымі структурамі, якія рэпрэзентуюць мадэлі, стратэгіі, “вобразы” планавання, вытворчасці і праектавання на масавую аўдыторыю публіцыстычнага тэксту. Журналісцкі тэкст выступае ў якасці своеасаблівага барометра на змены ў жыццёвым уладкаванні грамадства, вызначае іх характар, прадвеснічае эвалюцыйным зрухам у сінтагма-

Матэрыялы Віктара Іўчанкава пад рубрыкай “Правапіс у дзеянні” друкуюцца з 2020 г.: “Правапіс літары о: пра што сведчыць частотнасць графемы” (№ 6), “Правапіс літары о: дынаміка засваення ў пісьмовай практыцы” (№ 7), “Літара а на медыйнай прасторы – выразнік беларускай адметнасці” (№ 8), “Фіналі -аль і -ар у медыйнай практыцы” (№ 9), “Літара я ў медыятэкстах газеты “Звязда”: выпрабаванне правапіснай практыкай” (№ 12), “Спецыфіка правапісу спалучэнняў галосных у запазычаных словах: Па матэрыялах газеты “Звязда”» (2021, № 5), “Спалучэнні галосных у запазычаных словах: выбар арфаграмы: На матэрыяле медыятэкстаў партала <https://zviazda.by>” (2021, № 6).

тыцы моўных знакаў, апэратыўна рэалізуе парадыгматычныя магчымасці мовы.

У медыяпрактыцы сёння паўстае шэраг пытанняў, звязаных з прэфіксаідамі. Перш за ўсё гэта: а) напісанне разам, праз злучок ці асобна; 2) якасць канцавога галоснага (-ё / -я); 3) націскная пазіцыя.

Разгледзім напісанне слова (часткі складанага слова) *аўдыя*. У “Правілах...” (2008) яно сустракаецца тройчы: 1) калі гаворка ідзе пра “нескладовае ў і у складовае” (§ 15): у сярэдзіне слова пасля галосных перад зычнымі: *аўдыенцыя, саўна, фаўна, аўдыякасета, аўра, даўн, джоўль, каўчук, маўзер, маўр, паўза, раўнд*; 2) у § 34 “Агульныя правілы напісання разам, праз злучок і асобна”: складаныя словы і вытворныя ад іх з пачатковымі іншамоўнымі часткамі *авія-, агра-, астра-, аўдыя-, аўта-, аэра-, бія-, варыя-, вела-, відэа-* і інш.: *авіябілет, аграхімія, аўтаматакрос, аўдыявізуальны...* Тое, што прэфіксід трапіў у “Правілы...” (2008), красамоўна сведчыць пра распаўсюджанасць яго ў маўленчай практыцы. Напісанне яго мае розныя варыянты, у чым пераконваешся, зазірнуўшы на любы беларускамоўны сайт ці ў выданне.

На жаль, сёння мы не маем электроннага нацыянальнага корпуса беларускай мовы, які мог бы даць выразную статыстыку выкарыстання арфаграмы *аўдыя / аўдыё*. Аднак у распчатым праекце Беларускага N-корпуса (прататыпе Нацыянальнага корпуса беларускай мовы, які ўтрымлівае ў сабе 251 000 000 словаўжыванняў) заўважаем даволі цікавую акалічнасць. Падлікі паказалі, што суадносіны арфаграмы (*аўдыя*: 106, *аўдыё*: 503) сведчаць пра адставанне маўленчай практыкі ад нарматыўнага ўжывання слова (і прэфіксіда) *аўдыя*. У такой сітуацыі можа мець месца некарэктнасць размяшчэння інфармацыі ў самім корпусе, апошні час абнаўлення якога датаваны 2019 г.

Паданалізныя тэксты партала *zviazda.by* паказваюць іншую тэндэнцыю. Зафіксаваны толькі тры прыклады няправільнага ўжывання слова *аўдыёвізуальны*: *3 дапамогай спецыялізаваных сістэм відэаканферэнцсувязі паміж спецыялістамі з першакласных бальніц краіны і мясцовымі ўрачамі і пацыентамі будзе наладжвацца паўнаватасны аўдыёвізуальны кантакт, надкрэслілі ў ведамстве* (6.08.20); *Аўдыёвізуальны праект на стыку тэхналогій і творчасці* (5.10.19); *Прадзюсар, спецыяліст на аўдыёвізуальнаму навучанню, удзельнік еўрапейскіх адукацыйных кінапраектаў, кансультант і сябра адборачнай камісіі капрадукцыйнага рынку ў Трыесеце When East Meets West* (2.10.17). А вось некарэктнае ўжыванне слова *аўдыё* ці адпаведнага прэфіксіда сустракаецца значна часцей. Пацвердзім гэта прыкладамі: *У экспазіцыі будуць прадстаўлены QR-code з аўдыё* (Звязда. 17.03.21; 23.02.21); *На выставе*

вы зможаце паслухаць віртуальны іпацір у аўдыё-фармаце (Звязда. 23.02.21); *Цяпер інфармацыйная эра, вельмі хуткасная і публічная, мноства розных месенджараў, сетак, аўдыё, відэа...* (Звязда. 3.03.21); *Гэтыя работы будуць завершаны да верасня 2021 года, пасля чаго пройдзе фінальны этап камплектацыі павільёна – загрузка аўдыё- і відэакантэнту* (Звязда. 28.01.21); *Гэта і электронная кніга, і інтэрнэт, і аўдыё* (Звязда. 29.12.20); *3 надыходам эры 5G прыём аўдыё і відэакантэнту карыстальнікамі значна ўзрасце, а прыём тэкставага зместу адпаведна зменшыцца* (Звязда. 21.09.20); *Белая кніга, выпушчаная Кітайскай асацыяцыяй аўдыё, відэа і лічбавага выдання, была заснавана на апытанні больш чым 20 найбуйнейшых настаўніцкай электроннага кантэнту і даследаванні карпаратыўнай індустрыі...* (Звязда. 2.06.20); *Па выніках правэрка накладзены арышт на тавары (алкагольную і тытунёвую прадукцыю, нафтапрадукты, аўдыё- і відэатэхніку і інш.) і грашовыя сродкі на 35,2 мільярда рублёў* (Звязда. 3.03.15); *Варта адзначыць, што мы актыўна працуем над стварэннем камбінаваных выданняў: акрамя самой кнігі тут у дадатку яшчэ і дыск з інфармацыяй рознага кіталту: аўдыё, графічнымі файламі ці кінафрагментамі, якія дазваляюць дапоўніць тэксты* (Звязда. 4.11.13); *Аднапрацэнтны збор ад кошту тэхнікі і носьбітаў для прайгравання аўдыё і відэа ў асабістых мэтах... з’явіцца ва ўсіх краінах ЕАЭС, а значыць – і ў Беларусі* (Звязда. 21.11.14).

За перыяд 2013–2021 гг. на стан 22 сакавіка гэтага года зафіксаваны 54 медыятэксты, у якіх дапушчана некарэктнае напісанне *аўдыя* як самастойнай лексемы ці ў складаным слове.

Заўважаецца яшчэ адна дэталю. У складаных словах, паводле “Правілаў...” (2008; § 34 “Агульныя правілы напісання разам, праз злучок і асобна”), словы тыпу *аўдыяфармат* павінны пісацца разам. Адпаведны параграф быў дапоўнены прэфіксідамі – словы і вытворныя ад іх з пачатковымі іншамоўнымі часткамі *авія-, агра-, астра-, аўдыя-, аўта-, аэра-, бія-, варыя-...*: *авіябілет, аграхімія, аўтаматакрос, аўдыявізуальны, аэрафотаздымка, біябарона, варыяфільм...* (с. 58).

У большасці выпадкаў вэб-рэсурс правільна арыентуецца ў выкарыстанні злучка, калі гаворка вядзецца пра аднародныя часткі складанага слова. У “Правілах...” (2008) чытаем: «Злучок (“вісячы дэфіс”) ставіцца пасля першай часткі складанага слова (лічбы), калі другая частка апускаецца ў сувязі з наяўнасцю такой часткі ў наступным аднародным з ім складаным слове: *газа- і водалічыльнік, сацыяльна- і культурназначны, фосфар- і серазмяшчальны, тэле- і радыёвяшчанне, адна-, двух- і трохвалентны, 5-, 10- і 12-павярховы*» (с. 54). Так, у сказах Цудоў-

на, каб з'явіўся сайт, прысвечаны беларускаму фальклору, на якім былі б выкладзены аўтэнтычныя **аўдыё**- і відэазапісы па рэгіёнах (Звязда. 4.02.17) і Асобныя кабінеты будуць абсталяваны лінгафоннымі сістэмамі – **аўдыя**-, відэа- і мультымедыйнымі сродкамі (Звязда. 21.07.20) правіла пастаноўкі злучка вытрымліваецца, адрознівае іх некарэктнае напісанне прэфікса іда **аўдыя**- ў першым прыкладзе.

За абраны перыяд (2013–2021) на партале зафіксаваны 3 выпадкі ўжывання складанага слова **аўдыявізуальны**. І яны адпавядаюць арфаграфічным патрабаванням: *Што ж датычыцца рэжысёрскіх раішэнняў, то адметнасцю “WriteBox-2018” стаў **аўдыявізуальны** кірунак* (ЛіМ. 29.06.18); *Быкаў аказаўся даволі прымітыўна і літаральна перакладзеным на **аўдыявізуальны** спосаб расказвання – дзеяннем, дыялогамі і закадравым тэкстам* (Звязда. 7.10.17); *Яны – самародкі і прадстаўнікі буйной і віртуознай школы беларускіх этнаспеваў, і нам вельмі пашанцавала, што іх галасы былі зафіксаваны **аўдыявізуальным** антраполагам Зінаідай Мажэйкай* (Звязда. 10.09.13).

У ролі прэфікса іда (часткі складанага слова) арфаграма **аўдыя** / **аўдыё** мае даволі стракатае пісьмовае выражэнне. Прааналізаваны 122 медыятэксты, у якіх яна сустракаецца. У 68 выбар арфаграмы зроблены правільна, што складае амаль 56% ад агульнай колькасці: *У Хатыні вельмі цяжка прымяняць **аўдыягіды**, таму што інфармацыя падаецца сухім тонам, а тут патрэбны эмоцыі, за якімі людзі сюды найперш і едуць* (Звязда. 21.03.21); *Збіраюцца **аўдыя**- і візуальныя матэрыялы, падаюцца звесткі нарматыўнага характару: апісанні, успаміны, ліставанні* (Звязда. 1.12.20); *Падчас адказу вядзецца **аўдыя**- і відэазапіс* (Звязда. 15.10.20); *У рамках праекта гродзенцамі набыты мабільны сцэнічны комплекс, **аўдыя**- і відэаапаратура* (Звязда. 26.09.20); *Ён абсталяваны сучаснымі сродкамі прамой сувязі для аператыўнага абмену інфармацыяй у рэжыме **аўдыя**- і відэаканферэнцый* (Звязда. 30.07.20); *Асобныя рэсурсы змяшчаюць фатаграфіі помнікаў, сядзіб, палацаў, старых могілак, успаміны сведкаў падзей, **аўдыя**- і відэазапісы, на якіх бабулькі спяваюць народныя песні, “занатаваная” іх традыцыйная гаворка* (Звязда. 14.07.20); *Тым, хто жадае прадставіць уласнае чытанне сваіх любімых вершаў пісьменніка, неабходна да 30 верасня даслаць на электронную пошту *kultura_konkurs@tvr.by* **аўдыя**- ці відэафайл з выбраным творам* (Звязда. 26.06.20); *Творчасць падлеткаў ніхто не абмяжоўваў: конкурснай работай маглі быць мультымедыя (**аўдыя** ці відэа, кліп, міні-фільм, анімацыя, навучальны відэаролік, падкаст)...* (Звязда. 18.06.20); *Заняткі па **аўдыя**- і відэасувязі спадабаліся* (Звязда. 18.06.20); *Яна*

*мае як мінімум тры фарматы: друкаваны, электронны і **аўдыя*** (ЛіМ. 14.06.2020); *Адначасова ў інфармацыйную прастору ўкідаліся рознага роду дакументы, **аўдыя** і відэа-запісы, якія ў першую чаргу кампраметавалі лідараў апазіцыі* (Звязда. 17.12.13). Апошні выпадак (падкрэслены ў сказе) патрабуе правапіснай увагі. Зроблена памылка ў напісанні складанага слова *відэазапісы*, якое, паводле згаданага правіла, павінна пісацца разам. Перад намі не простае злучэнне двух аднародных паняццяў, а тых, якія адносяцца да аднаго слова – *запісы*. У такім выпадку трэба было паставіць “вісячы” злучок: *аўдыя- і відэазапісы*. Бывае так, што аднародны шэраг нарошчваецца, тады злучок ставіцца два разы: *Для гэтага на плошчы ў 240 квадратных метраў змешчана сцэна, абсталяваная для правядзення рэпетыцый і шоу, пляцоўка з прафесійнымі **аўдыя**-, **фота**-, **відэапрыладамі**...* (Звязда. 16.07.14).

Заўважаецца пэўная тэндэнцыя: выкарыстанне прэфікса іда **аўдыя**- ў медыятэкстах пашыраецца ў значэнні ‘аднесенасць да прайгравання і запісу гуку’, ‘які адносіцца да гуку, да ўспрымання гукам’: *аўдыяальбом, аўдыябізнес, аўдыяблог, аўдыявідэаданя, аўдыявыхад, аўдыягід, аўдыядыск, аўдыякабель, аўдыякасета, аўдыякніжка, аўдыякалонкі, аўдыяматэрыял, аўдыязварот, аўдыяплэер, аўдыяпадкасты, аўдыяпост, аўдыяпрацякол, аўдыяраздзел, аўдыясалон, аўдыясектар, аўдыясэрвіс, аўдыяказка, аўдыянаведанне, аўдыястэнаграфія, аўдыятэкст, аўдыяпрылады, аўдыячастамер, аўдыяэкскурсія, аўдыяносьбіт, аўдыязапіс, аўдыяфармат, аўдыявідэасігналы і інш.*

Арфаграфічна карэктным лічыцца напісанне **аўдыя**- ў якасці першай часткі складаных слоў разам. Ёсць выпадкі напісання праз злучок, калі прэфікс іда уваходзіць у трох-, чатырохкампанентныя абазначэнні паняццяў. Недапушчальна злітнае напісанне з прыстаўкай або першай часткай складанага слова, калі другая частка слова ўтрымлівае злучок. Злітнае напісанне павінна замяняцца дэфісным, у выніку чаго ўзнікаюць напісанні з двума (трыма) злучкамі: *аўдыя-ўвод-вывад, аўдыя-ўваход-выхад, аўдыя-кампакт-дыск, аўдыя-канферэнц-сувязь, аўдыя-відэа-канферэнц-сувязь.*

У арфаграфічнай практыцы зафіксаваны выпадкі выкарыстання імя ўласнага **Аўдыя** (**Аўдыямякі**), рус. *Аудио* (*Аудиомякі*) – вёска ў Ленінградскай вобласці Расіі; назва паходзіць з фінскага *Autio* ‘бязлюдны, пустынный, закінуты’.

Такім чынам, можам канстатаваць той факт, што ў пісьмовую практыку арфаграма **аўдыя** / **аўдыё** ў яе нарматыўным варыянце ўкараняецца паступова, паслядоўна і сістэмна. Красамоўнае сведчанне гэтага – вынікі арталагічнага аналізу медыятэкстаў партала *zviazda.by*.

Пятро ЖАЎНЯРОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

НАЙНОЎШЫЯ АНГЛІЦЫЗМЫ Ў БЕЛАРУСКІХ ТЭКСТАХ: РЭДАКТАРСКАЯ АЦЭНКА ФУНКЦЫЯНАВАННЯ

УДК 808.2

Разглядаюцца найноўшыя пазычаныя з англійскай мовы, не зафіксаваныя ў “Слоўніку беларускай мовы” (2012). На падставе функцыянавання англіцызмаў у беларускіх тэкстах аўтар прапануе іх дэфініцыі, вызначае лексіка-граматычныя асаблівасці, якія сведчаць пра адаптацыю ў мове-рэцыпіенце. Амаль усе разгледжаныя англіцызмы – намінацыі новых аб’ектаў і канцэптаў, што з’явіліся на працягу апошніх 10 гадоў. Рэдактарская ацэнка ўжывання такіх слоў павінна суадносіцца з месцам і жанрам публікацыі, а таксама з чытацкім адрасам.

Ключавыя словы: *англіцызм, адаптацыя слова, неабходныя пазычаныя, збыткоўныя пазычаныя, рэдактарская ацэнка, кадыфікацыя.*

The article considers the latest borrowings from the English language, which are not recorded in the Dictionary of the Belarusian Language (2012). Based on the functioning of Anglicisms in Belarusian texts, the author offers definitions, determines lexical and grammatical features, which indicate adaptation in the recipient language. Almost all of the considered Anglicisms are nominations of new objects and concepts that have appeared over the past 10 years. The editorial evaluation of these words should correspond to the place and genre of the publication, as well as to the reader’s address.

Складаныя глабалізацыйныя працэсы вынікуюць інтэрнацыяналізацыю новай лексікі, якая ў асноўным пазычаецца з англійскай мовы. Сцісканне часу, імкненне перадаць пэўную інфармацыю з найменшымі высілкамі спарадзілі плынь пазычанняў, адаптацыя якіх ідзе таксама хутка, бо кожная лексема павінна ўпісацца ў парадыгматыку і сінтагматыку роднай мовы.

Кадыфікацыя неалагізмаў, якія з’яўляюцца ў мове і пашыраюцца ў маўленні, займае пэўны час, таму лексіколагі не паспяваюць за хуткімі зменамі. Асноўны для рэдактараў, карэктараў і настаўнікаў “Слоўнік беларускай мовы” (СБМ) выдадзены ў 2012 г. [4], а за 10 гадоў адбыліся настолькі кардынальныя грамадскія і навукова-тэхнічныя трансфармацыі, што ўзнікае патрэба ў іх асэнсаванні. Мэта дадзенага даследавання – выяўленне не зафіксаваных у СБМ англіцызмаў і рэдактарская ацэнка іх неабходнасці і функцыянавання ў мове.

Сёння праблема англійскіх пазычанняў застаецца ў рэчышчы актуальных даследаванняў у краінах не толькі былога СССР, але і Еўрапейскага Саюза. Усе нацыянальныя мовы адчуваюць ціск сусветнай мовы-гегемона, і высновы пераважна зводзяцца да наступнага палажэння. Дыхатамія двух тыпаў пазычанняў – **неабходных** (necessary loans) і **збыткоўных** (luxury loans) – выклікае розны падыход да іх ужывання. Калі першыя абазначаюць новыя аб’екты ці канцэпты, якія адносяцца да новай галіны культурных, навуковых ці тэхнічных ведаў, стаўленне да іх у нацыянальных мовах памяркоўнае. Другія абазначаюць “аб’ект ці канцэпт, ужо лексікалізаваны ў мове-рэцыпіенце, але выражаны больш модным ці прывабным чы-

нам” [6, р. 10], і пераважна кваліфікуюцца як засмечванне мовы, парушэнне яе чысціні.

Аднак назіраецца пэўны адыход ад такога жорсткага ацэначнага меркавання. Збыткоўныя пазычаныя, «становячыся сінонімамі больш “звыклых” лексічных адзінак і набываючы ў працэсе асіміляцыі новыя канатацыі, дораць камунікантам новыя магчымасці моўнага самавыяўлення» [2, с. 208]. Значыць, рэдактару ў гэтым выпадку варта аналізаваць дарэчнасць іх ужывання, найперш улічваючы мэтавую аўдыторыю і жанр, але імкнучца даць магчымасць аўтару забяспечыць “стылістычны (эмфатычны) эфект” [1]. Нельга таксама абысці ўвагай словы М. Цікоцкага пра тое, што “пры ўвядзенні неалагізма ў мову трэба вызначыць, наколькі ясна і дакладна ён выражае паняцце, ці сапраўды мова мае патрэбу ў ім, ці правільна ён утвораны і ці лёгка ўспрымаецца” [5, с. 77].

Рэальнасць сведчыць: “моўны густ эпохі” шмат у чым сёння фарміруецца ўплывам на маўленне сродкаў масавай камунікацыі (СМК). З гэтай прычыны ўсе разгледжаныя англіцызмы зафіксаваны ў газетах, на сайтах тэле- і радыёстанцый, у інтэрнэт-прасторы ў паведамленнях карыстальнікаў.

У 2020 г. на пазычанне англіцызмаў наклала адбітак *каранавірусная інфекцыя*. Гэта спарадзіла актывізацыю наступных лексем.

• **Каранавірус** (*coronavirus*), -а, м. У англійскай мове ўтворана ад лац. *coronaviridae* (*corona* + *вірус*). Лексему нельга назваць неалагізмам, бо ў навуковых тэкстах яна сустракалася з 1970-х гг., але менавіта 2020 год актуалізаваў яе ўжыванне ў сувязі з пандэміяй.

Больш за тры тысячы чалавек заразілася каранавірусам 2019-нCoV, які распаўсюджваецца ў Ки-

mai (Звязда. 28.01.20). Паводле марфемнай структуры складанае слова не мае інтэрфікса, а спалучаны дзве часткі: “усечаны” прыметнік *карана(рны)* і назоўнік *вірус*. Правапіс у беларускай мове адпавядае замацаванай у “Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008) мадэлі: “калі ў другой частцы складанага слова націск на першым складзе, то ў першай частцы замест *о* пішацца *а*” [3, с. 9]: *Жыровіцкі манастыр змагаецца з каранавірусам* (gs.by/2020/04/20). Паступова семантыка часткі *карана-* (*карона-*) пашырылася на ўсю лексему, і пачалі ўзнікаць дэрываты кшталту *каронансіхоз*, *каранакрызіс*: *Не каронансіхоз, не інфрандэмія* (blg.belta.by); *Як вылечыць эканоміку ад каранакрызісу?* (Звязда. 4.06.20).

• **Санітайзер** (*sanitizer*), *-y* і *-a*, м. Сродак для дэзынфекцыйнай апрацоўкі рук.

Сінадальны аддзел па справах моладзі БПЦ пасадзейнічаў Чэрвеньскаму дому-інтэрнату ў набыцці санітайзераў (church.by). Лексема – сінонім *антысептыку*, адносіцца паводле значэння да рэчывых назоўнікаў і павінна мець у родным склоне канчатак *-y*. Неасвоенасць лексемы выклікае наяўнасць граматычных (“Рэцэпт санітайзера[y] на аснове хлоргексідзіну”) і лексічных (плеаназм) памылак: “На тэрыторыі аб’екта размясцілі больш за 60 санітайзераў для дэзынфекцыі рук”. Як можна заўважыць з другога прыкладу, значэнне лексемы *санітайзер* праз метанімічны перанос пашырылася на ‘прыстасаванне, у якім усталяваецца ёмістасць з антысептыкам для рук’, і такое словаўжыванне пераважае ў тэкстах (з канчаткам *-a*): *Прапускная здольнасць прычэпа-санітайзера вялікая, адзін чалавек праходзіць усю “лінію” прыкладна за 30 секунд* (Рэспубліка. 21.05.20); *Таксама была забяспечана апрацоўка памяшканняў і навешаны санітайзеры ў месцах агульнага карыстання* (Універсітэт. 18.05.20).

• **Лакдаўн** (*lockdown*), *-y*, м. Рэжым абмежавання ў свабодзе перамяшчэння асоб, працы розных устаноў, які ўводзіцца дзяржавай падчас стыхійных бедстваў, эпідэміі, масавых беспарадкаў і да т. п.

Назоўнік далучаецца да групы абстрактных: *Больш за 75 % палякаў настроены супраць лакдаўну* (Звязда. 17.03.21). Як і рэжым, можа ўжывацца ў множным ліку: *Ёсць вакцына – ёсць палітычная стабільнасць і развіццё эканомікі, без лакдаўнаў і дэманстрацый незадаволеных людзей* (radio1.by).

Тэматычная група “паслугі, эканоміка і фінансы” папоўнілася наступнымі лексэмамі.

• **Каршэрынг** (*carsharing*), *-y*, м. Паслуга павіліннай ці пагадзіннай арэнды аўтамабіля.

Як вынік, развіццё каршэрыngu можа дапамагчы ў вырашэнні экалагічных, транспартных

і сацыяльных праблем у буйных гарадах (Звязда. 11.03.20).

• **Байкшэрынг** (*bikesharing*), *-y*, м. Кароткатэрміновая арэнда веласіпедаў.

Сёлета гараджане не маглі не заўважыць велізарную колькасць менавіта жоўтых веласіпедаў – гэта першы ў краіне байкшэрынг “Колабайк” (Звязда. 3.08.18).

Абодва назоўнікі ў родным склоне павінны мець канчатак *-y*, таму ў наступным сказе патрабуецца праўка: *Праваахоўнікамі працягваецца правядзенне следчых дзеянняў і апэратыўна-вышуковых мерапрыемстваў на ўстанавленні іншых эпизодаў проціпраўнай дзейнасці абвінавачванага, у тым ліку аплаты паслуг байкшэрынга[y] і каршэрынга[y]*.

• **Аўтсорсінг** (*outsourcing*), *-y*, м. Выкарыстанне знешняй арганізацыі для вырашэння няпрофільных работ або аднаго ці некалькіх этапаў вытворчага працэсу.

Беларускім кампаніям трэба актыўней укараняць аўтсорсінг (tvr.by); *Таксама істотным мінусам аўтсорсінгу становіцца неабходнасць прадастаўлення іншым прадпрыемствам канфідэнцыйнай інфармацыі аб прадпрыемстве* (be.delachieve.com).

• **Каворкінг** (*coworking* ‘супрацоўніцтва’), *-y* і *-a*, м. 1. Падыход да арганізацыі працы людзей з рознай занятасцю ў агульнай прасторы. 2. Калектывны офіс.

Напрыклад, як каворкінг-цэнтр заяўлены адзін з пакояў цэнтральнай бібліятэкі імя К. Маркса ў Магілёве (Звязда. 31.08.17). Назоўнік у першым значэнні мае ў родным склоне канчатак *-y*: *Вось галоўная адметнасць каворкінгу* (tvr.by), у другім – канчатак *-a*: *Калі казаць канкрэтна пра БАЛКІ, то наша гісторыя вельмі падобная на адкрыццё маскоўскага каворкінга “Працоўная Станцыя”: арандавалі памяшканне для сябе, але наступова офіс стаў прасторай і асноўным бізнесам* (culturepartnership.eu).

• **Стартап** (*startup* ‘той, што старуе’), *-a*, м. Кампанія з кароткай гісторыяй апэрацыйнай дзейнасці.

Стартапамі характарызуюць амаль усе інтэрнэт-праекты і сайты, якія маюць хоць бы троху функцыянальныя адрозненні, напрыклад, сацыяльныя сеткі Facebook, “УКантакце”, “Аднакласнікі” (Універсітэт. 17.02.14); *Ідэя – першы крок да стартапа* (Настаўніцкая газета. 24.11.20).

• **Лаўкостар** (*low-cost* ‘нізкага кошту’), *-a*, м. Авіякампанія, якая прадае білеты па вельмі нізкіх цэнах.

Як прыход лаўкостараў і бязвіз выклікалі бум авіяперавозак ва Украіне (top.st); *Прафсаюз супрацоўнікаў ірландскага лаўкостара Ryanair*

бастуе з патрабаваннем палепшыць умовы працы (tvr.by).

• **Блокчэйн** (*blockchain*, літар. *block* ‘блок’, *chain* ‘ланцужок’), -у, м. Размеркаваная база даных, што складаецца з блокаў, у якіх запісваецца і захоўваецца інфармацыя.

Міжнародная група Ашчадбанк распрацавала інфармацыйную сістэму на базе тэхналогіі **блокчэйн**, якая прымяняецца для разлікаў у форме акрэдытыва (blr.belta.by). У прыведзеным прыкладзе назоўнік выкарыстаны як прыдатак, у значэнні прыметніка. Але блокчэйн часцей ужываецца як назоўнік: *Апошнія тры гады праекты, створаныя з выкарыстаннем блокчэйну, актыўна ўкараняюцца і ў дзяржаўнай сферы, і ў прыватным бізнесе* (zbsb.org). Зрэдку сустракаюцца арфаграфічныя памылкі: *Уласнікам кампаній, зарэгістраваных у гэтым штаце, ужо адправілі лісты, што іх дакументацыя пераводзіцца на бла[о]кчэйн* (усе словы з часткай *блок-* падаюцца ў СБМ нязменна [4, с. 119]).

• **Біткоін** (*Bitcoin*, ад *bit* ‘біт’ + *coin* ‘манета’), -а, м. Пірынгавая плацежная сістэма, якая выкарыстоўвае аднайменную адзінку для ўліку аперацый. У такой дэфініцыі прысутнічае лексема, якая сама мае патрэбу ў тлумачэнні: *пірынгавыя* (ад *peer-to-peer*, *P2P* ‘кропка-кропка’) сеткі – камп’ютарныя сеткі, заснаваныя на раўнапраўі ўдзельнікаў.

Прыклад словаўжывання: *Жанчына распавяла, што на экране камп’ютара з’явілася дыялогавае акно. У ім паведамлялася аб шыфраванні файлаў і патрабаванні выкупу ў біткоінах* (rh.by); *Кошт біткоіна ўпаў ніжэй за \$50 тысяч* (Звязда. 22.02.21).

• **Майнінг** (*mining* – літар. ‘здабыча карысных выкапняў’), -у, м. У крыпталютным свеце здабыча новых манет – біткоінаў і да іх падобных.

Беларусь можа развіваць майнінг біткоінаў, выкарыстоўваючы пры гэтым электраэнергію, якая выпрацоўваецца Беларускай АЭС (Звязда. 17.03.21); *А заадно вызначацца, як працаваць з прыватнымі беларускімі кампаніямі, якім электрычнасць патрэбная для майнінгу крыпталют* (tvr.by. 25.02.18). Адпаведна чалавек, які займаецца майнінгам, – *майнер*: *Нацбанк просіць майнераў пачакаць яшчэ тры месяцы* (Звязда. 1.12.18).

• **Стэндап** (ад *stand-up comedy*), -а, м. Абагульненая назва выступленняў, дзе вядоўца знаходзіцца непасрэдна перад аўдыторыяй.

Пачуццё гумару ў яго развівалася падчас прагляду камедыі, стэндапаў, гумарыстычных праграм (Звязда. 28.03.19). Назоўнік мае канчаток -а ў родным склоне: *У гэтым сегменце знойдзецца чым пажывіцца і беларускім аматарам стэндапа* (Звязда. 21.07.17).

Найбольшая, па вядомых прычынах, група англіцызмаў звязана з інтэрнэт-камунікацыяй, ІТ-сферай і мабільнымі тэлефонамі. Пазычанні гэтай групы нават цяжка класіфікаваць.

• **Смартфон** (*smartphone* ‘разумны тэлефон’), -а, м. Мабільны тэлефон, як правіла, зсэнсарным экранам, дапоўнены функцыянальнасцю кішэннага персанальнага камп’ютара.

Мяркуецца, што аб’ём продажаў на рынку 5G-смартфонаў перавысіць аналагічны паказчык на рынку 4G-апаратаў (Звязда. 3.02.20); *Скарыстацца дадзенай прапановай можна, ужыўшы прамакод, які будзе высланы кліенту SMS-паведамленнем пасля афармлення куплі смартфона* (A1.by).

• **Айфон** (*iPhone*), -а, м. Серыя смартфонаў, распрацаваных карпарацыяй Apple.

У Мінску затрымалі серыйнага кватэрнага злодзея з 22 айфонамі (Звязда. 16.05.18); *Карыстальнікі сапраўднага айфона адразу ж убачаць падробку* (be.unansea.com).

• **Месенджар** (*messenger*), -а, м. – сістэма імгненнага абмену паведамленнямі ў рэальным часе праз інтэрнэт.

Правапіс адпавядае патрабаванням “Правілаў...” (2008) (як, напрыклад, *менеджар* [4, с. 394]): *Ашуканцы атакуюць праз месенджары* (Звязда. 21.01.21); *Не так даўно ў Расіі спецслужбы запатрабавалі адкрыць доступ да аднаго папулярнага месенджара з-за магчымай тэарыстычнай пагрозы* (pravo.by).

• **Лайфхак** (*life hack*), -у, м. Нестандартны спосаб вырашэння задачы, звычайна бытавой; своеасаблівая жыццёвая мудрасць.

Сённа слова выразна пачало страчваць слэнгавую канатацыю і ўсё часцей замяняе выраз “маленькія хітрыкі”, тое, што дапамагае ў паўсядзённым жыцці: *“Кузаўшчык” з Брэста стаў вядомы на YouTube дзякуючы лайфхакам на пытаннях кузаўных работ* (beautyproline.ru); *Як вам такі лайфхак?* (Слуцкі край. vk.com/wall-103016-94_11818). Між іншым, англійская частка *hack* азначае ‘ўзлом’, адсюль і лексема *хакер*.

• **Дэдлайн** (*deadline* – літар. ‘мёртвая рыса’), -у, м. Апошні тэрмін (дата ці час), да якога павінна быць зроблена праца, выканана пэўная задача.

Дэдлайн працягнуты да 8 чэрвеня ўключна! (marketing.by); *Але літаральна за 10 хвілін да часу дэдлайну пачалі бегаць хлопцы, якія прывезлі Citroën з Брытаніі* (news.tut.by).

• **Вэбінар** (*webinar*), -а, м. Анлайн-семінар, вэб-канферэнцыя.

“Воблачная” бібліятэка? Абмяркуем на вэбінары! (Культура. 6.04–13.04.13). Частотнасць лексемы асабліва павялічылася падчас дыстан-

цыйнага навучання ў 2020 г. Можна ўзнікнуць пытанне адносна правапісу э, але ўсе часткі вэб-СБМ падае праз э [4, с. 176]. Назоўнік у родным склоне мае канчатак *-а* (як і *семінар*): *Працягласць кожнага вэбінара складае каля 1 гадзіны* (lib.grsu.by).

• **Фэйк** (*fake* ‘падробка’), *-а*, м. Хлуслівае паведамленне або тое, што не адпавядае сапраўднасці, уводзіць у зман.

Першапачаткова лексема выкарыстоўвалася як прыметнік у выразе *фэйкавыя навіны* (*fake news*), пакуль захоўвае канатацыю жаргону, але значна пашырылася ў публіцыстычным стылі, у палітычным дыскурсе: *Лекі ад фэйкаў* (Звязда. 13.03.19); *У наш час мы так любім паразважаць пра засілле фэйка, быццам уся папярэдняя гісторыя чалавечай культуры – узор стараннага і руплівага фактчэкінга* (bolshoi.by/kolumnist/fakebook/).

• **Хайп** (*hype*), *-у*, м. Стварэнне шуміхі і крыклівае расхвальванне падзеі, прадукту, асобы.

Лексема захоўвае канатацыю слэнгу, часта ўжываецца з дзеясловам *злавіць*. *Злавіць хайп на сітуацыі, якая датычыць кожнага чалавека на планеце, нескладана* (Герой працы. 20.04.20); *Як Горват жыве пасля хайпу, ваюе з чыноўнікамі за палац і займаецца самазнішчэннем* (tlg.today).

• **Хэйтар, хейтар** (*hater*), *-а*, м. Карыстальнік у кіберпрасторы, які імкнецца маральна прынізіць чалавека ці тое, чым ён займаецца, праз напісанне негатыўных і злосных каментарыяў.

Удзельнікам сустрэчы прапануюць абмеркаваць тэму “*Як злавіць хайп, але не стаць хейтарам*” (grsu.by). Пакуль існуе варыянтнасць у правапісе: *хейтар* і *хэйтар*, параўн.: *Блогер-мільённік з Гомеля Максім Долинаў пра хейтараў і якасны кантэнт* (Звязда. 25.11.20); *Зена распавяла пра тое, як рэагуе на хейтараў* (bel.sputnik.by).

• **Свайп** (*to swipe*), *-у*, м. Рух пальцам без яго адрыву ад экрана смартфона.

Таксама ў дадатку выкарыстоўваецца інфармацыя з базы дадатковай інфармацыі Wikidata і навігацыя з дапамогай *свайпаў* (budzma.by).

• **Падкаст** (ад *podcasting*), *-а*, м. Аўдыя- ці відэафайл у інтэрнэце ў стылі радыё- ці тэлеперадачы.

Падкастамі вельмі зручна карыстацца пры падрыхтоўцы да семінарскіх заняткаў і экзаменаў, а ў выпадку, калі хтосьці прапусціў лекцыю, гэта ўвогуле незаменная рэч (abituryent.ng-press.by). Назоўнік мае ў родным склоне канчатак *-а* (як *файла*): *Да якога падкаста завітаеш?* (dumka.me).

• **Тролінг** (*trolling* ‘лоўля рыбы на блешню’), *-у*, м. Напісанне ў інтэрнэце (на форумах, у сацыяльных сетках і інш.) правакацыйных паведамленняў з мэтай выклікаць канфлікты паміж удзельнікамі, вайну слоў, абразы і да т. п.

• **Булінг** (*bullying* ‘запужванне, здзекі, цкаванне’), *-у*, м. Агрэсія адных дзяцей супраць іншых, калі ў наяўнасці няроўнасць сілаў і ахвяра паказвае, як моцна гэта яе закранае.

Прыклад у адным сказе: *Аб булінгу і тролінгу ў сетках, уласных забабонах і нябеснай ахове, адзінстве ў калектыве і грамадстве* (sover.gov.by). Назоўнікі ў родным склоне маюць канчатак *-у*: *У васьмікласнікаў гэта былі другія заняткі па тэме булінгу, якія называліся “Устанаўленне правілаў”* (Звязда. 17.02.21).

Разгледжаныя англіцызмы, такім чынам, ужо функцыянуюць у тэкстах на беларускай мове. Іх рэдактараў нельга залічыць да тых, хто кіруецца выразам “*няма ў слоўніку – няма ў аўтарскім матэрыяле*”, бо ў такім разе спынілася б развіццё мовы. Зразумела, англіцызмы захоўваюць фанетычныя, граматычныя і іншыя прыкметы пазычанняў, у іх семантыцы выяўляецца адценне неалагізмаў. У прыватнасці, сем англіцызмаў маюць спецыфічны суфіксальны фармант *-інг* (*-ынг*): *майнінг, каршэрынг...* Яшчэ адна асаблівасць гэтых пазычанняў – усе яны назоўнікі мужчынскага роду (уплыў мовы-прадуцэнта). Арфаграфічная і граматычная адаптацыя некаторых англіцызмаў працягваецца, напрыклад, сустракаюцца выпадкі графічна не змененых напісанняў *iPhone* (айфон), *stand-up* (стэндап) і інш. Улічваючы месца размяшчэння тэкстаў, жанр, чытацкі адрас, рэдактар можа без сумненняў прапусіць іх у друк, далучаючы разгледжаныя словы да лексічнага багацця беларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Дзяков, А. И.** Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке [Электронный ресурс] / А. И. Дьяков. – Режим доступа : <http://philology.ru/linguistics2/dyakov-03.htm>. – Дата доступа : 17.03.2021.
2. **Малаховская, М. Л.** Новейшие англицизмы в русском лексиконе в аспекте обучения переводу / М. Л. Малаховская // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2020. – № 197. – С. 201–209.
3. **Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.** – Мінск : Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 144 с.
4. **Слоўнік беларускай мовы.** – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 916 с.
5. **Цікоцкі, М. Я.** Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
6. **Pulcini, V.** The lexical influence of English on European languages / V. Pulcini, C. Furiassi, F. Rodriguez Gonzales // Anglicization of European lexis. From words to phraseology. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 1–26.

Ганна КАВАЛЁВА,

аспірант кафедры рускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

ТЫПЫ АДРОЗНЕННЯЎ УНУТРАНЫХ ФОРМ СЛОЎ З АДНОЛЬКАВАЙ МАТЫВАВАЛЬНАЙ ПРЫМЕТАЙ НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКІХ І РУСКІХ ПЕРАКЛАДНЫХ АДПАВЕДНІКАЎ

УДК 811.161.1'37: 811.161.3'37

Артыкул прысвечаны праблеме несупадзення ўнутраных формаў беларускіх і рускіх перакладных адпаведнікаў. Падрабязна апісаны выпадкі адрознення ўнутраных формаў, не абумоўленыя розніцай матывавальных прымет. Сярод іх вызначаны наступныя тыпы: перакладныя адпаведнікі, неідэнтычнасць унутраных формаў якіх вынікае з рознага фокуса эмпатыі носьбітаў моў супастаўлення ў працэсе намінацыі, а таксама адпаведнікі, нятоеснасць унутраных формаў якіх звязана з выбарам носьбітамі моў у якасці матэрыяльнай асновы новага наймення назваў розных удзельнікаў адной сітуацыі. Для тлумачэння прычын адрознення ўнутраных формаў прапанавана звяртацца да аналізу матывавальных заключэнняў, сканструяваных для кожнай з разгледжаных унутраных формаў.

Ключавыя словы: *унутраная форма слова, перакладныя адпаведнікі, матывавальная прымета, фокус эмпатыі, матывавальнае заключэнне.*

The article focuses on the problem of different inner forms of Belarusian and Russian translated correspondences. The difference between them which is not resulted from the motivational attributes mismatch is described in detail. The article identifies the following types of such mismatches. First, giving the name to the same object the Belarusian and Russian speakers could use different focus of empathy. Second, speakers could choose the names of different participants of the same situation as a base for new nomination. The motivational propositions which are built for inner forms of translated correspondences should be analyzed in order to explain the reasons for difference between inner forms of translated correspondences.

Унутраная форма слова (далей УФ) з'яўляецца вербалізаваным захавальнікам інфармацыі пра аб'ект намінацыі, таму, падкрэсліваючы нацыянальную спецыфіку найменняў аднаго і таго ж аб'екта рэчаіснасці ў розных мовах, указваюць на выпадкі несупадзення УФ перакладных адпаведнікаў, як, напрыклад, бел. *сподак* (талерка, якая ставіцца пад спод кубка) – рус. *блюдце* (посуда падобна блюду). Розніцу УФ перакладных адпаведнікаў прынята звязваць з разнастайнасцю ўласцівасцей аб'екта намінацыі, любая з якіх можа быць выбрана ў якасці прыметы – асновы наймення (матывавальнай прыметы). Аднак несупадзенне УФ слоў прасочваецца ў шэрагу перакладных адпаведнасцей, члены якіх пры дапамозе УФ вербалізуюць адну і тую ж прымету аб'екта. Напрыклад, гарызантальная частка дымахода па-беларуску называецца *ляжак*, а па-руску – *боров*. УФ абодвух слоў указваюць на гарызантальнае размяшчэнне гэтага элемента, але руская назва апісвае асаблівасці *лежака* метафарычна – праз яго параўнанне з самцом свінні, якога адкормліваюць на мяса і якому вельмі цяжка рухацца з-за яго вялікай масы.

Сітуацыі адрознення УФ перакладных адпаведнікаў з тоеснай матывавальнай прыметай яшчэ не атрымалі падрабязнага апісання ў літаратуры, прысвечанай праблеме УФ. Гэта звязана з тым, што дзякуючы сваёй вобразнасці словазлучэнне “унутраная форма слова” ў залежнасці ад мэтай канкрэтнага даследавання атрымлівае розныя трактоўкі. Адна з найбольш запатрабаваных – гэта прымета, пакладзеная ў аснову

намінацыі [1]. Такое тлумачэнне УФ арыентуе даследаванне на асэнсаванне выключна ўласцівасцей аб'екта намінацыі, пакідаючы ўбаку тыя фрагменты рэальнасці, праз сувязь з якімі гэтыя ўласцівасці былі ўсвядомлены падчас стварэння новай намінацыі. Такім чынам, калі паслядоўна прытрымлівацца падыходу да УФ як да прыметы, пакладзенай у аснову намінацыі, выпадкі тыпу бел. *ляжак* – рус. *боров* давядзецца расцэньваць як перакладныя адпаведнікі з аднолькавай УФ, бо носьбітамі абедзвюх моў была асэнсавана і замацавана ў словах, няхай і па-рознаму, адна і тая ж прымета гэтай часткі дымахода. У мэтах аналізу УФ як выразніка спецыфічнага погляду на аб'ект намінацыі такая трактоўка УФ патрабуе ўдакладнення, бо розніца паміж дзеяннем *ляжаць* і жывёлай *боров*, з назвамі якіх звязваецца ў беларускай і рускай мовах адпаведна гэтая частка дымахода, відавочная. Але ў выпадку абмежавання УФ толькі матывавальнай прыметай розніца паміж УФ *ляжаць* і *боров* застаецца ці незаўважанай, бо супярэчыць трактоўцы УФ, ці невытлумачальнай.

Зварот да разгляду плана выражэння слова дазваляе растлумачыць такія выпадкі несупадзення УФ, бо патрабуе ўлічваць не толькі ўласцівасці аб'екта, які называецца, але і тыя аб'екты, праз сувязь з якімі асэнсоўваецца матывавальная прымета яго наймення. Інакш кажучы, у аналіз УФ уцягваюцца не толькі веды пра аб'ект, які называецца, але і семантыка слова, якое матывуе яго назву. Гэта значыць, параўноўваючы члены пары бел. *ляжак* – рус. *боров*, можна вылучаць

не толькі супадзенне матывавальнай прыметы, але і розніцу ў спосабе яе вербалізацыі: у беларускай мове гарызантальнае становішча часткі дымахода звязваецца з паняццем ляжання, а ў рускай – з жывёлай, якая ляжыць. Такім чынам, улік фармальнага боку матываванага слова арыентуе на асэнсаванне як прыметы аб'екта, які атрымаў назву, так і таго, праз сувязь з чым гэтая прымета была ўсвядомлена, таму такі падыход адкрывае новыя магчымасці для вывучэння УФ як моўнага выразніка спецыфічнага погляду на рэчаіснасць. У гэтым выпадку УФ можна вызначыць як слова А (*ляжаць*), яно мае фармальнае выражэнне ў структуры слова В (*ляжак*), пры тым што сувязь паміж дэнататамі А і В ляжыць у аснове наймення В (*ляжак* – прадмет, які *ляжыць* 'знаходзіцца на якой-н. паверхні нерухома, бакавой часткай, гарызантальна') і ўсведамляецца носьбітамі мовы на сучасным этапе яе развіцця. УФ, як правіла, складае толькі частку асновы новай намінацыі, бо ў структуры дэрывата адлюстраваны аб'ект, праз сувязь з якім асэнсавана новае найменне, аднак не заўсёды адлюстравана сама сувязь. Экспліцыраванне сувязі паміж словам і яго УФ магчыма пры ўмове разгляду працэсаў словаўтварэння на сінтаксічнай аснове: "сэнсавую базу словаўтваральнага акта мы бачым у прапазіцыйнай структуры, кампанентамі якой з'яўляюцца і ўтваральная, і вытворная семантыка" [2, с. 5]. Аб'екты, вылучаныя чалавекам з навакольнага свету, не існуюць у ім ізалявана, паміж імі прасочваюцца разнастайныя сувязі, таму пазнанне аб'екта адбываецца з апорай на гэтыя сувязі, "у рамках адпаведных сітуацый, звязаных з яго дзейнасцю, накіраваных на адпаведны прадмет" [3, с. 12]. Найменне аб'екта адбываецца з апорай на сітуацыю, вербальнае абазначэнне аднаго з элементаў якой прасочваецца ў плане выражэння наймення. Напрыклад, вядома, што чалавек разводзіць пчол на пчальніку (рус. *пасека*). На базе асэнсавання гэтай асаблівасці яго працы ўзнікла яго руская назва *пасечник*.

Такім чынам, выявіць сувязі, што існуюць паміж найменнем аб'екта і УФ гэтага наймення, – значыць перадаць сродкамі мовы магчымую сітуацыю, на аснове асэнсавання якой у мове з'явілася гэтае найменне. Аптымальным спосабам рэпрэзентацыі зместу такой сітуацыі ўяўляецца выказванне, якое дазваляе выдзеліць усіх яе удзельнікаў. Згадваючы пра ўдзельнікаў сітуацыі, мы маем на ўвазе ідэю Л. Тэньера пра сказ як "маленькую драму" з дзеяннем, дзейнымі асобамі і акалічнасцямі [4, с. 117]. А. Кубракова прапанавала называць такое выказванне матывавальным заключэннем і вызначыла яго як сінтаксічную канструкцыю, якая ўяўляе сабой спалучэнне ідэнтыфікацыйнага дзейніка з

прыпісванай яму складанай прыметай, адлюстраванай складаным прэдыкатам – ці дзеясловам-звязкай з імем, ці дзеясловам з тымі або іншымі сірканстантамі дзеяння, ці дзеясловам з аб'ектам дзеяння і г. д. (матывавальнае заключэнне *Он учится в школе* → дэрыват *школьник*) [5, с. 168].

Як было адзначана ў пачатку артыкула, сярод перакладных адпаведнікаў з рознай УФ сустракаюцца і такія, члены якіх заснаваны на розных матывавальных прыметах (бел. *сподак* – рус. *блюдец*), і такія, несупадзенне УФ у якіх не звязана з выбарам розных матывавальных прымет. Несупадзенне УФ апошніх можа быць абумоўлена адрозненнямі ў тыпе УФ, напрыклад у апісанай пары *ляжак* – *боров*, дзе беларускае слова характарызуецца метанімічнай УФ, а рускае – метафарычнай. Розніца УФ перакладных адпаведнікаў такога тыпу відавочная і лёгкая вытлумачальная. Метанімічная УФ адлюстроўвае фактычную характарыстыку, уласціваю аб'екту наймення. Метафарычная УФ – вынік таго, што чалавек можа думаць пра нейкую з'яву, абапіраючыся на аналогію з іншымі з'явамі.

Аднак розным тыпам УФ нельга растлумачыць іх несупадзенне ў наступных прыкладах: бел. *стайня* – рус. *конюшня*, бел. *сысуны* – рус. *млекопитающие*. Нягледзячы на УФ гэтых перакладных адпаведнікаў не звязана ні з розным аб'ёмам іх значэнняў, ні з розным тыпам іх УФ, ні з адрозненнем іх матывавальных прымет. Розніца УФ у гэтых парах становіцца зразумелай, калі звярнуцца да аналізу матывавальных заключэнняў, складзеных для УФ названых адпаведнікаў.

Па-першае, несупадзенне УФ тых перакладных адпаведнікаў, якія характарызуюцца агульнасцю матывавальных прымет і аднолькавым тыпам УФ, можа быць абумоўлена выбарам у мовах супастаўлення назваў розных элементаў адной і той жа сітуацыі (г. зн. і матывавальнага заключэння) у якасці матэрыяльнай асновы для новага наймення. Напрыклад, памяшканне для коней па-беларуску называецца *стайняй*, а па-руску – *конюшней*. Нягледзячы на тое, што УФ беларускага слова выступае дзеяслоў *стаяць*, а УФ рускага – назоўнік *конь*, прымета, выбраная для наймення аб'екта ў абедзвюх мовах, аднолькавая: прысутнасць коней у гэтым памяшканні. На базе УФ абодвух слоў можна скласці адзінае матывавальнае заключэнне: бел. (1) *Коні стаяць у памяшканні* (такое памяшканне называецца стайняй) – рус. (2) *Кони стоят в помещении* (такое помещение называется конюшней). Верагодна, носьбітамі беларускай і рускай моў стайня ў працэсе наймення была асэнсавана як удзельнік адзінай сітуацыі, ад-

люстраванай моўнымі сродкамі ў названым матывавальным заключэнні. Аднак матэрыяльнай асновай найменняў паслужылі розныя члены прапазіцыйнай структуры: у першым выпадку – прэдыкат *стаяць*, а ў другім – назва суб’екта *коні*.

Па-другое, розніца УФ тых перакладных адпаведнікаў, якія характарызуюцца агульнасцю матывавальнай прыметы і аднолькавым тыпам УФ, можа быць апісана праз паняцце фокуса эмпатыі. Гэтае словазлучэнне было прапанавана ў функцыянальным сінтаксісе, каб вызначыць розныя спосабы “ідэнтыфікацыі чалавека, які гаворыць, з удзельнікам ці аб’ектам паведамлянай падзеі, выказвання аб чым-небудзь з нейкага пункту гледжання” [1]. Змяненне фокуса эмпатыі лёгка прасачыць на прыкладзе выказванняў, якія адлюстроўваюць адну і тую ж сітуацыю, аднак тая моўная “ўпакоўка”, што выбіраецца ў параўнальных па семантыцы выказваннях, падкрэслівае, з якога пункту гледжання ўспрымаецца сітуацыя. С. Куна прыводзіць наступны прыклад [6, с. 203]. Калі ўявіць умоўную сітуацыю з братамі Джонам і Білам, пра сітуацыю “Джон ударыў Біла” сродкамі мовы можна паведаміць некалькімі спосабамі. Напрыклад, так:

(3) Джон ударыў Біла.

(4) Брат Біла ўдарыў яго.

(5) Джон ударыў свайго брата.

Зразумела, што выказванні (3), (4) і (5) семантычна эквівалентныя, але іх паверхневыя структуры неідэнтычныя. Неідэнтычнасць С. Куна растлумачвае праз аналогію са здымкамі кінастужкі. Рэжысёр, здымаючы сцэну ўдару Біла Джонам, павінен вызначыць, дзе размясціць камеру. Яе можна размясціць на аднолькавай адлегласці і ад Джона, і ад Біла, тады сцэна атрымаецца максімальна аб’ектыўнай, а рэжысёр зойме нейтральную адносна Джона і Біла пазіцыю. Калі па задумцы рэжысёра неабходна будзе зрабіць акцэнт на тым, хто стаў ахвярай у гэтай сцэне, камеру размесцяць бліжэй да Біла. У адваротным выпадку, калі буйным планам здымуць Джона, увага будзе прыцягнута да яго, а Біл застанецца ў цені. Такім чынам, размяшчаючы камеру на рознай адлегласці ад удзельнікаў сцэны, рэжысёр змяняе ўражанне ад яе ў гледачоў.

Тое самае здараецца з чалавекам падчас таго, як ён прадуцыруе выказванне. Ён свядома ці несвядома прымае рашэнне, падобнае да таго, якое прымае рэжысёр, размяшчаючы камеру адносна удзельнікаў сцэны. У прыкладзе (3) апавядальнік захоўвае нейтралітэт адносна Джона і Біла, у прыкладзе (4) зыходным пунктам выказвання становіцца Біл, бо Джон атрымлівае

не сваё ўласнае найменне, а залежную ад Біла характарыстыку “брат Біла”. Гэта значыць, што ў прыкладзе (4) інфармацыя пра падзею падаецца з акцэнтам на асобе Біла. У прыкладзе (5) усё наадварот: Біл – гэта “свой брат” (= брат Джона) і апавядальнік апынаецца бліжэй да Джона, чым да Біла. Такім чынам, прыклады (4) і (5) – выказванні з розным фокусам эмпатыі, сам С. Куна вызначыў яе як “ідэнтыфікацыю моўцы з чалавекам / рэччу, якія ўдзельнічаюць у падзеі ці стане, адлюстраваных у сказе” [6, с. 206]. У Чэйф тлумачыць такую розніцу ў паверхневых структурах выказванняў, звязаную з розным фокусам эмпатыі, наступным чынам: “чалавек валодае здольнасцю ўявіць, што ён глядзіць на свет вачыма іншага чалавека ці з яго пункту гледжання... гэтая здольнасць уплывае на выкарыстанне мовы” [7, с. 313].

Паняцце эмпатыі ў функцыянальным сінтаксісе атрымала развіццё, нават з’явіліся розныя погляды на яго, і інфармацыя пра эмпатыю значна шырэйшая за пададзеную ў гэтым артыкуле. Аднак нават уяўлення пра эмпатыю як праўленне аднаго з магчымых пунктаў гледжання на сітуацыю дастаткова, каб апісаць адзін з відаў розніцы УФ перакладных адпаведнікаў. Калі ўлічваць, што акт словаўтварэння адбываецца на базе нейкай сітуацыі, у якой удзельнічае аб’ект наймення, і што існуюць такія сітуацыі, на якія можна паглядзець з процілеглых бакоў і інтэрпрэтаваць іх сродкамі мовы па-рознаму, то розніцу УФ некаторых перакладных эквівалентаў можна звязаць з выбарам процілеглых пунктаў погляду на адну і тую ж сітуацыю.

У якасці прыкладу рознага фокуса эмпатыі ў працэсе намінацыі выкарыстаем назвы жывёл, якія кормяць сваіх дзіцянят малаком. У рускай мове для абазначэння такіх жывёл выкарыстоўваецца слова *млекопитающие*, у беларускай – *млекакормныя* / *млекакормячыя* і *сысуны*. Паколькі УФ рускага і першага з беларускіх слоў супадаюць, разгледзім унікальную адносна рускай мовы УФ *сысуны* і неўнікальную адносна беларускай мовы, але адзіную ў рускай мове УФ слова *млекопитающие*. Як бачым з рускага і беларускага найменняў гэтага класа істот, іх назвы ў абедзвюх мовах заснаваны на ідэі аб харчаванні малаком. Аналіз матывавальных заключэнняў, пабудаваных вакол УФ слоў *млекопитающие* – *сысуны*, паказвае, што ў працэсе наймення жывёл у фокусе эмпатыі знаходзіліся розныя ўдзельнікі меркаванай сітуацыі. Для рускага адпаведніка можна скласці матывавальнае заключэнне *Животные кормят своих детенышей молоком*, у фокусе эмпатыі – дарослыя істоты і іх дзеянне. Для беларускага адпаведніка ў якасці матывавальнага заключэння вы-

ступае *Дзіцяняты ссуць малако*, у фокусе эмпатыі – дзіцяняты жывёл і іх дзеянне. Розніца УФ у апісанай пары – вынік выкарыстання ў якасці матэрыяльнай асновы для новых найменняў назваў дзеянняў, якія знаходзяцца ў адносінах канверсіі паміж сабой і ўласцівы розным удзельнікам адной сітуацыі.

Разгляд феномена адрознення УФ перакладных адпаведнікаў, заснаваны выключна на ўліку розніцы матывавальнай прыметы, не дазваляе апісаць усю разнастайнасць выпадкаў несупадзення УФ. Апераванне матывавальным заключэннем падчас аналізу УФ адкрывае магчымасці для выяўлення не толькі матывавальнай прыметы, але і наймення таго аб'екта навакольнага свету, праз сувязь з якім быў усвядомлены аб'ект намінацыі, а таксама характару гэтай сувязі. На аснове супастаўлення матывавальных заключэнняў, складзеных для перакладных адпаведнікаў, вылучаюцца такія тыпы несупадзення УФ, якія не вызначаюцца ні розніцай тыпу УФ, ні розніцай матывавальных прымет. Адзін з тыпаў такіх неадпаведнасцей абумоўлены розніцай у фокусе эмпатыі ў працэсе стварэння новай намінацыі адзінкі: узноўленая пры дапамозе матывавальнага заключэння верагодная сітуацыя, удзельнікам якой выступае аб'ект

наймення, бачыцца носьбітамі беларускай і рускай моў з розных пунктаў гледжання. Другі тып адрознення перакладных адпаведнікаў звязаны з выбарам у якасці матэрыяльнай асновы новага наймення назваў розных удзельнікаў адной сітуацыі.

Спіс літаратуры

1. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая Рос. энцикл., 2002. – 709 с.
2. *Янценецкая, М. Н.* Пропозициональный аспект словообразования / М. Н. Янценецкая // *Актуальные проблемы региональной лингвистики и истории Сибири.* – Кемерово, 1992. – 190 с.
3. *Снитко, Е. С.* Внутренняя форма номинативных единиц / Е. С. Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с.
4. *Теньер, Л.* Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер; пер. с фр. И. М. Богуславского [и др.]; вступ. ст., общ. ред. [и коммент.] В. Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
5. *Кубрякова, Е. С.* Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
6. *Kuno, S.* Functional syntax. Anaphora, discourse and empathy / S. Kuno. – Chicago : Chicago University Press, 1987. – 320 p.
7. *Чейф, У.* Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // *Новое в зарубежной лингвистике.* – Вып. XI. – М. : Прогресс, 1982. – С. 277–316.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 3 чэрвеня 2021 г.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2021 год

ВЕРАСЕНЬ

1 верасня – 75 гадоў з дня нараджэння Аліма Матвейчука, мастака

75 гадоў з дня нараджэння Раісы Салаўёвай, мастачкі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Саўліча, драматурга, журналіста

2 верасня – 75 гадоў з дня нараджэння Аляксея Кузьміна (1941–2020), беларускага і расійскага артыста аперэты, заслужанага артыста РСФСР

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дамарацкага (1946–2000), кампазітара

3 верасня – 290 гадоў з дня нараджэння Станіслава Богуша-Сестранцэвіча (1731–1826), навукоўцы, драматурга, рэлігійнага дзеяча

100 гадоў з дня нараджэння Міколы Сергіевіча (1921–2000), празаіка, нарысіста, драматурга

4 верасня – 115 гадоў з дня нараджэння Ігната Дуброўскага (сапр. Чарняўскі; 1906–2003), празаіка, нарысіста, навукоўцы, заслужанага работніка культуры Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Пятра Дудо (1911–1958), празаіка

85 гадоў з дня нараджэння Сакрата Яновіча (1936–2013), празаіка, драматурга, публіцыста, грамадскага дзеяча

5 верасня – 120 гадоў з дня нараджэння Віталія Вольскага (сапр. Вольскі-Зэйдэль; 1901–1988), празаіка, драматурга, літаратуразнаўцы, перакладчыка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Івана Шальманова (1936–1993), празаіка

6 верасня – 100 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Бутакі (1921–2009), тэатральнага педагога, тэатразнаўцы, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

7 верасня – 90 гадоў з дня нараджэння Міколы Южыка, аператара дакументальнага кіно

80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Гаідука (1941–2012), паэта

8 верасня – 110 гадоў з дня нараджэння Ганны Качатковай (1911–1993), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Віктара Нямцова, мастака, педагога

9 верасня – 125 гадоў з дня нараджэння Янкі Ліманоўскага (1896–1989), пісьменніка, крытыка, літаратуразнаўцы

85 гадоў з дня нараджэння Арнольда Міхневіча, мовазнаўцы

10 верасня – 100 гадоў з дня нараджэння Марка Валахава (1921–2001), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Ірыны Данілавай, мастачкі

11 верасня – 220 гадоў з дня нараджэння Марыса Піёна (1801–1869), танцоўшчыка, балетмайстра, стваральніка “Віцебскага балета Піёна”

110 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Білібіна (1911–1993), дырыжора, дзеяча самадзейнага мастацтва, заслужанага артыста Беларусі

12 верасня – 80 гадоў з дня нараджэння Жанеты Бакалінскай, майстра аматарскага мастацтва, ткачыхі

Заканчэнне на с. 73.

Алена ВАСІЛЕЎСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук

“САБАКА – СЯБАР ЧАЛАВЕКА”: МІФ ЦІ МОЎНАЯ РЭАЛЬНАСЦЬ?

УДК 81'371

У артыкуле разглядаюцца пераносныя значэнні, якія набыло слова *сабака* (і сінонімы да яго) у розных славянскіх мовах. Аналізуюцца прычыны негатыўнай афарбоўкі моўных метафар у беларускай, рускай, польскай і сербскай мовах.

Ключавыя словы: *моўная метафара, беларуская мова, руская мова, польская мова, сербская мова.*

The article discusses the figurative meanings that the word *dog* (and its synonyms) acquired in different Slavic languages. The reasons for the negative connotation of linguistic metaphors in the Belarusian, Russian, Polish and Serbian languages are analyzed.

Якой будзе першая асацыяцыя чалавека да слова *сабака*? На сайце *sociation.org*, задача якога – стварыць самы вялікі асацыятыўны слоўнік рускай мовы, першае слова-рэакцыя на стымул “сабака” – *друг*. Сапраўды, мы даўно ўспрымаем сабаку як вернага і адданага сябра, часам нават як члена сям’і.

Аднак калі разгорнем, напрыклад, “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы”, то не знойдзем у ім устойлівых выразаў са словам *сабака*, якія неслі б станоўчую ацэнку: *у сабаці вачэй пазычаць* ‘траціць сумленне, сорам, набіраецца нахабнасці’, *сабака на сене* ‘такі, што сам не карыстаецца і іншым не дае карыстацца чым-н.’, *сабаку пад хвост* ‘упустую, дарэмна, марна (траціць, выкідваць і пад.)’ і інш. [10]. Адмоўнае стаўленне да сабакі праглядаецца не толькі ў фразеалагізмах, але і ў пераносным значэнні слова.

Узнікаюць пытанні: ці ўласцівы такія адносіны да сабакі іншым мовам, што стала вытокам падобнага стаўлення да гэтай свойскай жывёлы? Паспрабуем на іх адказаць. Прааналізуем пераносныя значэнні, якія набыло само слова *сабака* і сінонімы да яго ў беларускай, рускай, польскай і сербскай мовах, пашукаем прычыны негатыўнага стаўлення да сабакі. Для параўнання будзем звяртацца і да фактаў некаторых неславянскіх моў.

Сабака – самая старажытная свойская жывёла, першая з выдзеленых са свету прыроды і прыручаных чалавекам. А. Трубачоў, аналізуючы этымалогію слова *сабака*, адзначае, што з’яўленне сабакі ў славян адносіцца да эпохі палеаліту [16]. У славянскіх мовах агульнай назвы няма: слова *сабака* ўжываецца ва ўсходнеславянскіх і балгарскай мовах, у польскай і сербскай выкарыстоўваецца лексема, якая паходзіць з агульнаславянскага **psъ*.

У кожнай мове назва жывёлы мае тры намінацыі (самца, самкі, дзіцяняці). Асаблівасць лексем славянскіх моў – суплетывнасць асноў: *сабака* – *сука* – *шчаня*, *сабака* – *сука* – *щенок*, *pies* – *suka* – *szczeniak*, *пас* – *куя* (*кучка*) – *штене*.

Азначэнні слова ў розных славянскіх мовах практычна аднолькавыя: бел. *сабака* ‘свойская жывёліна сямейства сабачых, якая выкарыстоўваецца для вартаўнічай аховы, язды (на поўна-

чы), на паляванні і пад.’; рус. *собака* ‘домашнее животное семейства собачьих, используемое для охраны, охоты и других целей’; польск. *pies* ‘zwierzę domowe hodowane m.in. dla przyjemności lub do polowań’ – свойская жывёліна, гадаваная для прыемнасці і для палявання; серб. *пас* ‘домашња животноња, сродна вуку која служи човеку као заштита за чување куће и стоке, у лову и (на крајњем Северу) као запрега’ – свойская жывёліна, роднасная ваўку, служыць чалавеку для абароны жылля і свойскай жывёлы, для палявання і (на крайняй Поўначы) як возчык.

Значэнні назваў самкі і дзіцяняці сабакі ў славянскіх мовах таксама вельмі блізкія: бел. *шчаня* ‘дзіцяня сабакі, а таксама ваўчыцы, лісы і пад.’; рус. *щенок* ‘детеныш собаки, лисы, волчицы и некоторых других животных’; польск. *szczeniak* ‘młody pies’ – малы сабака; серб. *штене* ‘младунче пса, псетанце’ – дзіцяня сабакі, шчаня.

Усе прыведзеныя лексемы набылі ў славянскіх мовах пераноснае значэнне:

- бел. *сабака* лаянк. ‘пра нягодніка, злоснага, шкоднага чалавека’, груб. ‘пра чалавека, які не трымае слова’: “*Няўжо ты застрэліш, сабака?*” – *думаў Пятрок, млосна пазіраючы на хісткую рулю нагана* (В. Быкаў);

- рус. *собака* ‘человек, с излишним рвением охраняющий интересы кого-л., служащий кому-л., чему-л.’, ‘злой, жестокий человек’: *Ах, гады! Ах, сабаки! Плачут, на колени падают, просят учесть, клянутся ещё быть полезными* (Ю. Домбровский);

- польск. *pies* ‘rodzaj wyzwiska’ (від абразы): *Źle ty myślą o niej, bo ją chcę dać Bohunowi, który jest pies potępiony* (H. Sienkiewicz) – Дрэнна ты пра яе думаеш, бо яе хочучь аддаць Багуну, сабаку праклятаму (Г. Сянкевіч);

- серб. *пас* ‘човек коју својим поступцима изазива презир’ – чалавек, які сваімі ўчынкамі выклікае пагарду: *Но што ћеш му кад је пас* (Ј. Турић) – Але што вы зробіце з ім, калі ён сабака (Ю. Турыч).

Як бачым, назва жывёлы ўжываецца пераважна для адмоўнай характарыстыкі чалавека і абзначае пастаянныя рысы характару – ‘злы, шкодны, жорсткі’ (беларуская і руская мовы),

паводзіны чалавека, як правіла, непрымальныя ў грамадстве, – ‘выклікае пагарду’, ‘прыслужвае каму-н.’ (у рускай і сербскай мовах), дае агульную негатыўную ацэнку (польская мова).

Назва самкі сабакі ва ўсіх славянскіх мовах выкарыстоўваецца як лаянкавае слова, часта абазначае жанчыну невысокай маральнай годнасці. Адмоўныя канатацыі занатаваны і ў пераносным значэнні назвы маладой істоты:

- бел. *шчаня* груб. ‘пра дзіця’: – *Маўчы! Указнайшоўся! Рано ўказваць стаў! Шчаня!..* – *Глушак так зірнуў, што Яўхім мімаволі прамаўчаў* (І. Мележ);

- рус. *щенок* разг.-сниж. ‘молодой, неопытный человек; молокосос’, ‘употребляется как бранное слово, которым обзывают молодого, неопытного человека’: *Какой-то щенок ловко выхватывает у него десятку (выхватывает, некоторое время легко вертит бумажку в руках – не будет ли сверх? – и берёт ещё) и летит в дежурный* (В. Маканин);

- польск. *szczeniak* лекс. ‘młody chłopak zachowujący się nierównoźnie’ – малады чалавек, які паводзіць сябе несур’ёзна: – *Nie będą z tobą gadał – odrzekał z godnością – boś naprzeciwno mnie szczeniak* – Я не буду з табой размаўляць, – з годнасцю адказаў ён, – бо супраць мяне ты шчанюк [19];

- серб. *штене* погрд. ‘дете, дечак’ – дзіця: *Ходи амо, ти штене!* (О. Ј. Томић) – Хадзі сюды, ты, шчанюк! (О. Томић).

Ва ўсіх прааналізаваных славянскіх мовах слова *сабака* выступае дамінантай дастаткова вялікага сінанімічнага рада, занатаванага слоўнікамі: *сабака* – *пёс, аўчарка, ганчак, ваўкадаў, цюлік, барбос, дварняк, курта, ваўкарэз, цюця, цюцька* [8, с. 259]; *сабака* – *пёс, барбос, псіна, кабысдох, шавка, моська, бобик* [1, с. 502]; *pies* – *piesek, psiak, psinka, psiaczek, psina, psisko, psiunia, sobaka, brytan, mieszaniac, suka, szczenię* [20, с. 374]; *нас* – *псето, кер, куче, цукац, псіна, цукела* [17, с. 440]. Многія з гэтых слоў таксама ўжываюцца ў мове для намінацыі чалавека:

- бел. *псіна* груб. зневаж. ‘пра чалавека, які выклікае агіду, абурэнне’, *цюцька* ‘ўжываецца як лаянкавае слова’: – *Вось ты гадзіна, псіна панская! Каб цябе гром спаліў!* – *закончыў Сымон і адышоў ад гэтых двух* (К. Акула); *Ты мне раіш! Хто цібя просіць? Ня друг ты мне, ты цюцька іхны!* (К. Акула);

- рус. *пёс* ‘тот, кто вызывает негодование, заслуживает презрение своим поведением, поступками’, *барбос* ‘злой, грубый человек’: – *Был у нас такой Мишка Краснов, поповский сынок. Ну сволочь! Ну пёс!* (Ю. Домбровский); *Не стал казнить подлеца и барбоса / Ни словом, ни ревом, ни в этой строке* (Е. Похитайло);

- польск. *piesek* погрд. ‘o kimś trudniącym się donosicielstwem, będącym na czyichś usługach’ – пра каго-н., хто займаецца даносамі, служыць

каму-н.: *Lepiej nie mów za dużo przy Wiktorze, to piesek szefowej* (Вікіпедыя) – Не кажы занадта шмат пры Віктару, гэта сабачка шэфа;

- серб. *псето* ‘човек коју изазива презир својим поступцима; уопште као погрдна и увредљива реч’ – чалавек, які выклікае пагарду сваімі ўчынкамі; увогуле пагардлівае і абразлівае слова; *куче* погрд. ‘непоуздан човек, издажник’ – ненадзейны чалавек, здраднік: *Нас је, Томо, куче преварило те поспасмо под јелом зеленом, па је нама савезао руке* (Вук) – Нас ён, Тома, шчаня, падмануў, мы спалі пад зялёнай елкай, калі ён завязаў нам рукі (Вук); *Јеси ли ведео што је псето од човека* (С. Јаковљевић) – Ці ведаў ты, што ён сабака, а не чалавек (С. Якаўлевіч).

Прыведзеныя метафары называюць тыя ж рысы характару і якасці, што і слова *сабака* – ‘злы, грубы’, ‘прыстасаванец, здраднік’, ‘выклікае агіду сваімі ўчынкамі’. Адзіным, магчыма, выпадкам, калі слова *сабака* ўжываецца са станоўчай характарыстыкай, можна лічыць значэнне, якое яно набывае ў рускай мове – ‘знаток, ловок в каком-н. деле’ [11, с. 603]: *И сразу все за столом заговорили об одном – какой умный этот Лев Казимирыч, сколько он, собака, знает всякой всячины, выращивает даже яблоки и вытисывает книги* (В. Шукшин).

Ужыванне адпаведнікаў да слова *сабака* для адмоўнай характарыстыкі чалавека ўласціва іншым мовам. Так, у італьянскай мове слова *сале* ўжываецца з пераносным значэннем ‘*persona cattiva, crudele; oppure incarsato*’ – чалавек кепскі, жорсткі; або няздатны. У нямецкай мове “образ собаки... в языке формируют признаки – *глупость, лживость, подлость, преданность, трусливость, упрямость*” [14]. Слова *сабака* ўвасабляе цэлы шэраг адмоўных якасцей у кітайскай [3] і казахскай [5] мовах (‘нягоднік’, ‘подлы чалавек’), у англійскай мове сабакам таксама называюць подлага, злага чалавека [13].

Такім чынам, аналіз моўных метафар славянскіх і не толькі моў паказвае, што слова *сабака* і сінанімічныя яму назвы практычна не ўжываюцца для абазначэння станоўчых якасцей чалавека. Таму можна меркаваць, што адмоўныя канатацыі, звязаныя з вобразам сабакі, маюць старажытнае паходжанне.

Пэўным чынам гэта пацвярджае Б. Рашэўская-Журэк, якая на аснове лексікаграфічных дадзеных польскай мовы аналізуе змены стэрэатыпу сабакі ў гэтай мове [18]: даследчыца адзначае, што першыя сведчанні сувязі вобраза сабакі з вернасцю і адданасцю фіксуецца толькі ў XVI ст., аднак няма кантэкстаў, якія паказвалі б, што гэтае сведчанне замацавана ў метафарычным выкарыстанні слоў. А ўжыванне слова *сабака* для негатыўнай характарыстыкі чалавека фіксуецца літаратурнымі помнікамі XVII ст. як метафара.

Такім чынам, метафарычнае ўжыванне слова *сабака* з адмоўнай ацэнкай набыло ў польскай мове да XVII ст. сталы, узуальны характар.

У гэтым артыкуле зроблена спроба знайсці вытокі негатыўных адносін да сабакі: Б. Рашэўская-Журэк адзначае, што адмоўныя канатацыі да слова *сабака* існуюць у мове з Сярэднявечча, але робіць агаворку, што, магчыма, такія погляды маюць больш старажытны характар [18, с. 76].

Дарэчы, многія даследчыкі лічаць, што негатыўнае стаўленне да сабакі звязана з апазіцыяй “чалавек – звер”, якая бярэ пачатак у біблейскіх тэкстах. Аднак метафары, заснаваныя на такой апазіцыі, існуюць таксама ў мовах нехрысціянскіх народаў. Таму крыніцу гэтай моўнай метафары трэба шукаць у больш глыбокіх і старажытных вераваннях. У пошуках вытокаў негатыўных асацыяцый, звязаных з сабакам, звернемся да даследавання А. Голана, які на аснове вывучэння архаічных малюнкаў, археалагічных і этнаграфічных звестак рэканструюе многія старажытныя вераванні. Навуковец адзначае, што ў старажытнасці сабака ўяўляўся як паслугач Чорнага бога – бога зямлі. Што сабака цесна звязаны з зямлёй, сведчыць і старажытнагрэчаскі міф пра тое, як сабака стварыў вінаградную лазу [4, с. 195]. Рэшткі гэтых вераванняў можна знайсці ў беларусаў у паданні пра з’яўленне маленькага коласа ў жыцце [2, с. 443].

Паколькі сабака быў прадстаўніком бога, які лічыўся валадаром іншага свету, ён меў хтанічнае значэнне. Адсюль і з’яўленне Цэрбера, ахоўніка ўваходу ў царства мёртвых, атаясамліванне сабакі з д’яблам у хрысціянскай традыцыі. Як і большасць прадстаўнікоў ніжняга свету (змья, казёл, свіння і інш.), сабака ўяўляўся носьбітам самых горшых якасцей, што і адлюстравалася ў моўных метафарах.

Аналізуючы спецыфіку вобраза сабакі ў міфалогіі і літаратуры, А. Ненадавец адзначае дваістасць гэтага вобраза ў беларускай вуснай народнай творчасці і сцвярджае, што “ў беларускай міфалогіі і фальклоры вобраз сабакі не такі архаічны, як у грэцкай ды некаторых іншых” [9, с. 54]. Такім чынам, даследчык таксама падкрэслівае, што станоўчыя адносіны да сабакі больш познія па часе з’яўлення.

У манаграфіі, прысвечанай паходжанню назваў жывёл у індаеўрапейскіх мовах, Н. Кіндра дае аўтарскія этымалагічныя тлумачэнні многім зоамарфізмам. Паходжанне слоў, якія называюць сабаку ў розных мовах, яна звязвае з міфалагічнымі ўяўленнямі пра гэтую жывёлу як прадстаўніка іншасвету. Так, слова *сабака* даследчыца выводзіць з індаеўрапейскага **bh-ak-* ‘край, перыферыя’, англійскую лексему *dog* з індаеўрапейскага **dheg-* ‘гарэць’ [7, с. 142]. Магчыма, пададзеныя тлумачэнні спрэчныя, але яны яшчэ

раз пацвярджаюць своеасаблівы статус сабакі ў іерархіі жывёл, яго прыналежнасць да ніжняга свету, што і абумовіла з’яўленне негатыўных адносін да жывёлы ў розных культурах.

Такім чынам, супастаўляльны аналіз метафарычнага ўжывання слова *сабака* паказвае, што пераносныя значэнні, набытыя гэтай лексэмай і сінанімічнымі да яе словамі ў розных славянскіх мовах, практычна супадаюць. У пераважнай большасці прыведзеныя зааморфныя метафары занатавалі негатыўныя характарыстыкі чалавека (манюка, нягоднік, паслугач і інш.). Праведзены аналіз дазваляе зрабіць высновы, што ў мове засведчаны найбольш старажытныя ўяўленні пра свет, яны маюць універсальны характар. А вось сучасныя ўяўленні, якія ўзніклі “толькі” каля 500 гадоў таму, не атрымалі пакуль што свайго моўнага ўвасаблення.

Спіс літаратуры

1. **Александрова, З. Е.** Словарь синонимов русского языка : практ. справ. / З. Е. Александрова. – 11-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 2001. – 568 с.
2. **Валодзіна, Т.** Сабака / Т. Валодзіна, Ю. Драздоў // Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – С. 443–444.
3. **Гаврилук, М. А.** Зооморфизмы китайского языка как средство аксиологической характеристики человека [Электронный ресурс] / М. А. Гаврилук // Вестник Томского гос. пед. ун-та. – 2013. – № 10. – С. 136–140. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/zoomorfizmy-kitayskogo-yazyka-kak-sredstvo-aksiologicheskoy-harakteristiki-cheloveka>. – Дата доступа : 2.04.2018.
4. **Голан, А.** Миф и символ / А. Голан. – М. : Руслит, 1993. – 375 с.
5. **Даулет, Ф. Н.** Лингвокультурологический анализ зоонима “собака” в китайском, казахском, русском и английском языках [Электронный ресурс] / Ф. Н. Даулет, Г. Г. Шаймерденова, А. Нурдолла // Вестник КазНУ. Сер. востоковедения. Т. 70. – 2014. – № 4. – С. 53–58. – Режим доступа : <http://repository.kaznu.kz/bitstream/handle/123456789/5074/489-962-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Дата доступа : 02.04.2018.
6. **Ефремова, Т. Ф.** Современный толковый словарь русского языка : в 3 т. / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ, Астрель, Харвест, 2006. – Т. 1–3.
7. **Кіндра, Н. А.** Названия животных в индоевропейских языках: лингвоонтология / Н. А. Кіндра. – М. : Ленанд, 2014. – 200 с.
8. **Клышка, М. К.** Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – 2-е выд., выпр. і дапоўн. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 445 с.
9. **Ненадавец, А.** Надзейны вартаўнік і сябар / А. Ненадавец // Роднае слова. – 1993. – № 12. – С. 26, 30, 52–54, 61.
10. **Лепешаў, І. Я.** Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 2. – 607 с.
11. **Ожегов, С. И.** Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 20-е изд. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с.
12. **Речник српскохорватского книжного языка** / [уредывачкі одбор Михаило Стевановић и др.]. – [2. фототипско изд.]. – Нови Сад : Матица српска, 1990. – 6 књ.
13. **Самарин, А. В.** Зоометафоры в русской и английской лингвокультурах [Электронный ресурс] / А. В. Самарин // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 8 (ч. 6). – Режим доступа : <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=32163>. – Дата доступа : 2.04.2018.
14. **Соколова, А. Г.** Кошка и собака в русском и немецком языках (на материале толковых и фразеологических слова-

рей) [Электронный ресурс] / А. Г. Соколова. – Режим доступа: <http://docplayer.ru/26852091-Koshka-i-sobaka-v-russkom-i-nemeckom-yazykah-na-materiale-tolkovyh-i-frazeologicheskikh-slovarey.html> 2.03.2018. – Дата доступа : 2.04.2018.

15. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

16. **Трубачев, О. Н.** Собака / О. Н. Трубачев // Труды по этимологии: Слово. История. Культура. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2008. – Т. 3. – С. 304–317.

17. **Тосић, П.** Речник синонима / П. Тосић и сарадници. – Београд : Отворена књига, 2008. – 712 с.

18. **Raszewska-Żurek, B.** Ewolucja niektórych elementów stereotypu psa w polszczyźnie / B. Raszewska-Żurek // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – 2010. – Т. 45. – С. 65–80.

19. **Słownik języka polskiego PWN** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://sjp.pwn.pl>. – Дата доступу : 21.08.2015.

20. **Słownik wyrazów bliskoznacznych** / pod red. M. Bańki. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN SA, 2006. – 724 s.

Жывое слова

Алесь КАЎРУС,

кандыдат філалагічных навук

ПРАЦЯГВАЕМ ЧЫТАЦЬ НАПІСАНАЕ

ПОГЛЯД НА ПРОЗВІШЧА: НАВУКОВЫ І АМАТАРСКІ

Артыкул доктара філалагічных навук Валянціны Мароз “Этымалогія беларускіх прозвішчаў у аспекце кірылічнага і лацінічнага напісання” (Роднае слова, 2021, № 5) актывізуе роздум над ужываннем прозвішчаў у сучаснай беларускай мове, пацвярджае актуальнасць тэмы.

Навукоўца небеспадстаўна нагадвае: «У вытлумачэнні іх [прозвішчаў] паходжання неабходна валодаць глыбокімі ведамі ў сферы як гуманітарных, так і прыродазнаўчых, дакладных навук, каб пазбегнуць “наіўнай этымалогіі” – на жаль, нярэдкай з’явы і ў навукова-папулярнай, і ў навуковай літаратуры». Даецца прыклад: прозвішчы *Лашкевіч*, *Міско* “ўзводзяцца” да назваў хатняга посуду ў некаторых падручніках, даведніках.

Але ж хочам мы таго ці не, “у народзе” карыстаюцца “наіўнай этымалогіяй”, мабыць, шырэй, чым абгрунтаванымі вынікамі заглыбленага даследавання этымалогіі прозвішчаў.

Вернемся да прозвішча *Міско*, пакідаючы ўбакі пададзеныя датычна яго навуковыя звесткі. Быццам іх няма.

Калі не маем на ўвазе канкрэтнага носьбіта гэтага прозвішча, не бачым кантэксту, у якім яно ўжыта, пэўна сказаць пра яго паходжанне наўрад ці магчыма. Міжволі пошук адказу кіруецца не ў гісторыю (найперш – пісьменства), а ў жывую моўную практыку. Хіба ж мала ў беларускім іменаслове ўласных назоўнікаў – вытвораў ад назваў прадметаў побыту, прылад працы, музычных інструментаў, страў. *Вітушка*, *Грэчка*, *Дудко* / *Дудка*, *Скрыпка*... Ёсць *Талерка*, *Талерчык* (апошнія мо і ад апелятыва *талер*). А чаму не можа быць прозвішча *Міско* (← *Міска* ← *міска*), якое не ўзыходзіць да старабіблейскага імя?

Устрымліваючыся ад пераказвання, каментаравання артыкула В. Мароз, мушу, аднак, у яго

святле паглядзець на свой неаднаразовы дотык да праблемы іменавання. У прыватнасці, згадаць назіранні, як зыначваліся прозвішчы ўжо на вачах нашых сучаснікаў.

Як узнікаюць цяжкасці пры ўжыванні прозвішчаў на беларуска-рускім моўным сумежжы, можна бачыць на варыянтах *Крапак* – *Крэпак*, *Сухі* – *Сухій**.

Барыс Крэпак (пад публікацыяй у газеце “Культура”), *Б. А. Крэпак*, *Борис Крэпак* – пад рускімі тэкстамі. Паводле напісання, у першым выпадку прозвішча вымаўляецца [Крэпак], у другім – [Крэпак].

Паданалізнае прозвішча (яго носьбіт з Варонежскай вобласці) у дадзенай форме (*Крэпак*) паўстае як утворанае непасрэдна ад назоўніка *крэпак*, а не ад прыметніка *крепкий*, як можна падумаць, зыходзячы з беларускага запісу (*Крэпак*). Таму па-беларуску яго трэба вымаўляць і пісаць з перадачай аканья: *Крапак*.

Як паказана ў артыкуле, “існуюць праблемы з ужываннем прозвішча *Сухі* (*Сухій*, *Сухий*), мы іх толькі акрэслілі. Іх вырашэнню (а яшчэ лепш – папярэджанню) могуць паслужыць канструктыўныя прапановы Ірыны Гапоненкі адносна перадачы беларускіх прозвішчаў па-руску ў варунках білінгвізму**. Калі б яны былі прынятыя (афіцыйна зацверджаныя), мы б без хістанняў і сумніву пісалі беларускія прозвішчы па-руску так: *Залаты* – *Золоты*, *Лугавы* – *Луговы*, *Лысы* – *Лысы*, *Ціхі* – *Тихи*, *Сухі* – *Сухи*. І не было б нагоды падпраўляць жывое беларускае прозвішча (*Сухі*) на ўкраінскае ці ўкраінска-рускае (*Сухий*) або чыста рускае (*Сухой*)”.

* **Каўрус, А.** *Сухога, Сухія, Сухіга*: Пра ўжыванне прозвішчаў / А. Каўрус // Роднае слова. – 2014. – № 4.

** **Гапоненка, І.** Перадача беларускіх прозвішчаў: Унармаванне рускамоўнай формы / І. Гапоненка // Роднае слова. – 2007. – № 4. – С. 27–31.

Нагадаю некаторыя свае меркаванні пра антрапонімы, агучаныя падчас знаёмства з публікацыямі П. Сцяцко (Прозвішчы знакамітых і звычайных людзей: Чытаючы публікацыі Паўла Сцяцко // Роднае слова, 2015, № 11, 12).

Антрапанімічныя матэрыялы П. Сцяцко, нашы ўласныя назіранні даюць падставу канстатаваць: пераход канцавога *a* ў *o* націскае ў прозвішчах – з’ява вельмі пашыраная.

Гэта ўжо вялікі разрад онімаў, які ўлучае розныя паводле паходжання групы, адзінкавыя найменні. Разам з тым у іх яшчэ жывая сувязь з ранейшымі формамі, перадпрозвішчамі (на *-a*).

Прозвішчы (псеўданімы) на *-a*, *-ка* ўсведмляюцца як нацыянальна адметныя: *Булка*, *Вітка*, *Жылка*, *Клышка*, *Сіцька*, *Цвірка*, *Шупа*. Не выпадкова іх носбіты – дзеячы беларускай культуры (у шырокім сэнсе). Гэта відаць і з каментароў П. Сцяцко (гл. артыкулы “Каўко”, “Лецка”).

У падтрыманні формаў на *-a* магла б адыграць ролю падача іх у граматыках, даведніках паралельна з адпаведнікамі на *-o*. Гэта павысіла б іх статус, актуалізавала ўжыванне.

Лексічнае значэнне слова, ад якога ўтварылася прозвішча, можа стаць няясным, зацёмненым. Возьмем, напрыклад, онімы: *Крэмка* – *Крамко*, *Путра* – *Путро*, *Швайка* – *Швайко*. Акцэнтаванне тут з цяперашняга гледзішча нібы не выклікана неабходнасцю адмежаваць прозвішча ад апелятыва: *путра* як назва стравы, *крэм(ка)* як назва дрэва, *швайка* як назва шыла калоць свіней адышлі ў пасіўны запас, практычна не ўжываюцца. Перад намі (у згаданых прозвішчах) – найболей праява актуальнай для прозвішчаўжывання тэндэнцыі да змены канцавога *a* на *o*.

Адзін з верагодных шляхоў падобнага змянення можна схематычна паказаць так. Першасны запіс найменняў у афіцыйных дакументах на Беларусі апошнімі дзесяцігоддзямі (ды і раней) рабіўся па-руску. Пры гэтым ненаціскны галосны *a* абазначаўся літарай *o*: *Буйко*, *Сало*, *Хило*, *Шкрабо*. А паколькі ў беларускай мове галосны *o* звычайна пад націскам, то сталі вымаўляць яго і ў канцы слова-прозвішча. У такой форме прозвішча пераносіцца ў беларускамоўныя дакументы.

Змена месца націску – бадай самы пашыраны спосаб “адмовіць” прозвішча – аддаліць ад мовы, завуаліць, прыхаваць яго беларускія вытокі (такое жаданне, імкненне ў часткі беларусаў ёсць).

Пры змене месца націску ў адных словах прозвішчах марфемная будова застаецца нязменнаю [*Краве́ц* – *Кра́вец*, *Пуга́ч* – *Пу́гач*,

Габру́сь (Юрый) – *Га́брусь* (Тамара)], у некаторых іншых (якіх большасць) каранёвае ці канчаткавае *a* замяшчаецца галосным *o*: *Бадак* – *Бодак*, *Баця́н* – *Боця́н*, *Була́нда* (Вера) – *Була́ндо* (Наталля), *Зайка* – *Зайко*, *Кухта* – *Кухто*, *Пронька* – *Пранько*, *Сілка* – *Сілко*, *Фары́на* – *Фарыно*, *Цалка* – *Цалко*.

Працэс змянення прозвішчаў, вядома, не спыніць. Многія з іх ужо замацаваліся ў адзінай форме: *Крайко*, *Місько*, *Печанко*, *Пупко*, *Санько*, *Турко*, *Шарко*.

Некаторыя існуюць як варыянты: *Груцо* – *Груца*, *Кожан* – *Кажан*, *Лапатко* – *Лапатка*, *Саўко* – *Саўка*, *Сняжко* – *Снежка*, *Птушко* – *Птушка*, *Пушко* – *Пушка*. Звернем увагу. Мовазнаўца ўжываў сваё прозвішча ў форме *Груцо* і *Груца* (Аляксей Пятровіч). Прадстаўніца новага пакалення журналістаў Беларускага радыё паслядоўна адрэкамендоўваецца слухачам: *Вольга Груца*.

Напэўна, гэта аксіёма. Узоры абыходжання з родным словам, у тым ліку з імёнамі і прозвішчамі, мусяць паказваць філолагі – і тыя, што маюць навуковую ступень, і тыя, што рыхтуюцца стаць навукоўцамі ці проста выкладчыкамі ВНУ.

На жаль, у друку апошнімі гадамі даводзілася сустракаць прозвішчы сучасных аўтараў публікацый гуманітарнай тэматыкі з парушэннем правілаў беларускай мовы (арфаграфіі): *Аммон*, *Мотрэнка*, *Лапто*, *Внуковіч*. Прымушае паразважаць, ці няма ў ім арфаграфічнай памылкі, прозвішча аспіранта *Себруковіч*. Напэўна тут (мае быць) каранёвае *я*.

КОЛАСАВА СЛОВА

Часопіс “Роднае слова” (2021, № 5) змясціў артыкул старшага навуковага супрацоўніка Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа Аляксандра Крыжэвіча «Рэалістычныя матывы вершаванага апавядання “Савось-распуснік” Якуба Коласа».

Раскрываючы майстэрства пісьменніка, аўтар у прыватнасці адзначае:

«Не кожны вобраз паддаецца лёгкаму тлумачэнню, напрыклад, разгледзім параўнанне *як драпянка за тры грошы*. <...> Мовазнаўца А. Каўрус прыйшоў да высновы, што адно з тлумачэнняў слова *драпянка* – ‘мяккая або стракатая тканіна ці выраб з тканіны (сукенка, адзенне, хуста)’. Блізкае тлумачэнне даецца і ў “Тлумачальным слоўніку адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа”: *драпянка* – ‘адзежына з грубай, шурпатай тканіны’... Аднак яно не надта стасуецца са слоўвазлучэннем “*шарсціначкі шаўковыя*”».

Артыкул, на які спасылаецца А. Крыжэвіч, прадугледжвае працяг пошуку. “Сказаць кан-

крэтна, да канца, што абазначае слова *драпянка* і фразеалагізм як *драпянка за тры грошы*, яшчэ не можам. Не стае фактычнага матэрыялу. Ёсць, аднак, спадзяванне, што чытачы – навукоўцы, настаўнікі, студэнты – зацікавяцца ўзнятым пытаннем і дапамогуць знайсці на яго здавальняльны адказ. У гэтым істотную ролю мае адыграць моўны досвед актыўных носьбітаў роднай мовы – людзей старэйшых пакаленняў”.

На выказанае пажаданне адгукнуўся Кастусь Цвірка: распытаў жанчын-зямлячак. 87-гадовая Ядвіся Цвірка з Зялёнай Дубровы кажа, што драпянка – гэта “тканіна. Не шчыльная, разрэджаная. Выткана ў канцы ткання ўроскідку. ...Ткалі з рэшткаў нітак”. Яе аднавяскоўка і равесніца Броня Дубовік дапаўняе: “Драпянка вот на што ішла. Яе нашывалі спадыспаду на каўнер верхняй шарсцяной адзежыны – каб стаяў, каб быў пруткі” (ЛіМ. 17.09.10)*.

Калі перачытваў “Савося-распусніка”, звярнуў увагу на апошнія радкі. *І хоць ён [Савось] не піянер, / А чырвоны меў каўнер* (Колас Я. Збор твораў: у 14 т. Мінск: Маст. літ., 1973. Т. 3, с. 166). І прыгадалася з маёй рэальнасці. У даўнім 1960/61 навучальным годзе ў самым вялікім пакоі-класе Бруснянскай сямігадовай школы вывесілі лозунг: “Піянер! Ты будзь гатоў падтрымаць сваіх братоў. Якуб Колас”.

Запісваю з памяці. Гэта была мая, маладога настаўніка, ініцыятыва. Цікава, тады яшчэ я не думаў пра паступленне ў аспірантуру і выбар тэмы дысертацыі (па творах Якуба Коласа). Вабіла-гарнула (ці лепей сказаць, не адпускала) Коласава слова. Як і цяпер, пры канцы жыццёвай дарогі.

ТРАПІЛА НА ЎВАГУ

У “непрыдуманым апаведзе” Маргарыты Латышкевіч “Сацыяльная дыстанцыя” (ЛіМ. 12.01.21) – неардынарны эпізод.

– Вам – *цыбулі?* – *гэта смуглявая прадавачка на рынку, пачуўшы, што між сабою гутарым па-беларуску. Са сваім мужам яна толькі што гаварыла па-ўзбекску і тут раптам выраніла з вуснаў як перліну. І другой перлінай, атрымаўшы грошы, з усмешкаю на нашае трохі здзіўленае “дзякуй” шчыра:*

– *Калі ласка!..*

Міжнацыянальны моўны этыкет – хіба не актуальная тэма для даследчыкаў, у тым ліку мовазнаўцаў?

• Разуумеючы, што добрай мове трэба вучыць (вучыцца) не толькі на тэкстах з хібамаі, але найперш на дасканалых, узорных, выпісаў некалькі

сказаў з прыметнікамі, ужытымі ў апавяданні маладой пісьменніцы.

...*Які ён [тата]? Я да яго падобная! Бо зусім не падобная да мамы. Значыць, у яго таксама цёмныя валасы, русалчын разрэз вачэй, крыху выцягнуты завостраны нос... пульхныя, амаль “рыбчыны” вусны...; Незвычайнай любоўю жыла ў Дамінічыным [Дамінічкі] сэрцы матуля; За пяцьдзясят з хвосцікам так мала было ў матульчыным жыцці радасці* (Таццяна Цвірка. Белая галубка. ЛіМ. 24.12.20).

Успомніў пра выпісанае, калі напаткаў у апавяданні іншага пісьменніка “няўцямяную” форму прыметніка: *Аналіз выявіў: з трох дзетак Валодзьчын толькі адзін. Плюнуў Валодзька, з’ехаў ад абранніцы на кватэру* (Алесь Бычкоўскі. Пра святое і грэшнае. ЛіМ. 21.05.21). Форма прыметніка мужчынскага роду ўтворана на ўзор жаночага (замест *Валодзькаў*). Ды і лічэбнік не адпавядае ніякаму роду назоўніка (*дзіця*).

• Не мог, хоць і паволі, не дачытаць у майскім нумары часопіса “Роднае слова” артыкул доктара філалагічных навук Ванды Бароўкі «“Ліст да п. В. Ластоўскага” як узор беларускай літаратурнай герменеўтыкі пачатку ХХ ст.».

Атрымаў уяўленне пра новую мне навуку. Пры канцы публікацыі ўсцешыўся, заўважыўшы сінтаксічную канструкцыю (вылучаю): *На сьвярджэнне аўтара верша-ліста [М. Багдановіча], паэзія, як і музыка, – мастацтва, у ёй дзейнічаюць тыя самыя законы. Лагічны пачатак, ідэя ўпрыгожваюць твор...*

Добрае, з роднамоўным ухілам, дапаўненне сінанімічных канструкцый *наводле сьвярджэння / сьверджання, па сьвярджэнні / сьверджанні, як сьвярджае*.

• У раздзеле часопіса “Методыка і вопыт” прыемна было пазнаёміцца з матэрыяламі да 70-годдзя Станіслава Рачэўскага, вядомага навукоўца, педагога, колішняга аспіранта прафесара Ф. Янкоўскага. Дзякуючы апошняй акалічнасці памятаю Станіслава маладым.

У юбілейным артыкуле С. Рачэўскі прапаўнае сучасную методыку ўлучэння ў працэс навучання беларускай мове разнастайнай працы з тэкстам (ім самім напісаным). У артыкуле ўжыта (3 разы) слова *прымета*. *Уважлівы настаўніцкі позірк на тэкст з выразнымі стылявымі прыметамі распознае і яго выхаваўчы патэнцыял...*

Можа б вока за гэтае слова не зачэпілася, каб надоечы я не перачытаў свой артыкул “*Прымета, прымета, адзнака...*” (Роднае слова, 1999, № 5-6), у якім доказна адхіляю спробы доктара філалагічных навук прафесара А. Баханькова «давесці, што слова *прымета* – ненатуральнае ў беларускай мове, пазычанае ці

* Гл.: Каўрус А. Зялёная Дуброва, Пількаўшчына... уся Беларусь (Роднае слова, 2010, № 10, с. 51–56).

дыялектнае, а то і проста нейкая “памылка” лексікографы».

Раю маладым чытачам часопіса – настаўнікам, студэнтам, аўтарам, рэдактарам – пазнаёміцца ўжо з даўнім (але для іх новым) лінгвістычным даследаваннем*.

• Як жа абысціся ў нашай гаворцы без мовы радыё? Адзначым далучанасць да яе хоць адным прыкладам.

У “Моўнай хвілінцы” (І нацыянальны канал, 9.06.21, дыктар Л. Пташук) ішлося пра тое, як лепей, больш дакладна перадаць па-беларуску значэнне прыслоўя *сейчас*: *цяпер, толькі што, адразу*. Чуць такое было прыемна, бо яно ў унісон з маімі меркаваннямі, не раз выказанымі ў друку, напрыклад у артыкуле “Бацька *цяпер* працуе, але *зараз* прыйдзе: Як ужываем вылучаныя прыслоўі” (Роднае слова, 2015, № 1).

абавязаўчы (характар парад)
аграмадзяньванне
аграмадзяньваць
агрэсаваць
адсабняць
адгукант
“аджывёльнае” (паходжанне назоўніка)
адзайменнікавае (прыслоўе)
адмовіць ‘аддаліць ад беларускай мовы’
адналікаваць (назоўніка)
адпрозвішчавы (прыметнік)
адпрыметнікавае (прозвішча)
адсябечча
адштурхоўчы
ажыццёўны
айчына-беларусалюбства
айчыналюбны (дзень 3 ліпеня)
бацькаўска-матчына (гаворка)
беларусалюбства
беларускаадаптаваня (запазычкі)
беларускагучны
Белсвет
блізкагучны
бязыравы (дзеяслоў *каментываць*)
ваколмоўныя (разважанні)
вершагаворка
вывучаны ‘які вывучаўся, вывучаецца’
выйшлая (кніга)
выпеставанец

высокааступенены (навукоўца)
вытвор (ад Л. Лыча)
вялаплынная (дыскусія)
гаварковасць (ад М. Даніловіча)
даверчая грамата
давыданневы (тэкст)
дзеясловаўжыванне
доўгачаканец
дыктавальнік
ёсцьны (ад У. Дубоўкі, В. Лас-тоўскага)
жыццёвінкі (ад В. Ткачова)
завуалены (ад Ц. Гартнага)
завыўлівае (*ваў* на стыку слоў)
зазіральнік
зазірач
зазірк
заўважанні
заўжываны (ад Ф. Янкоўскага)
значэнная (частка слова)
знежыццёвіць
зняімець
знямовіцца
інтрыгавальны
інтрыгоўчы
іншамоўе
каментараванне
каментараваць (ад А. Мрыя)
канстатавальны
канстатацыйны
канчаткавы (галосны)
карэктавальны
карэктоўчы
карэктызм

НАВАСЛОВЫ

Адзін з кірункаў майго навукавання на працягу дзесяцігоддзяў – сачыць за “словарухам”, зменаі ў лексічнай сістэме беларускай літаратурнай мовы і асэнсоўваць іх. Гэта знайшло адлюстраванне ў шэрагу артыкулаў і кніг.

Маючы на ўвазе свае тэксты, лічу навукова карэктным, этычным канстатаваць, што ў іх пэўную долю складаюць наваловы – лексічныя адзінкі, якія: выходзяць за рамкі індывідуальна-аўтарскага выкарыстання; сустрэліся разова; існуюць у кантэксце; прапануюцца (абгрунтоўваюцца) да ўжывання.

Спраба выявіць меркавана ўласныя наваловы ўжо рабілася некалькі гадоў таму**. З таго часу спіс такіх слоў папоўніўся. Яго публікацыя можа мець навуковую і практычную цікавасць.

карэктызм-рэдактызм
каўрусізмы (паводле ўспаміну А. Клышкі, так называў супрацоўнік Інстытута мовазнаўства словы, прапанаваныя мною да ўжывання)
культурамоўны
культурамоўцы
лёгкапрагляднасць (фразы)
лёгкаўспрымальная (форма)
лінгваапаведы
лішняслоўе
Лябяджы
майбытны
моваахоўчы
мовадбаўца
мовакарыстальнік
мовацікаўства
мовацікаўца
мовінкі
моўца-пісьмоўца
навалослоў
навукаванне
навукоўскі
навукоўства
нараджэнец
нараджэнка
нашадзённы
нашаслоўцы
нашчасны
неставальны
неставалы
неставанне
неаднамоўе

* Артыкул змешчаны таксама ў кнізе: **Каўрус, А.** Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А. Каўрус. – Мінск : РІВШ, 2011. – С. 257–262.

** **Каўрус, А.** Мае словы: Спраба “самалінгвааналізу” / А. Каўрус // Роднае слова. – 2010. – № 5; **Каўрус, А.** Слова: у слоўніку, у тэксце / А. Каўрус. – Вільня : Логвінаў, 2014. – С. 347–351.

неаднамоўны	першапіс	словаўтвор
неажыццёўны	першаўжыты	слоўніца
недагуст	пісьменнасны	статусавацца
недадум	прапаноўваны	стрэшыць
недасловы	праскокнуты	суглядач
недачут	прыбяднячвацца	суўжывацца
недапісьменнасць	прыводжаны	тагачаснік
нібыпытанне	прымітывіць	творнасклоная форма
нібытэрміны	прыспешвальнік	тоеснік
новаз’яўлены	пустазместавы	удакладняльнікі (правапісу)
новаўжывы	радзімны (ад Ц. Гартнага)	удругарадніць
нормапаслухмяны	радзімізмы	узнакамічанне
ноўшасць	разнамесцавы	узнаўленчасць
нульканчаткавыя (склоная формы)	разначасавы	укніжаная мова
нярэдкаўжывальны	ранейчасны	укніжненне
паведамлянае	распісвальнік	улітаратураны
паданалізны	растаямнічыць	улітаратурванне
паднаўленец	родна-беларускагучны	умодніванне
падобнагучны	роднавясковы	унісоніць
падрастайлік	роднадыялектны	уразнастайванне
падролік	роднамоўнасць	уразнастайніць
падстраховіцца	роднамоўны	успамінальнік
пастава-палежня	роднаслоўскі	утварэнне-двухслоўе
паступленец	роднаслоўцы (роднасловец, роднасловіца)	уцэласніць
памылказнаўца	рупліўства	ушчылініцца
памылканебяспечная (сітуацыя)	рускомоўе	цвёрдавымоўе
памылкашукальнік	рыхтавальнік	ці тое ‘то-бок’ (ад М. Гарэцкага)
паўвыйсці	рэдагавальнік	цяжкавымоўны
паўстагоддзевы	рэдактар-мовадбаўца	цяжкавытлумачальны
перадстаронка (кнігі)	сітуацызмы	цяпераснасць
перадтэкставая (старонка)	скупаслоўе	шпаркамоўнасць
перашкодлівы	словатворства	шчасцятворны
першаз’яўленне	словатворыва	эгаістызм
		языкапраўка

Каб зразумець апошнія слова, прачытаем фрагмент нататкі.

«Анатоль Клышка – аўтарытэт у беларускамоўі. Радуе творчая актыўнасць майго аднагодка. Вось і нядаўна з водгукаў у друку я даведаўся пра выхад чарговай яго кнігі “Прыгаршчы языкакамак”, пра яе наватарскі характар і педагогічнае вартасны змест. <...>

Аўтар ужыў новаствораны тэрмін замест агульнавядомага *скарагаворка*. Да пошуку “сваймоўнага” тэрміна, не толькі А. Клышкам, мабыць, прычынілася тая акалічнасць, што ў мінулыя дзесяцігоддзі слова *скара* шырока ўжывалася ў беларускай мове, асабліва ў жывой народнай, са значэннем ‘хутка’. Але паступова прыслоўе *хутка* адсоўвае на задні план сінонім *скара*, тэрмін *скарагаворка* стаў асэнсоўвацца як не зусім беларускі.

На жаль, вытвор *языкаломка* не ўнікнуў хібаў. У яго структуру не ўвайшоў ніводзін кампанент словазлучэння *скара* (*хутка*) *гаварыць*,

якое з’явілася базай утварэння даўнейшага назоўніка. У прапанаваным тэрміне на першы план выступае дзеянне – ламаць язык. Калі браць пад увагу прызначэнне малафарматных твораў (скарагаворак), дык яны хутчэй *языкапраўкі* (слова-аказіяналізм): яны трэніруюць, правяць, а не ламаюць язык, развіваюць уменне шпаркамоўнасці» (Каўрус А. Ці мэта – ламаць язык? Пра неалагізм *языкаломка* // Роднае слова, 2014, № 2, с. 34).

“Закрыць” тэму неалагізмаў дапамагло чытанне карэктуры артыкула ў № 7 “Роднага слова”.

У адным абзацы да прыметнікаў *інтрыгоўны*, *паноўны*, *пульсоўны*, *атакоўны* я хацеў дадаць аказіянальны нававіяўлены *кампраметоўны*, а дадаў *кампраметыўны*. Чаму не тое напісалася? Я ж, помніцца, надта акцэнтаваў, не раз прагаворваў упадабанае (чаканае) слова. І тут як адказ прыходзіць назва псіхалагічнай рысы чалавека ў немалых гадах – *старыцызм*.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

ДАСЛЕДЧЫК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ПАВЕЛ РАСТАРГУЕЎ

Младаграматызм, што ўзнік у Германіі ў 70-я гг. XIX ст., паспрыяў бурнаму развіццю ў еўрапейскім мовазнаўстве дыялекталогіі і ўзнікненню лінгвагеаграфіі. Не засталіся ўбакі ад гэтага працэсу і расійскія вучоныя, якія ў канцы XIX – пачатку XX ст. вызначыліся адметнымі працамі ў названай галіне (А. Сабалеўскі, А. Шахматаў, М. Дурнава, М. Сакалоў і інш.). На пачатку XX ст. да дыялекталагічных даследаванняў далучыўся і П. Растаргуеў; пераважная частка яго публікацый прысвечана апісанню беларускіх гаворак паўночнай Чарнігаўшчыны, Браншчыны і Смаленшчыны – тэрыторый, якія сёння знаходзяцца ў складзе суседніх суверэнных дзяржаў.

Нарадзіўся Павел Андрэевіч Растаргуеў 18 чэрвеня (па новым стылі 1 ліпеня) 1881 г. у горадзе Старадуб былой Чарнігаўскай губерні (цяпер Бранская вобласць Расійскай Федэрацыі) у шматдзетнай (гадавалі васьмёра дзяцей) сям’і бухгалтара казначэйства. Першапачатковую адукацыю атрымаў у Старадубскім двухкласным гарадскім вучылішчы (1898). З дзяцінства захапляўся літаратурай, выяўляў схільнасці да філалогіі і пасля вучылішча паступіў у Глухаўскі настаўніцкі інстытут (1898–1901). Атрымаўшы атэстат на званне настаўніка, быў накіраваны на працу ў Старадубскае гарадское вучылішча, дзе выкладаў рускую мову. Праца ішла паспяхова, але малады настаўнік марыў паступіць у Маскоўскі ўніверсітэт. Аднак для гэтага неабходна было мець атэстат сталасці і валодаць замежнымі мовамі, якія ў настаўніцкім інстытуце не выкладаліся. Таму паралельна з працай у вучылішчы Павел Растаргуеў паступіў у гімназію, праз два гады паспяхова здаў экзамены і атрымаў жаданы атэстат. У 1903 г. бліскуча вытрымаў уступныя экзамены на гістарычна-філалагічны факультэт Маскоўскага ўніверсітэта (1903–1908). Паспяхова вучоба, філалагічныя здольнасці і працавітасць Растаргуева-студэнта звярнулі ўвагу выкладчыкаў універсітэта. Вядомы рускі філолаг-славіст, педагог і пісьменнік Раман Брант прапанаваў яму застацца на кафедры славянскай філалогіі для падрыхтоўкі да прафесарскага звання. Паралельна з працай ва ўніверсітэце П. Растаргуеў выкладаў у шэрагу навучальных устаноў Масквы [1]. За першае навуковае дасле-

даванне пра мову двух старачэшскіх помнікаў быў адзначаны залатым медалём. Да здачы экзаменаў на ступень магістра рускай мовы і славеснасці спачатку рыхтаваўся пад кіраўніцтвам Р. Бранта, а пасля яго выхаду на пенсію паўтара года пад кіраўніцтвам акадэміка А. Шахматава ў Пецярбургскім універсітэце [1].

У 1915–1916 гг. Павел Растаргуеў паспяхова здаў магістарскія экзамены і з сакавіка 1917 г. быў абраны на пасаду прыват-дацэнта гістарычна-філалагічнага факультэта Маскоўскага ўніверсітэта, “з 1923 г. да 1933 г. на пасадзе прафесара” [1]. Заробкі выкладчыкаў не забяспечвалі належнага жыццёвага ўзроўню, таму большасць з іх вымушаны былі шукаць дадатковую працу. П. Растаргуеў таксама ў 1920–1930-я гг. выкладаў яшчэ ў Беларускам народным універсітэце (1918), Індустрыяльным інстытуце імя К. Лібкнехта, завочнай Прамысловай акадэміі (тут нават загадваў кафедрай рускай мовы) і іншых установах. Ён чытаў лекцыі па гісторыі і сучаснай рускай літаратурнай мове, а таксама па гісторыі і сучаснай беларускай літаратурнай мове. У 1924 г. Паўла Растаргуева абралі сапраўдным членам гуманітарнай секцыі Інстытута беларускай культуры, у 1927 г. – членам Расійскай асацыяцыі навукова-даследчых інстытутаў грамадскіх навук, у 1928 г. – членам камісіі па падрыхтоўцы кадры ў навукова-даследчым Інстытуце мовазнаўства, членам Дзяржаўнага вучонага савета Наркамсветы і інш. Ён выдатна выконваў усе ўскладзеныя на яго абавязкі, вылучаўся грунтоўнай лінгвістычнай падрыхтоўкай, быў добраазначеным, шчырым і прынцыповым чалавекам, карыстаўся заслужаным аўтарытэтам у калег-вучоных і студэнтаў.

На жаль, палітычныя падзеі 1930-х гг. не абмінулі таленавітага вучонага. На пачатку 1934 г. у Маскве была ўзбуджана крымінальная справа супраць “славістаў” і 8 лютага адным з першых па ёй арыштавалі Паўла Растаргуева. Яму прад’явілі абвінавачанне па п. 10, 11 артыкула 58 і 29 сакавіка 1934 г. прызначылі пяцігадовае пакаранне з адбыццём у Карлагу (Караганда). Як пісаў пазней сам вучоны, “з залічэннем 516 рабочых дзён датэрмінова быў вызвалены з лагера 2 верасня 1937 г.” [1]. Потым на працягу года жыў у г. Клінцы і па стане здароўя не працаваў [1].

З 1 верасня 1938 г. Павел Растаргуеў быў залічаны па конкурсе на пасаду прафесара кафедры рускай мовы з адначасовым загадваннем кафедры у Навазыбкаўскі настаўніцкі інстытут, у лістападзе 1939 г. прызначаны памочнікам дэкана літфака, але праз год вызвалены ад гэтых абавязкаў па стане здароўя. За плённую шматгадовую навуковую дзейнасць 29 сакавіка 1941 г. яму надалі вучоную ступень доктара філалагічных навук без абароны дысертацыі.

Падчас Вялікай Айчыннай вайны П. Растаргуеў эвакуявацца з Навазыбкава не змог з-за хваробы жонкі, аднак супрацоўнічаць з акупацыйнымі ўладамі катэгарычна адмаўляўся. Вось як ён згадваў пра гэта 22 сакавіка 1946 г.: «...не працаваў там, дзе мая праца прама або ўскосна магла быць карысная ворагу. Адмовіўся ад зробленых мне на працягу двух гадоў прапаноў паступіць на працу: 1) ...заняць месца загадчыка аддзела народнай асветы – прасіла мяне заняць гэтае месца “дэпутацыя горада”; 2) імгненна адмовіўся ад месца “Члена ўправы”, калі даведаўся пра сваё абранне, хоць я і не быў на сходзе ва Управе і ў прынесенай мне дадому позве напісаў, што “з-за хваробы” не магу быць; 3) адмовіўся ўзяць месца перакладчыка на чыгунцы; 4) месца перакладчыка ў лясным аддзеле; 5) адмовіўся ўзяць урокі педагогікі ў 8-х класах сярэдняй школы – злачынным лічыў разбураць савецкае выхаванне, выкладаючы педагогіку ў напрамку, супрацьлеглым савецкім устаноўкам; 6) адмовіўся ўзяць урокі ў сельскагаспадарчай школе: а) не хацеў рыхтаваць патрэбных немцам спецыялістаў і б) атрымліваць зарплату і паёк ад нямецкага камандавання – школа знаходзілася ў распараджэнні нямецкай камандатуры; 7) адмовіўся ад настойлівай прапановы нямецкага “Аддзела прапаганды” чытаць Антычную і Заходнееўрапейскую літаратуры ў “Драматычнай студыі” пры тым жа аддзеле; 8) не пагадзіўся прачытаць у ёй нават адну ўступную лекцыю; 9) адмовіўся ад прапановы таго ж аддзела заняць месца Дырэктара той жа студыі; 10) адмовіўся зарэгістравацца ва Управе як “пацярпелы ад савецкай улады за палітычную дзейнасць” (Рэдакцыя Управы); 11) адмовіўся заняць месца загадчыка курсаў нямецкай мовы па праграме сярэдняй школы пры “Адзеле народнай асветы”, але ў кастрычніку 1942 г., каб пазбегнуць арышту, які мне пагражаў (на мяне былі ганенні за ўдзел у Савецкай прэсе, асабліва за артыкул “Інтэлігенцыя заўсёды наперадзе” ў газеце “Ударник” ад 28.IV.1939 г., за актыўную грамадскую работу пры Савецкай уладзе, за адмовы ад працы пры немцах і інш.), вымушаны быў узяць невялікую працу па педагогіцы» [1].

У 1943 г. пасля вызвалення Навазыбкава ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Павел Растар-

гуеў “горача ўзяўся за аднаўленне разбуранага немцамі педагагічнага інстытута і на працягу года быў дэканам факультэта мовы і літаратуры, але затым у выніку хваравітага стану здароўя вымушаны быў прасіць аб вызваленні... ад абавязкаў дэкана” [1], працаваў на пасаду прафесара і ўзначальваў кафедру рускай мовы. Пасля вайны быў узнагароджаны медалём “За доблесную працу ў Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.”. Як адзін з аўтарытэтных на той час расійскіх даследчыкаў беларускай мовы ў 1946 г. атрымаў запрашэнне ад віцэ-прэзідэнта Акадэміі навук Беларусі Якуба Коласа на працу ў Інстытут мовы, літаратуры і мастацтва і з 1947 да 1949 г. па сумяшчальніцтве быў старшым навуковым супрацоўнікам. У 1949 г. яго кандыдатуру вылучылі на абранне акадэмікам АН БССР, але ў той год выбары не адбыліся. У сувязі з пагаршэннем стану здароўя ў 1949 г. звольніўся з працы ў Мінску, а ў 1950 г. увогуле пайшоў на пенсію.

Памёр Павел Растаргуеў 21 сакавіка 1959 г., пахаваны ў Навазыбкаве.

Асноўная сфера навуковых інтарэсаў вучонага – апісальная і гістарычная дыялекталогія беларускай і рускай моў, а канкрэтней – вывучэнне гаворак Чарнігаўшчыны, Гомельшчыны, Браншчыны і Смаленшчыны, іх тагачасны стан і гістарычнае ўзаемадзеянне. Гэтай праблематыцы вучоны прысвяціў больш за сотню навуковых публікацый, якія ствараў нават у Карлагу і ў час акупацыі Навазыбкава, пра што сведчыць спіс навуковых прац, пададзены ім у Акадэмію навук Беларусі ў 1946 г. [1]. Спынімся на некаторых найбольш буйных і значных для беларусістыкі навуковых напрацоўках вучонага.

Дысертацыйнае даследаванне пра северска-беларускую гаворку [2] прысвечана вывучэнню беларускамоўных гаворак колішніх паўночных паветаў Чарнігаўскай губерні (Старадубскага, Мглінскага, Суражскага, Навазыбкаўскага) і заходняй часткі Трубчэўскага павета Арлоўскай губерні. На шырокім лінгвістычным і гістарычным матэрыяле аўтар прааналізаваў фанетычныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці гаворак, апісаў асноўныя адметнасці мясцовага словаўтварэння, націску і лексічнага складу ў маўленні мясцовых жыхароў. Такі ўсебаковы лінгвістычны аналіз з прыцягненнем разнастайных лінгвістычных фактаў, спецыфічных рыс мовы актаў XVII–XVIII стст., створаных на даследаванай тэрыторыі, дазволіў аўтару зрабіць наступную выснову: “Прымаючы пад увагу... асаблівасці гаворкі, вылучаю яе ў асобную групу беларускіх гаворак і называю яе северска-беларускай, г. зн. у носьбігах гаворкі бачу нашчадкаў старажытных севяран, што тэры-

тарыяльна, праўда, пашырыліся на паўночным усходзе за кошт сваіх суседзяў” [2, с. 217]. Гэтую гаворку ён кваліфікаваў як самастойную групу ў складзе паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы. У 1928 г. Рускае геаграфічнае таварыства ў Ленінградзе за гэтую працу ўзнагародзіла аўтара залатым медалём.

Важнае месца ў навуковай спадчыне вучонага займае “Слоўнік народных гаворак Заходняй Браншчыны” [3], праца над якой доўжылася больш за паўстагоддзе. Ідэя скласці такі слоўнік узнікла ў 1903 г. адразу пасля таго, як Павел Растаргуеў паступіў у Маскоўскі ўніверсітэт: “Тут прафесар Р. Ф. Брант адразу ж звярнуў увагу на асаблівасці вымаўлення мною некаторых гукаў, пастаноўку націску ў словах і інш. і вызначыў аснову майго маўлення як беларускую. З таго часу я заняўся вывучэннем мясцовых гаворак і збіраннем матэрыялаў для слоўніка” [3, с. 11]. Па розных прычынах з пачатку 1920 і да канца 1930-х гг. праца над слоўнікам была прыпынена. У 1954 г. вучоны ў асноўным завяршыў аўтарскую працу, але слоўнік быў надрукаваны ў Мінску толькі ў 1973 г., пасля смерці складальніка.

Акрамя палявых запісаў Павел Растаргуеў уключыў у даведнік дыялектную лексіку з фальклорных публікацый А. Афанасьева, М. Косіч, А. Палявога, М. Ушакова, П. Шэйна і інш. Усяго праца змяшчае каля 8 тысяч слоўнікавых артыкулаў. Па будове і прынцыпах апрацоўкі фактычнага матэрыялу слоўнік істотна адрозніваецца ад аналагічных беларускіх дыялектаграфічных выданняў. На думку А. Жураўскага, на гэта паўплывалі “працягласць збору матэрыялу, неаднолькавы адукацыйны ўзровень збіральнікаў і розныя крыніцы” [4, с. 73]. Тым не менш, нягледзячы на істотныя адрозненні слоўніка па будове і прынцыпах апісання дыялектнай лексікі, ён актыўна выкарыстоўваецца навукоўцамі і прыносіць істотную карысць найперш у даследаванні гісторыі слоўнікавага складу ўсходнеславянскіх моў.

Адметнай у навуковай спадчыне вучонага стала і манаграфія “Гаворкі на тэрыторыі Смаленшчыны” [5]. У ёй П. Растаргуеў супаставіў тагачасныя дыялектныя асаблівасці са старажытнымі моўнымі рысамі той жа тэрыторыі і вызначыў змены, якія адбыліся ў маўленні жыхароў на працягу значнага гістарычнага перыяду. Былі выкарыстаны шматлікія дыялектныя, этнаграфічныя і фальклорныя запісы XIX–XX стст. Даследчык разглядаў сучасны яму стан гаворак Смаленшчыны як вынік шматгадовага развіцця і моўных змен пад уздзеяннем розных фактараў. Асноўнай групай гаворак Смаленшчыны ён лічыў заходнесмаленскія гаворкі,

размешчаныя на тэрыторыі, якую з XI да канца XII ст. займалі смаленскія крывічы [5, с. 3]. Аднак пасля далучэння Смаленска да Маскоўскай дзяржавы ў 1564 г. (і паўторна ў 1654 г.) на жыццё Смаленшчыны значна паўплывала Маскоўская Русь: “У той час, як у ранніх помніках пісьменнасці мы амаль не маем значных слядоў рускага ўплыву на гаворкі, у крыніцах XIX і XX стст. і ў матэрыялах непасрэдных назіранняў сучасных гаворак яны [сляды] досыць шматлікія і выяўляюцца ў наяўнасці ў гаворках Смаленшчыны іх асноўных (беларускіх) рыс побач з рускімі рысамі. <...> Стан гэтых рыс у гаворках Смаленшчыны такі, што можна гаварыць аб развіцці гаворак па шляху страты іх спрадвечных беларускіх рыс і замене іх рускімі” [5, с. 181]. У канцы даследавання вучоны робіць выснову: “...разглядаючы гаворкі варта назваць змешанымі, прычым у гэтым змяшэнні рускія рысы пераважаюць над беларускімі: гаворкі відавочна імкнуцца да рускай літаратурнай мовы і знаходзяцца напярэдадні страты цэлага шэрага спецыфічных рыс” [5, с. 184].

Павел Растаргуеў даследаваў таксама беларускія гаворкі на асноўнай тэрыторыі іх пашырэння, праблемы беларускай літаратурнай мовы і яе ўнармавання, гісторыю дыялекталагічных даследаванняў беларускіх гаворак, падрыхтаваў першы праект “Праграмы па збіранні звестак для складання дыялекталагічнага атласа беларускай мовы” (1947), апублікаваў змястоўную рэцэнзію на лінгвістычны атлас П. Бузука і інш. Нягледзячы на тое, што многія працы вучонага ствараліся ледзь не стагоддзе таму, яны па-ранейшаму актуальныя, маюць важнае значэнне і для сучаснай дыялекталагічнай навукі, бо падаюць узор глыбокага лінгвістычнага аналізу, змяшчаюць важныя назіранні, якія дапамогуць і сённяшнім даследчыкам вырашаць розныя складаныя мовазнаўчыя пытанні. Імя Паўла Растаргуева трывала займае годнае месца ў гісторыі беларускай лінгвістыкі.

Спіс літаратуры

1. **Архіў Нацыянальнай акадэміі навук Рэспублікі Беларусь.** – Фонд 2. Спр. 1627.
2. **Расторгуев, П. А.** Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров / П. А. Расторгуев. – Ленинград : Инбелкульт, 1927. – 224 с.
3. **Расторгуев, П. А.** Словарь народных говоров Западной Брянщины : Материалы для истории словарного состава говоров / П. А. Расторгуев ; ред. Е. М. Романович. – Минск : Наука и техника, 1973. – 296 с.
4. **Жураўскі, А. І.** [Рэцэнзія] / А. І. Жураўскі // Беларуская лінгвістыка. – Вып. 6. – Мінск, 1974. – С. 73–75. – Рэц. на кн. : Расторгуев, П. А. Словарь народных говоров Западной Брянщины : Материалы для истории словарного состава говоров / П. А. Расторгуев. – Минск : Наука и техника, 1973. – 296 с.
5. **Расторгуев, П. А.** Говоры на территории Смоленщины / П. А. Расторгуев. – М. : Наука, 1960. – 207 с.

ПАМЯЦЬ ПРА НАСТАЎНІКА: НІНА ГАЎРОШ

Чым вымяраецца значнасць чалавечага жыцця? Наўрад ці атрыманымі ўзнагародамі і набытай маёмасцю. Бо, відаць, найважней, які след пакідае чалавек у жыцці іншых людзей, якая памяць застаецца пасля яго.

18 жніўня 2021 г. споўнілася б 85 гадоў таленавітаму даследчыку і педагогу, прафесару Ніне Васільеўне Гаўрош.

Каля трох дзесяцігоддзяў (а гэта значна больш, чым палова нашага жыцця) мы прайшлі побач з гэтым цудоўным чалавекам – спачатку выкладчыкам і навуковым кіраўніком, а потым суаўтарам і калегай. Усе тыя гады кожны з нас успрымаў яе найперш як Настаўніка. Мы вучыліся ў яе любові да беларускай мовы, увазе да слова і мастацкага тэксту, адказнасці за сваю справу, прафесіяналізму. Увесь час успамінаецца яе “фірменнае”: “Ты так і дзеткам будзеш тлумачыць?”, “А сама ты гэта заданне зрабіла б?”. Яшчэ і сёння, нягледзячы на ўвесь свой настаўніцкі і выкладчыцкі вопыт, мы працягваем ацэньваць усё, што робім, яе крытэрыямі, задаючы сабе пытанне: “А што сказала б Ніна Васільеўна?”

Неаднойчы выручалі на пачатку прафесійнай дзейнасці канспекты, напісаныя на лекцыях прафесара Гаўрош: тут і ўмела расстаўленыя акцэнтны, і тлумачэнне складаных момантаў, і цікавыя прыклады. Уражвала яе ўменне валодаць аўдыторыяй: не было выпадку, каб яна павышала голас, але слухалі яе ўсе, баючыся прапусціць хоць слова. Здавалася, яна бачыла кожнага, бо, ні на хвіліну не спыняючы лекцыю, магла палі-

чыць, колькі чалавек адсутнічае (а на курсе было больш як 100 студэнтаў).

Мы вучыліся ў Ніны Васільеўны быць чалавечымі, патрабавальнымі без жорсткасці і грубасці, бачыць здольнасці ў вучняў і развіваць іх, не пакідаць чалавека сам-насам з яго праблемамі ў цяжкую хвіліну.

Не заўсёды мы былі ідэальнымі вучнямі. Але сёння згадваецца, як, выказаўшы сваю незадаволенасць, яна адразу пачынала шукаць шляхі вырашэння той ці іншай праблемы.

Варта было павучыцца ў Ніны Васільеўны быць жанчынай. Элегантная, з густам апранутая, з акуратнай, “легендарнай” прычоскай і заўсёды з усмешкай. А яшчэ гаспадыня ўтульнага і гасціннага дому, дзе мы не раз заседжваліся, абмяркоўваючы дысертацыі, артыкулы, дапаможнікі.

Яна ўмела радавацца і навуковым дасягненням сваіх вучняў, і іх жыццёвым поспехам. Шэсць кандыдатаў навук з гонарам называюць Н. Гаўрош сваім навуковым кіраўніком, сваёй “маці ў навуцы”. Праз яе мы пазнаёміліся і працягваем падтрымліваць сувязь у жыцці і прафесійнай дзейнасці.

Што яшчэ нас заўсёды здзіўляла ў нашым Настаўніку – энергія і шырыня інтарэсаў. Навуковая спадчына Ніны Васільеўны – гэта і “Намінатыўныя сказы ў сучаснай беларускай мове”, і “Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы”, і “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў” (у суаўтарстве з Нінай Нямковіч), і вучэбныя дапаможнікі для ВНУ і школ, і шматлікія артыкулы, прысвечаныя аналізу мастацкага тэксту.

Не стала Ніны Васільеўны Гаўрош 8 жніўня 2019 г. Яна працавала да апошняга дня, складала планы. І як нам сёння не хапае яе тэлефонных званкоў са словамі: “Дзяўчаты, у мяне ўзнікла ідэя”. Ідэя, заўсёды арыгінальная, якая абавязкова была б рэалізавана.

З вялікай павагай і любоўю ўспамінаюць сёння Ніну Васільеўну калегі і сотні настаўнікаў, якіх яна вучыла адданасці прафесіі, роднай мове і культуры, прынцыповасці і жыццёвай мудрасці.

Вольга АЗАРКА,
кандыдат філалагічных навук,
Алена ВАСІЛЕЎСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рыхтуемца да алімпіяды

АЛІМПІЯДА ПА СТАРАСЛАВЯНСКОЙ МОВЕ – 2021

АНАЛІЗ І ВЫНІКІ

У рамках Дзён славянскага пісьменства і культуры з 3 да 24 мая 2021 г. філалагічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы пры інфармацыйнай падтрымцы часопіса “Роднае слова” праводзіў анлайн-алімпіяду па стараславянскай мове*. У 2020 г. кавід-сітуацыя вымусіла змяніць фармат спаборніцтва з аўдыторнага на анлайн, а ў 2021 г. дыстанцыйны фармат, памножаны на інфармацыйную падтрымку часопіса “Роднае слова”, дазволіў перайсці на новы ўзровень. Універсітэцкая анлайн-алімпіада аб’яднала знаўцаў і аматараў стараславянскай мовы з розных ВНУ краіны: удзельнічалі студэнты Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны, Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава, магістранты, школьнікі, настаўнікі і ўсе зацікаўленыя.

Алімпіядныя заданні былі падзелены на блокі: агульныя пытанні ўзнікнення, развіцця і распаўсюджвання стараславянскай мовы; жыццё і дзейнасць Кірылы і Мяфодзія; фанетычныя законы і працэсы праславянскага перыяду, спецыфіка іх адлюстравання ў розных групам славянскіх моў; фанетычныя асаблівасці стараславянскай мовы і адрозненне яе ад усходнеславянскіх моў; марфалагічныя катэгорыі самастойных часцін мовы. Асобны блок пытанняў складалі заданні, накіраваныя на раскрыццё лексічных адметнасцей стараславянскай мовы, вызначэнне структурнай і лексіка-семантычнай характарыстыкі фразеалагізмаў біблейскага паходжання. Шэраг пытанняў быў прысвечаны выкарыстанню стараславянскіх варыянтаў у вершаваных тэкстах.

Першы блок алімпіядных пытанняў (1–12) быў звязаны з агульнымі звесткамі пра гісторыю стараславянскага пісьменства. Самым складаным для ўдзельнікаў стала пытанне 11 *Куды перамяшчаецца цэнтр стараславянскага пісьменства з другой паловы X ст.?* (35,7% правільных

адказаў); самым простым аказалася пытанне 2, дзе трэба было вызначыць *час існавання стараславянскай мовы* (95,7% правільных адказаў). Запыт на славянскае богаслужэнне прыйшоў ад кіраўніка заходнеславянскай дзяржавы Вялікая Маравія князя Расціслава ў 863 г., але ў 886 г. папа Стэфан V катэгарычна забараніў славянскую мову ў царкве. Частка святароў знайшла прытулак у Балгарыі. Менавіта там у 893 г. стараславянская мова (балгарская рэдакцыя) была афіцыйна прызнана мовай дзяржавы і царквы. Аднак росквіт славянскага пісьменства ў Балгарыі спыніўся з другой паловы X ст. у сувязі са стратай дзяржаўнай самастойнасці, а цэнтрам славянскага пісьменства стала Кіеўская Русь.

Першае пытанне алімпіяднага тэста патрабавала тэрміналагічнага вызначэння паняцця *стараславянская мова*. З выбарам справілася 90% рэспандэнтаў, пазначыўшы, што гэта першая літаратурна-пісьмовая мова славян. Адказы пра нацыянальную мову ўсіх славян альбо агульную мову паўднёvasлавянскіх плямён ці адзіную мову зносілі старажытных славянскіх плямён залічваліся як памылковыя, паколькі стараславянская мова была штучна створана на аснове балгара-македонскага дыялекту братамі Кірылам і Мяфодзіем для патрэб царквы, а пазней пашырыла сферу свайго ўжытку.

Трэцяе і чацвёртае пытанні алімпіяды падаліся дастаткова складанымі палове ўдзельнікаў: 48,6% правільна вызначылі глагалічныя помнікі, а 50% – кірылаўскія рукапісы. Старажытныя помнікі стараславянскага пісьменства былі напісаныя дзвюма азбукамі: глаголіцай і кірыліцай. Па традыцыі, якая ідзе ад вучонага-славіста XIX ст. В. Ягіча, у сучасных падручніках і даведніках глагалічныя тэксты выдаюцца ў кірылаўскай транскрыпцыі, што робіць іх даступнымі шырокаму колу як спецыялістаў, так і аматараў.

Пытанні факталагічнага характару, якія выклікалі цяжкасці: *Князь якой краіны выдзеліў Кірылу і Мяфодзію 50 вучняў для навучання стараславянскай мове?* (пытанне 5, правільных адказаў 42,9%); *Назавіце пасаду Мяфодзія да па-*

* Падрабязней гл.: Роднае слова, № 4, с. 68.

стрыжэння ў манахі (пытанне 9, правільных адказаў 58,6%); *Як звалі князя Вялікай Маравіі, што адправіў пасольства ў Візантыю, каб прыслалі асветнікаў славянскіх?* (пытанне 7, 60%). У пятым пытанні гаворка ішла пра кіраўніка Паноніі князя Коцела, які разумеў важнасць славянскага богаслужэння і сам вывучаў славянскае пісьмо падчас прыпынку першаасветнікаў і іх вучняў у Паноніі. Правільны адказ пра пасаду Мяфодзія – ваявода ў візантыйскай правінцыі.

У шостым заданні *Выберыце варыянты назвы горада, у якім нарадзіліся славянскія асветнікі Кірыл і Мяфодзій* усе тры магчымыя назвы – Салунь, Салонікі і грэчаскі варыянт Фесалонікі – выбралі 51,4% удзельнікаў алімпіяды.

Найлепшыя вынікі пры адказе на пытанні *Як называецца матэрыял для пісьма з скуры жывёл, які выкарыстоўвалі ў часы Кірыла і Мяфодзія?* (пытанне 12, правільных адказаў 82,9%); *Дзе і калі памёр і быў пахаваны Кірыл?* (пытанне 10, правільных адказаў 87,1%); *Як называлі Канстанціна (Кірыла) за выдатныя здольнасці яго сучаснікі?* (пытанне 8, правільных адказаў 88,6%). На 12-е пытанне побач з правільным адказам *пергамент* у аднолькавай прапорцыі даваліся адказы *палімпсест* і *папірус*. Тэхналогія вырабу папірусу звязана з выкарыстаннем расліннага матэрыялу, а вось палімпсест мае непасрэднае дачыненне да пергаменту (пергаментны рукапіс на месцы былога зачышчанага тэксту). Цікавы факт: усе стараславянскія палімпсесты прадстаўляюць тэксты, напісаныя кірыліцаю на месцы былых глагалічных альбо кірылічных запісаў. Памылкі ў дзясятым пытанні часта звязаныя з няўважлівасцю: замест 869 г. выбіралі 885 г. – год смерці Мяфодзія.

За выдатныя навуковыя здольнасці малодшы з братоў называўся *Філасафам*. Гэта адзіны правільны адказ на восьмае пытанне, і ніяк не выключае таго, што Канстанцін валодаў літаратурнымі здольнасцямі, быў паліглотам, таленавітым вучоным-філолагам, разбіраўся ў матэматыцы і іншых навуках.

Пытанні другога раздзела (13–27) патрабавалі спецыяльных ведаў пра фанетычныя працэсы праславянскага перыяду, якія адлюстраваліся ў розных групах славянскіх моў; фанетычныя асаблівасці стараславянскай мовы ў параўнанні з усходнеславянскімі і заходнеславянскімі рысамі (няпоўнагалоссе, палаталізацыі і пад.). Меркавалася, што гэтая частка будзе найскладанейшай, асабліва для школьнікаў і аматараў, якія адважачца паспрабаваць сілы і праверыць філалагічную інтуіцыю ў дыстанцыйнай алімпіядзе. Нашы прагнозы спраўдзіліся: сярэдняя выніковасць па гэтай частцы не дасягнула 50%.

Яшчэ больш складанымі, чым па фанетыцы, аказаліся алімпіядныя заданні па марфалогіі

стараславянскай мовы. Сярэдні вынік правільных адказаў на прапанаваныя пяць пытанняў па граматычных характарыстыках назоўніка стараславянскай мовы склаў 31%. Уключыўшы ў тэст невялікую колькасць пытанняў па гэтым раздзеле (пытанні 28–31), мы кіраваліся прынцыпам пасільнасці, бо меркавалася, што дыстанцыйная алімпіяда ў першую чаргу носіць асветніцкі, а не вузкасפעцыялізаваны характар. Пытанні па марфалогіі выклікаюць найбольшую цяжкасць у студэнтаў падчас практычных заняткаў, таму зразумела, што шырокаму колу ўдзельнікаў будзе яшчэ больш складана выканаць іх. З аднаго боку, марфалагічная сістэма стараславянскай мовы ў цэлым карэлюе з адпаведнымі сістэмамі сучасных славянскіх моў. З іншага боку, ёсць прынцыповыя адрозненні ў сістэме скланення і родавай прыналежнасці назоўнікаў, разгалінаванасці дзеяслоўных часоў (прошлы час – аорыст, імперфект, перфект, плюсквамперфект; будучы час – будучы прасты, будучы складаны першы, будучы складаны другі); яркай адметнасцю з’яўляецца адсутнасць у стараславянскай мове дзеепрыслоўя. Не да канца сфармаваўся лічэбнік як асобная часціна мовы, аднак функцыянавала такая дзеяслоўная форма, як супін.

Самым “нешчаслівым” у фанетычным блоку аказалася пытанне 13, дзе ў прапанаваных словах трэба было знайсці рэдукаваныя галосныя.

Усяго 4,3% удзельнікаў змаглі правільна ўказаць усе словы: *страхъ* (рэдукаваны [ъ] у слабой пазіцыі на канцы слова), *жъджъ* (рэдукаваны [ъ] у слабой пазіцыі перад складам з галосным поўнага вымаўлення), *крыжъ* (*ы* – пазіцыйны варыянт рэдукаванага [ъ]), *божи* (<**bogъjъ* – у слове два рэдукаваныя [ъ]). З прапанаваных пяці слоў не падыходзіла толькі *шити*, дзе рэдукаваныя галосныя адсутнічалі.

Пытанні 14–17 патрабавалі распазнаць гукі па іх характарыстыцы: месцы і спосабе ўтварэння, якасці. Гукі [жд’] і [о] правільна вызначылі 85,7% і 81,4%, гук [ѣ] – 67,1%. Самым складаным аказаўся стараславянскі гук [ѣ]: менш за палову ўдзельнікаў здолелі правільна ідэнтыфікаваць яго. І гэта зразумела, бо ў сучаснай беларускай мове такія характарыстыкі (ніжні пад’ём, нелабіялізаваны, ненасавы, поўнага ўтварэння, доўгі) адпавядаюць гуку [а], з якім і блыталі, бо не звярнулі ўвагу на характарыстыку: пярэдняга рада. У стараславянскай мове гук [а] быў непярэдняга рада. У працэсе развіцця славянскіх моў на месцы гука [ѣ] сталі вымаўляцца [’а], [э], [’э] [і]. Параўнаем, ст.-сл. *лѣто*, балг. *лято*, сербск. *лѣто*, бел. *лета*, укр. *літо*, польск. *lato*.

Менш за палову правільных адказаў паступіла і на пытанне 18 – пошук складовых плаўных зычных у словах *бракъъ*, *влъкъъ*, *врѣхъъ*, *младъъ*,

грѣло: 47,1% вызначыла, што складовыя плаўныя зычныя ёсць у словах *влѣкъ, врѣхъ, грѣло*. Складанасць гэтага пытання заключаецца ў тым, што ў стараславянскай мове не было спецыяльных літар для перадачы складовых плаўных [р] і [л]: яны маглі пазначацца праз напісанне пасля іх графем, што адпавядалі рэдукаваным галосным, якія ў дадзеным выпадку выконвалі толькі сігнальную функцыю, альбо як звычайныя гукі [р] і [л]. Напрыклад, ст.-сл. *врѣхъ, врѣхъ, врѣхъ* – сучаснае бел. *верх*, ст.-сл. *влѣкъ, влѣкъ, влѣкъ* – сучаснае бел. *воук*. У беларускай, рускай і ўкраінскай мовах плаўныя гукі страцілі сваю складаўтваральную функцыю і перад імі аднавіліся праславянскія рэдукаваныя галосныя, якія ў сучасных мовах праясніліся ў галосныя гукі [о] і [э]. У некаторых славянскіх мовах (чэшскай, славацкай, сербскай, харвацкай і славенскай) плаўныя гукі [р] і [л] захаваліся і выконваюць сваю складаўтваральную функцыю. Таму ў гэтых мовах магчыма сустрэць склады і цэлыя словы без галосных гукаў: *Србия, Hrvatska* – саманазвы краін, *Str prst skrz krk* – шырокавядомая чэшская скорагаворка, што ілюструе гэтую фанетычную асаблівасць.

Заданне 19, дзе неабходна было вызначыць словы, у якіх развіліся насаваыя галосныя з шэрага праславянскіх форм **ginti, *semen, *pokinti, *imēni, *semena*, аказалася пад сілу толькі 11,4% удзельнікаў. Правільна было выбраць першыя тры словы, у якіх дыфтангічныя спалучэнні знаходзіліся ў пазіцыі, што пярэчыла закону адкрытага складу: на канцы слова (**semen* > ст.-сл. *сема*, бел. *семя*) ці перад зычным (**ginti* > ст.-сл. *жати*, бел. *жаць*; **pokinti* > ст.-сл. *пачати*, бел. *пачаць*). Сёння насаваыя галосныя застаюцца ў польскай мове і некаторых македонскіх і славенскіх гаворках. У большасці славянскіх моў яны змяніліся ў ненасаваыя. Так, у беларускай, рускай і ўкраінскай мовах *л* [ѣ] супаў у сваім гучанні з *я* [а] (ст.-сл. *има*, бел. *імя, імені*), а насаваы *ж* [а] – з галосным гукам [у] (ст.-сл. *жбъ*, бел. *зуб*).

Пытанні 20–25 актуалізавалі веды па гісторыі стараславянскага няпоўнагалосся. Гэтая прыкмета прыныпова адрознівае і сучасныя паўднёvasлавянскія мовы, а таксама чэшскую і славацкую, ад усходнеславянскіх.

Правільныя адпаведнікі *город* – рус., *градъ* – ст.-сл., *gorad* – бел. да праславянскай рэканструкцыі **gordъ* у пытанні 20 выбралі 54,3% алімпіядаўнікаў. Яшчэ менш (41,4%) справіліся з наступным пытаннем, пазначыўшы адпаведнікамі да праславянскай рэканструкцыі **zolto* формы *злато* – ст.-сл., *золото* – рус., *золата* – бел.

Запісаць стараславянскі адпаведнік да праславянскай рэканструкцыі **storna* (пытанне 22) удалося большай частцы ўдзельнікаў (61,4% напі-

салі *страна*, 1,4% *страда*). Наступныя пытанні падобнага кшталту падаліся больш складанымі. Так, да праславянскай формы **korva* (пытанне 23) правільны адпаведнік *крава* рэканструявалі 55,7%, а праславянскае **goldъ* (пытанне 24) і **porhъ* (пытанне 25) ператварылі ў *гладъ* і *прахъ* каля 40% удзельнікаў. Заўважым, што 11,4% прапанавалі форму *глад* (без рэдукаванага), 5,7% *гладъ* (з рэдукаваным *ъ*), 17,1% *прах* (без рэдукаванага), таму такія адказы залічваліся як няправільныя, аднак паказваюць, што іх аўтары ў пытанні стараславянскага няпоўнагалосся арыентуюцца.

На заданне 26 *Першая палаталізацыя заднеязычных г, к, х адлюстравана ў словах: печеши, вражъскъ, дружьба, пастоушьскъ, старьць* правільных адказаў паступіла 31,4%. Тут толькі апошніяе слова ілюструе трэцюю палаталізацыю. У слове *печеши* гук [ч'] узнік на месцы праславянскага **k* (параўнайце з сучасным *пяку*); у слове *пастоушьскъ* гук [ш'] узнік на месцы праславянскага **h* (параўнайце з сучасным *пастух*); у словах *вражъскъ, дружьба* гук [ж'] узнік на месцы праславянскага **g* (сучасныя *враг* і *друг*). Пераходнае памякчэнне заднеязычных *г, к, х* у пазіцыі перад галоснымі пярэдняга рада адбывалася яшчэ ў праславянскі перыяд і таму яго вынікі аднолькава паслядоўна адлюстраваліся ва ўсіх славянскіх мовах. Прычынамі такога памякчэння з'яўляецца характэрная для славянскіх моў тэндэнцыя да складовага сінгарманізму, якая патрабавала суседства аднолькавых па артыкуляцыі гукаў.

На 27-е заданне *Мяккія зычныя з'явіліся ў выніку ётавай палаталізацыі ў словах: вождь, благо, свѣшта, мѣжда, капля* маем 14,3% правільных адказаў: у словах *вождь, свѣшта, мѣжда, капля* мяккія зычныя і спалучэнні зычных [ж'д'], [пл'], [ш'т'] у стараславянскай мове развіліся ў выніку ётавай палаталізацыі.

У слове *вождь* спалучэнне [ж'д'] узнікла на месцы праславянскага спалучэння **dj* (у сучаснай рускай мове сведчанне таму чаргаванне *д / жд*; параўнайце: *вождь* – *водитъ*). Дадамо, што рэалізуецца **dj* у групах славянскіх моў па-рознаму: *вождь* (паўдн.-слав.), *вожь* (усх.-слав.), *wódz* (зах.-слав.). *Свѣшта* ў праславянскай мове выглядала як **svetja* (параўнайце з *свет*), спалучэнне **tj* у сучасных славянскіх мовах, што адносяцца да розных груп, мае неаднолькавую рэалізацыю: усх.-слав. *свеча* (руск.), *свечка* (бел.), зах.-слав. *świeca* (польск.), паўдн.-слав. *свѣшта*. Супастаўленне стараславянскага *мѣжда*, беларускага *мяжа*, польскага *miedza* дае магчымасць вызначыць, што спалучэнне [ж'д'] у паўднёvasлавянскіх мовах, [ж'] (пазней [ж]) – ва ўсходнеславянскіх і [дз'] у заходнеславянскіх узыходзіць да праславянскага спалучэння **dj*.

Спалучэнне [пл'] у слове *капля* паходзіць з праславянскага **plj* (параўнайце: *капаць*). Губныя зычныя **[m]*, **[b]*, **[p]*, **[v]* у спалучэнні з *[j]* у паўднёславянскіх і ўсходнеславянскіх мовах развівалі ўстаўны [л'], таму ў стараславянскай мове: *коупити* – *коупла*, *ловити* – *ловла*, *вопити* – *въпиль*. А ў сучасных рускай і беларускай мовах у выніку ётавай палаталізацыі з'явіліся чаргаванні губны / губны з плаўнымі: *лавіць* – *лаўлю*, *любіць* – *люблю*, *купіць* – *куплю* і іншыя.

Пытанні і заданні трэцяга і чацвёртага блокаў (28–52) тычыліся лексіка-фразеалагічных і марфалагічных асаблівасцей стараславянскай мовы, патрабавалі арыентавання ў стараславянскай спадчыне, якая захоўваецца ў сучасных славянскіх мовах, у прыватнасці беларускай і рускай.

Да назоўнікаў жаночага роду ў стараславянскай мове адносяцца *любь*, *вработи*, *грѣтань*, *рабыни*, *дань* пытанне 28 было няпростым: толькі 7,1% правільных адказаў. З пералічаных назоўнікаў *рабыни* (бел. *рабыня*), *любь* (бел. *любоў*), *дань* з'яўляюцца назоўнікамі жаночага роду; *вработи* (бел. *верабей*), *грѣтань* у стараславянскай мове адносяцца да мужчынскага роду. Досыць складаным для ўдзельнікаў аказалася заданне 29 *Да назоўніка мужчынскага роду адносяцца: печать, пламы, тела, винопища, краи*. Толькі 5,7% удзельнікаў далі правільны адказ, што да назоўнікаў мужчынскага роду адносяцца: *печать* 'пчатка', *пламы* (рус. *пламень*, бел. *полымя*), *винопища*, *краи* 'край'. Лішняя ў гэтым шэрагу – назоўнік ніякага роду *тела* (бел. *цяля*). Пытанне 30 *У якім радку ўсе назоўнікі адносяцца да жаночага роду мела 42,9% правільных адказаў*. Да жаночага роду адносяцца ўсе назоўнікі ў наступным радку: *пишта* (руск. *пища*), *мльнии* (бел. *маланка*), *любь* (бел. *любоў*), *дъшти* (бел. *дачка*).

На пытанне 31 *В. Хлебнікаў напісаў такія радкі: "Что ты робишь, печенеже, молотком своим стуча?" Вылучаная форма з'яўляецца...* пераважная большасць знаўцаў стараславянскай мовы (68,6%) дала правільны адказ. Вылучаная форма – назоўнік у форме клічнага склону, якая ў стараславянскай мове ўжывалася пры звароце да асоб мужчынскага і жаночага полу. У сучаснай беларускай мове асобна клічны склон не вылучаецца, але такія формы надзвычай распаўсюджаныя ў дыялектнай і паэтычнай мове. Напрыклад, "Ну, пара пачынаць, *дабрадзею!*"; "Туслям, *княжа*, не пішучь законаў" (Янка Купала "Курган").

Пытанні на веданне значэння слоў, што ў сучасных рускай і беларускай мове выкарыстоўваюцца надзвычай рэдка, як стылістычна абмежаваныя архаізмы, былі для ўдзельнікаў нескладанымі. На 32 пытанне *Ці могуць лани-*

ты чырванець? было дадзена 94,3% правільных адказаў. Ланіты могуць чырванець, бо ст.-сл. *ланита* 'шчака', *ланиты* – шчокі. Досыць лёгкім аказалася 33-е пытанне *Ці бываюць рамена празрыстымі?* 84,3% адказалі правільна. Рамена не бываюць празрыстымі, бо *рамо* 'плячо', *рамена* – 'плечы'; у гаворках заходнебеларускага дыялекту сустракаецца форма *рамёны*. Значэнне слова *лепта* 'дробная манета' памяталі 74,3%, таму на пытанне 34 *Ці можна лепту накласці ў кашалёк?* адказалі сцвярдзальна. Пытанне 35 *У старажытнасці мытарь – гэта пакутнік?* аказалася нескладаным для 75,7% удзельнікаў. *Мытарь* у стараславянскай мове – 'зборшчык падаткаў'. Толькі 51,4% далі правільны адказ на пытанне 36 *Ці можна было село засеяць?* *Село* ў стараславянскай мове мае значэнне 'поле', таму яго можна засеяць: звярніце ўвагу на корань *село*, *сьляти* (ст.-сл.), *сяло*, *сеяць* (бел.).

На пытанне 37 пра паходжанне рускіх фразеалагізмаў было дадзена 11,4% правільных адказаў: з біблейскімі сюжэтамі звязаны фразеалагізмы *повергать во прах*, *тридцать сребренников*, *притча во языцех*, *блудный сын*. У першых двух, да таго ж, ёсць словы з стараславянскай фанетычнай прыкметай – няпоўнагалоссем *прах*, *сребреников*.

Пытанні 38–43 актуалізавалі веды па фанетычных асаблівасцях стараславянскай мовы і адлюстроўвалі спецыфіку выкарыстання стараславянізмаў у паэтычных радках. Прыемна, што абсалютная большасць удзельнікаў паспяхова справілася з заданнямі.

На пытанне 38 *Выпішыце нумар стараславянізма: 1) Слыхали 2) ль 3) вы 4) за 5) роцей 6) глас 7) ночной / 8) Певца 9) любви, 10) певца 11) своей 12) печали?* (А. С. Пушкин) 80% адказалі правільна. Выпісаць з вершаваных радкоў трэба было *глас*, бо слова мае фанетычную стараславянскую прыкмету – няпоўнагалоссе *ла*, яму адпавядае ўсходнеславянская поўнагалосная форма *голос*. З заданнем 39 *Выпішыце нумар стараславянізма: 1) Расскажет, 2) какие 3) на 4) свете 5) есть 6) страны, / 7) Какие 8) там 9) звери 10) в 11) лесах* (А. Плещеев) справіліся 71,4% удзельнікаў. Слова *страны* мае фанетычную стараславянскую прыкмету – няпоўнагалоссе *ра* (усходнеславянская поўнагалосная форма *сторона*). У заданні 40 стараславянствам з'яўляецца форма *врата* з няпоўнагалоссем *ра* (усходнеславянскі поўнагалосны варыянт *вород*): 1) *Завтра, 2) завтра 3) солнце 4) встанет, / 5) Побегут 6) в 7) ручьях 8) снега, / 9) И 10) весна 11) с 12) улыбкой 13) взглянет / 14) На 15) бессильного 16) врага!* (В. Брюсов) было дадзена 74,3% правільных адказаў.

Стараславянствам у паэтычным радку 1) *Збегай 2) хто 3) серабро 4) і 5) злата, / 6) А 7) Ма-*

рыя 8) Саву 9) берагла (Я. Янішчыц) – злата з няпоўнагалоссем ла (усходнеславянскае поўнагалоссе золото). На пытанне 41 было дадзена 88,6% правільных адказаў.

Стараславянствам з’яўляецца слова *прад* з няпоўнагалоссем *ра* (усходнеславянскае *перед*) у заданні 42: 1) *Дарогай* 2) *цешылі* 3) *нямала*. / 4) *Прад* 5) *імі* 6) *Случчына* 7) *ляжала*, / 8) *Старонка* 9) *міла* 10) *і* 11) *багата* (Я. Колас), 61,4% удзельнікаў адзначылі гэта.

На цытату з верша 1) *Салоўка* 2) *возьме* – 3) *сэрцу* 4) *люба*, / 5) *А* 6) *шпак* – 7) *заштатны* 8) *тэнарк*, / 9) *А* 10) *дзяцел* 11) *той* 12) *як* 13) *грукне* 14) *ў* 15) *бубен* – / 16) *Здаецца*, 17) *дрэвы* 18) *йдуць* 19) *у* 20) *скок*. (П. Броўка) (заданне 43) дадзена 35,7% правільных адказаў. Выпісаць трэба было слова *дрэвы*, бо слова мае фанетычную стараславянскую прыкмету – няпоўнагалоссе *ра* (усходнеславянскі поўнагалосны варыянт *дерево*).

Пытанні апошняга чацвёртага раздзела тычыліся лексічных асаблівасцей стараславянскай мовы, былі прапанаваны заданні, звязаныя з вызначэннем семантыкі лексічных адзінак, з лексіка-семантычнай характарыстыкай фразеалагізмаў біблейскага паходжання і спецыфікай іх выкарыстання ў сучасных рускай і беларускай мовах, адрозненнем стараславянскіх і ўсходнеславянскіх па паходжанні фразеалагізмаў.

Удзельнікі добра арыентуюцца ў лексіка-семантычнай і структурнай характарыстыцы фразеалагізмаў біблейскага паходжання. На заданне 44 *Значэнне фразеалагізма кніга за сямю пячаткамі* 75,7% удзельнікаў адказалі правільна: ‘што-небудзь незразумелае, схаванае, зусім недасяжнае’. Адказ на пытанне 45 *Значэнне фразеалагізма пачаць з азоў* ‘пачаць з простага, элементарнага’ ведалі амаль усе, таму адзначана 85,7% правільных адказаў. Заданне 46 *Значэнне фразеалагізма прапісаць і жыцу* паспяхова выканалі 71,4% удзельнікаў.

Не выклікалі складанасцей заданні 47–50, дзе патрабавалася суаднесці пачатак і канец фразеалагізмаў: *Много званных, но... (мало избранных)* – 100% правільных адказаў; *Предоставьте мертвым... (погребать своих мертвецов)* – 91,4%; *Не введи нас... (во искушение)* – 95,7%; *Легче верблюду пройти сквозь игольное ушко... (нежели богатому войти в царствие небесное)* – 95,7%.

З гісторыяй лічыльных слоў звязана пытанне 51 *Перад Вамі складаныя лічэбнікі, якія сустракаюцца ў рукапісах і былінах XII–XVII стст.: полтретьяста – 250; полстадесять – 55; полпята – 4,5. Якую колькасць называў лічэбнік полшестаста (адказ увядзіце лічбамі)?* Правільны адказ – 550 (*полшестаста* – пяць па сто і палова шостаі сотні) – напісалі 85,7% удзельнікаў.

Не ўсе правільна змаглі адказаць на пытанне 52 *Якую колькасць называў лічэбнік полтретьядесять?* Як зыходныя падаваліся складаныя лічэбнікі, якія сустракаюцца ў рукапісах і былінах XII–XVII стст: *полтретьяста* – 250; *полстадесять* – 55; *полпята* – 4,5. Толькі 72,9% змаглі правільна адказаць на пытанне: *полтретьядесять* – два дзясяткі і палова трэцяга.

Такім чынам, агульная выніковасць па ўсіх раздзелах дыстанцыйнай алімпіяды – 2021 складае 54,46%. Найлепшы вынік паказала *Анастасія Шчалова* (студэнтка Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава). Дыпломы II ступені заваявалі *Кацярына Іваішчанка* (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны), *Паўла Масцярэнка* (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны), *Вікторыя Расол* (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны), *Ульяна Рымша* (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава), III ступені – *Кацярына Кандзюхова* (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны), *Васіль Калінін* (Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны), *Ірына Фёдаравна Анацка* (ДУА “Каранёўскі яслі-сад – сярэдняя школа”, настаўнік), *Вольга Навіцкая* (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы), *Юлія Васількова* (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы), *Ганна Дудкоўская* (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы), *Даная Каваленка* (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы), *Дзіяна Лінік* (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы). Пераможцы анлайн-алімпіяды атрымалі дыпломы, а ўдзельнікі, што паказалі добрыя вынікі і набралі больш за 40 балаў, – сертыфікаты.

Першая спроба правядзення анлайн-алімпіяды па стараславянскай мове пры інфармацыйнай падтрымцы часопіса “Роднае слова” была дастаткова ўдалай: павялічыўся ахоп удзельнікаў; заданнямі зацікавіліся не толькі студэнты, якія вывучаюць класічныя мовы, але і школьнікі, магістранты, настаўнікі; алімпіяднікі набылі магчымасць хутка атрымаць пацвярджэнне правільнасці адказу; а арганізатары – даць разгорнуты каментар да адказаў на пытанні.

Спадзяёмся, што алімпіёнікі будуць і далей цікавіцца пытаннямі развіцця і функцыянавання славянскіх моў, спрабаваць свае сілы ў алімпіадах і конкурсах, а разгорнуты каментар дапаможа ўлічыць памылкі і падрыхтавацца да спаборніцтва. Дыстанцыйная алімпіяда па стараславянскай мове – 2022 чакае ўдзельнікаў. Запрашаем!

Іна БУБНОВІЧ,
Святлана ЛЯСКЕВІЧ,
Алеся СТАНКЕВІЧ.

Ала КАЗЕКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі,
намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце сярэдняй школы № 10 г. Слоніма

ВЕРШ “МАЦІ” НІЛА ГІЛЕВІЧА УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VII КЛАС)

Мэта: мяркуецца, што напрыканцы ўрока вучні будуць ведаць змест верша “Маці” Н. Гілевіча, азначэнне паняцця *падтэкст*, яго ролю ў лірычным творы; будуць умець вызначаць тэму, ідэю верша, знаходзіць вобразныя сродкі, вызначаць іх ролю ў творы; удасканаляць навыкі аналізу паэтычнага твора, працы ў групе.

Задачы выхавання і развіцця асобы вучняў: стварыць умовы для развіцця інтэлектуальных здольнасцей, аналітычнага мыслення, эмацыйнай сферы; садзейнічаць выхаванню паважлівых адносін і пачуцця ўдзячнасці да маці, цікавасці да беларускай літаратуры.

Абсталяванне: партрэт Н. Гілевіча, табліца для запаўнення, рознакаляровыя папяровыя кветкі.

Эпіграф: І калі б была воля мая на тое – пачаў бы я азбуку менавіта з літары *М*: як і ўсё на зямлі, усё ў нас пачынаецца з Маці. Усё ад маці, усё з-пад матчынага сэрца... Маці адна, маці незаменная...

Р. Барадулін.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• Уступнае слова.

Настаўнік. Вітаю вас! Мы працягваем знаёмства з творамі раздзела “Загадкавая краіна паэзія”. А каму будзе прысвечаны твор, вы зразумеце, звярнуўшыся да выказвання Рыгора Барадуліна.

• Праца з *эпіграфам*.

Настаўнік. Каму будзе прысвечаны твор? (*Адказы вучняў.*)

• “Слова на далоні”.

Настаўнік. Уявіце, што ў вас на далоні ляжыць слова *мама*. Што вы адчуваеце? (*Магчымыя адказы вучняў: цёплыню, любоў, абароненасць, пяшчоту, радасць і г. д.*) Мама, матуля, маці... Хіба ёсць на свеце слова больш ласкавае і пяшчотнае за гэта? Хіба ёсць на свеце слова, якое гучыць больш мілагучна? Няма. Бо ў гэта слова ўкладзена ўсё: мацярынскае цяпло, любоў, дабрыня, сардэчнасць і пяшчота. Мамы маюць вялікую сілу любові. Яны любяць дзяцей не за нешта канкрэтнае, а проста за тое, што яны

ёсць. Ніхто так хутка не прыйдзе на дапамогу, ніхто так не зразумее нас, як нашыя матулі. Многія беларускія паэты прысвяцілі гэтаму саму дарогаму чалавеку свае вершы, сярод іх і Ніл Гілевіч.

• *Паведамленне тэмы ўрока.*

Настаўнік. Тэма нашага ўрока «Верш Ніла Гілевіча “Маці” – узор паэтычнага прызнання ў любові да маці і лірычнай споведзі». Са спіса задач выберыце тыя, якія трэба вырашыць падчас урока.

• *Мэтавызначэнне.*

Спіс задач:

• пазнаёміцца са зместам верша “Маці” Ніла Гілевіча;

• навучыцца выразна чытаць твор;

• вызначыць тэму, ідэю верша;

• знайсці сродкі мастацкай выразнасці і вызначыць іх ролю ў вершы;

• вывучыць верш на памяць;

• прааналізаваць твор, зрабіць высновы;

• творча працаваць.

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

• *Звесткі з біяграфіі.*

Ніл Гілевіч – народны паэт Беларусі. Ніл Сымонавіч нарадзіўся 30 верасня 1931 г. у сялянскай сям’і Сымона Пятровіча і Кацярыны Міхайлаўны Гілевічаў у вёсцы Слабада Лагойскага раёна Мінскай вобласці. Там прайшлі яго дзіцячыя і падлеткавыя гады, тры з якіх выпалі на час нямецкай акупацыі. Прырода шчодро надзяліла яго шматграннымі талентамі: паэт-лірык, сатырык і публіцыст, драматург, вучоны, фалькларыст, перакладчык. Дэбютаваў у друку з вершамі ў 1946 г. Творы Ніла Гілевіча займаюць пачэснае месца ў беларускай літаратуры. Узорам паэтычнага прызнання ў любові да маці стаў верш “Маці”, які Ніл Гілевіч прысвяціў матулі – Кацярыне Міхайлаўне.

• *Знаёмства з творам.*

Настаўнік выразна чытае верш.

• *Праверка першаснага ўспрымання твора.*

Настаўнік. Якія пачуцці выклікаў твор? (*Адказы вучняў.*) Якім настроем прасякнуты верш? (*Адказы вучняў.*)

• *Самастойнае чытанне верша (вучні).*

• **Гутарка на пытаннях.**

1. Якую тэму закранае аўтар у вершы?
2. Ці ёсць змены ў настроі верша? Якія?
3. На вашу думку, у якой форме напісаны верш, чым ён кранае?

Настаўнік. Верш напісаны ў форме лірычнай споведзі. У паэтычным творы апісваецца, на першы погляд, звычайная сустрэча сына з маці. Аўтар асэнсоўвае будзённы клопат вясковай жанчыны і прыходзіць да разумення, што “трэба б упасці перад ёю – нядужнай, сівой – на калені...”) Маці для Ніла Гілевіча – увасабленне духоўнай прыгажосці, пяшчоты, сардэчнасці. Пачынаецца верш звычайнай апавядальнай інтанацыяй. Паэта перапаўняе любоў да самага роднага ў свеце чалавека. Паступова ад штрафы да штрафы верш напаяўняецца ўзнёсласцю, урачыстасцю.

• **Фізікультхвілінка.**

• **Праца ў групах.**

Заданне. У вершы Ніл Гілевіч робіць акцэнт на трох паэтычных вобразах – вочы маці (1-я група), рукі маці (2-я група), сэрца маці (3-я група). Патлумачце прапанаваныя паэтычныя вобразы, падбярыце адпаведныя вершаваныя радкі, знайдзіце сродкі мастацкай выразнасці, якія дапамагаюць уявіць гэтыя вобразы. Вынікі працы падайце ў выглядзе табліцы.

Паэтычны вобраз	Тлумачэнне	Вершаваныя радкі	Сродкі мастацкай выразнасці
Вочы маці			
Рукі маці			
Сэрца маці			

• **Прэзентацыя вынікаў працы ў групах.**

Групы па чарзе агучваць вынікі, вучні астатніх груп дапаўняюць табліцу.

• **Тэорыя літаратуры (паняцце “падтэкст”).**

Настаўнік. Паэзія – загадкавая краіна. Паэты выкарыстоўваюць разнастайныя сродкі і спосабы, якія дазваляюць лаканічна, але змястоўна выказаць думкі, адлюстравіць жыццёвыя падзеі. Адным з такіх спосабаў з’яўляецца падтэкст.

• **Праца з вучэбным дапаможнікам.**

Вывучэнне артыкула (с. 63–64).

III. Абагульненне.

• **Праца з тэкстам.**

1. Зачытайце радкі ад слоў: “Як жа позна...”. Як вы разумееце іх сэнс?

2. Ці можна сказаць, што ў гэтых радках заключаецца ідэя твора? Калі так, то сфармулюйце ідэю твора.

Настаўнік. Паэт падводзіць нас да думкі, што кожны чалавек павінен быць удзячным маці за цеплыню, дабрыню, сардэчнасць, клопат і любоў.

• **Ліст на коле (праца ў групах).**

Групы атрымліваюць аркушы з ключавым словам. Кожны ўдзельнік групы запісвае на лісце думку, не парушаючы сувязі з панярэднім, пасля перадае ліст суседу супраць ходу гадзіннікавай стрэлкі.

Група 1. “Каб пазбегнуць запознага шкадавання пра сваю няўдзячнасць, неабходна...”

Група 2. “Твор дапамог мне зразумець, што...”

Група 3. “У далейшым сваім жыцці я абавязкова...”

• **Прэзентацыя вынікаў групавой працы.**

Настаўнік. Вельмі важна зразумець, што выказваць сваю падзяку, павагу і любоў неабходна кожны дзень, каб не было позна, каб не адчуваць потым смутку і шкадавання. Толькі маці заўсёды будзе любіць вас такімі, якія вы ёсць, толькі матуля шчыра будзе радавацца вашым поспехам і першай прыйдзе на дапамогу ў складанай сітуацыі. Беражыце сваіх матуль!

IV. Замацаванне.

• **Тэставае заданне.**

Выкананне тэставага задання, змешчанага на “Адзіным інфармацыйна-адукацыйным рэсурсе”^{*}.

• **Аналіз выканання тэставага задання.**

• **Карэкцыя ведаў.**

• **“Народная мудрасць”.**

Настаўнік. Беларускі народ склаў пра маці шмат прыказак і прымавак. Патлумачце прыказку, якая вам найбольш спадабалася.

Няўмелая хітрасць дзяцей адступіць прад матчыным розумам.

Без матчынай праўды не жыццё, а выццё.

Няма лепшага сябра, чым родная матуля.

Маці, што кветка: дзе яна ёсць, там і водар.

Цану дарогі ведае конь, цану праўды – маці.

Маці не разумець – век кіснучь.

V. Дамашняе заданне.

Падрыхтаваць выразнае чытанне верша (с. 62–64), адказаць на пытанні.

VI. Падвядзення вынікаў урока.

• **Каментаванае выстаўленне адзнак.**

• **Рэфлексія “Букет пажаданняў”.**

Настаўнік. Наш урок падыходзіць да завяршэння. Спадзяюся, што тэма ўрока не пакінула вас аб’якавымі. Упэўнена, што вы сёння прыйдзеце дамоў, абнімеце сваю матулю і скажаце, як моцна вы яе любіце.

Кожны з вас у пачатку ўрока атрымаў кветку. Напішыце на ёй пажаданне матулі, каб сабраць усе кветкі ў адзін вялікі “Букет пажаданняў”.

^{*} https://eior.by/catalog_lecture/7-klass/bel-lit/10.php?sphrase_id=6569.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

З вопыту работы

Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

“МЫ СЛУХАЕМ МАЎКЛІВАЕ МІЖЗОР’Е, А БЛІЗКІХ НАМ НЕ МОЖАМ ЗРАЗУМЕЦЬ...”

СЦЭНАРЫЙ ПАСЯДЖЭННЯ КЛУБА “ЛІТАРАТУРНЫ ВЕТРАЗЬ” (ХІ КЛАС)

Мэта: знаёмства з жыццём і творчасцю Генадзя Бураўкіна.

Задачы: раскрыць асаблівасці творчасці Г. Бураўкіна; удасканаліць навыкі выразнага чытання лірычных твораў на памяць; развіваць творчыя здольнасці; выхоўваць мастацкі густ, любоў і павагу да айчынай літаратурнай спадчыны другой паловы ХХ ст.

Абсталяванне: партрэт і фотаздымкі Генадзя Бураўкіна, выстава кніг пісьменніка розных гадоў выдання; відэадэкламацыя вершаў; аўдыязапісы песень “Малітва”, “Песня аб Радзіме”, “Больш табе я не пазваню”, “Конь незацугляны”, “Завіруха”; мультымедыяная прэзентацыя.

Эпіграф:

Успамінаюцца шляхі ўсе,
І прызнаешся у цішы,
Што па-блазенску мігусіўся
І часта, як хлапчук, спяшыў,
І нёс вядро сваё няпоўным,
І спатыкаўся шмат разоў,
І хваляваўся не галоўным,
А выпадковай драбязой...

Генадзь Бураўкін.

ХОД ПАСЕДЖАННЯ

I. Уступ.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні “Малітва”** (сл. Г. Бураўкіна, муз. Э. Ханка) у выкананні С. Ханок.

• Уступнае слова.

Настаўнік. Генадзь Бураўкін – адзін з найбольш яркіх і самабытных паэтаў пасляваеннага пакалення. Дружна прызнаны крытыкай і літаратурнаўствам паэтам грамадзянскага, публіцыстычнага таленту, ён адначасова прапісаны імі ж і сярод тонкіх, светлых, “ціхіх” лірыкаў.

• **Слова даследчыка** (асноўныя пазіцыі выкладваюцца на дошцы ў выглядзе гексаў).

Нарадзіўся Генадзь Мікалаевіч Бураўкін 28 жніўня 1936 г. у вёсцы Шуляціна Расонскага раёна Віцебскай вобласці ў сям’і служачага Шуляцінскага льнозавода.

У 1954 г. закончыў у Полацку сярэдняю школу № 1 (да 8-га класа вучыўся ў Расонскай школе) і паступіў на аддзяленне журналістыкі Беларжуніверсітэта імя У. І. Леніна.

Скончыўшы ўніверсітэт, працаваў у рэдакцыі часопіса “Камуніст Беларусі”, старшым рэдактарам на Беларускім радыё, загадчыкам аддзела літаратуры, а потым – намеснікам галоўнага рэдактара газеты “Літаратура і мастацтва”.

У 1968–1972 гг. з’яўляўся карэспандэнтам газеты “Правда” па Беларускай ССР, у 1972–1978 гг. – галоўным рэдактарам часопіса “Малодосць”. З 1978 г. – старшыня Дзяржаўнага камітэта Беларускай ССР па тэлебачанні і радыёвяшчанні. У 1980–1990 гг. – дэпутат Вярхоўнага Савета БССР. Быў членам праўлення Саюза пісьменнікаў СССР. З 1990 г. – пастаянны прадстаўнік рэспублікі пры ААН, амаль чатыры гады жыў у Нью-Ёрку.

Пасля вяртання на Радзіму некаторы час працаваў намеснікам міністра культуры і інфармацыі Рэспублікі Беларусь, а ў 1995 г. вярнуўся да журналісцкай дзейнасці – стаў супрацоўнікам рэдакцыі часопіса “Вожык”.

Першыя спробы п’ера паэта надрукаваны ў 1952 г. у полацкай газеце “Сцяг камунізма”. У рэспубліканскім друку дэбютаваў з вершамі ў 1954 г.

Памёр 30 мая 2014 г.

II. Асноўная частка (асноўныя пазіцыі выкладваюцца на дошцы ў выглядзе гексаў).

• Паведамленні вучняў*.

* Драздова, З. У. Генадзь Бураўкін / З. У. Драздова // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, АДД-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – Кн. 1. 1966–1985. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – С. 710–728.

1-ы вучань. Першы паэтычны зборнік “Майская просінь” Г. Бураўкіна выйшаў у 1960 г. Назва асацыюецца са свежасцю і непаўторнасцю юнацкай пары аўтара і яго лірычнага героя, удала перадае жыццярэдасны пафас кнігі.

Зборнік не выпадкова адкрываецца мажорным вершам, які адразу бярэ ў палон сваёй бадзёрнасцю, захапленнем навакольным светам, радасцю жыцця, адчуваннем неабходнасці ў свеце.

• **Прагляд відэадэкламацыі верша “Я іду...”** Г. Бураўкіна.

У назве верша – “Я іду...” – можна ўбачыць нясціпласць лірычнага героя, яго самаўпэўненасць, але гэта ўспрымаецца чытачом паблажліва, бо яна адпавядае шчырасці выяўлення пачуцця, якой прасякнуты верш.

У іншых вершах “Майскай просіні” гучаць тыя ж светлыя, узнёслыя матывы: 24-гадовы аўтар і яго лірычны герой глядзяць на жыццё і людзей праз шкельца маладосці. Прывабнасць “Майскай просіні” надавала рамантычная прыўзнятасць, юнацкая адкрытасць і шчырасць, наіўнасць і максімалізм. Тут знайшлі свой адбітак многія аўтабіяграфічныя матывы: дзіцячыя ўспаміны пра вайну, развітанне са школай, студэнцкія гады, краявіды радзімы – Полаччыны, яе густыя саснякі, рэкі і азёры.

Лірычны герой гэтага зборніка вершаў – рамантычна настроены юнак, які схільны заўважаць у жыцці яркае, незвычайнае, гераічнае. Яго захапляе выключная адданасць, вярнасць маладой прыгажуні каханаму, што не вярнуўся з вайны, мужнасць палескага Івана Сусаніна. Увагу паэта прыцягвае малады цалінік з-пад Полацка, юныя спявачкі. У вершах ён апявае подзвігі і рамантыку працоўных будняў равеснікаў.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў** “Полаччына”, “Вочы сінія-сінія...”, “Палеская балада”, “Сашка”, “Купалле на рыштаваннях” Г. Бураўкіна (вучні).

2-і вучань. У 1963 г. выходзіць другая паэтычная кніжка Генадзя Бураўкіна – “З любоўю і нянавісцю зямною”, характэрнай рысай якой з’яўляецца ўзмацненне публіцыстычнага пачатку. Паэт ішоў ад непасрэдных уражанняў, канкрэтных падзей. Камандзіраваны часопісам “Маладосць” на будоўлю нафтагіганта на Заходняй Дзвіне паэт стварае лірычны рэпартаж “Полацк. Нафтабуд”.

• **Прагляд відэадэкламацыі верша “Полацк. Нафтабуд”** Г. Бураўкіна.

Наступны твор прысвечаны машыністу Брэсцкага дэпо Фёдару Фадзееву і яго сябрам.

• **Прагляд відэароліка з начыткай верша “Ляці, наперад, паравоз!”** Г. Бураўкіна.

Падобныя рэпартажы сведчылі, што паэт яшчэ не мог ці не хацеў заўважаць сапраўдныя

канфлікты жыцця, творах не хапала праблемнасці, глыбіні даследавання рэчаіснасці. Пасля паездкі ў складзе савецкай дэлегацыі на сусветны маладзёжны фестываль у Хельсінкі (ліпень – жнівень 1962 г.) у творах з’явілася замежная тэматыка. Крытыка адзначала, што ў шэрагу вершаў зборніка “З любоўю і нянавісцю зямною” заўважна “сталенне аўтарскай думкі, эмацыянальнае ўзбагачэнне паэтычнага радка... паэт здолеў усвядоміць тыя новыя задачы, якія ставіла перад творцамі само жыццё, час, у якім павялі свежыя вятры абнаўлення”.

Генадзь Бураўкін адзін з першых у беларускай паэзіі выступіў супраць абагаўлення чалавека, культу асобы, напісаўшы вельмі смелы па тым часе верш “Пустыя п’едэсталы”.

• **Прагляд відэадэкламацыі верша “Пустыя п’едэсталы”** Г. Бураўкіна.

Ваенная тэматыка асэнсоўваецца ў вершах “Бязбацькавічы”, “Безыменныя вышыні”, “Балада пра мінёраў”, “Калі зямля спакойна засынае...”.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў** “Бязбацькавічы”, “Безыменныя вышыні”, “Балада пра мінёраў”, “Калі зямля спакойна засынае...” Г. Бураўкіна (вучні).

Псіхалогія “маленькага” чалавека, канфармізм і грамадзянская абыякавасць развенчаваюцца ў творы “Чужая споведзь” (1966). Паэма ўзнімала вельмі важную для 1960-х гг. праблему характараў і абставін. Абставіны, на якія зроблены намёк у творы, не садзейнічалі ўзвышэнню чалавечай асобы. Не ўсе людзі ў 1930–1950-я гг. здолелі ўзняцца над абставінамі і супрацьстаяць ім.

3-і вучань. У 1970-я гг. паэзія Генадзя Бураўкіна набывае ўсё большае гуманістычнае гучанне. Увага паэта часцей і часцей засяроджваецца на асобных чалавечых лёсах. Яго непакоіць, што людзі імкнуцца зразумець мову галактык, пазнаць сусвет і няўважліва ставяцца да турбот асобнага чалавека.

У вершы “У доме апусцелым і старым...” паэт расказвае сумную гісторыю жыцця сёвай бабулі, стары драўляны дом якой ідзе на злом. Ёй засталося жыць у гэтым доме да ранку. Яна ўспамінае забітага немцамі мужа, згадвае сваю маладосць.

• **Прагляд відэадэкламацыі верша “У доме апусцелым і старым...”** Г. Бураўкіна.

Сюжэтны, “баладны” верш займае ў творчасці Г. Бураўкіна 1970-х гг. пачэснае месца. Узмацненецца падзейнасць, эпічнасць, пра што сведчаць зборнікі вершаў і паэм “Жніво” (1971), “Выток” (1974), “Варта вярнасці” (1978), дакументальная аповесць “Тры старонкі з легенды” (1971), паэтычная кніжка для дзяцей “Тры казкі пра Зая” (1974).

У зборніку “Жніво” змешчана паэма “Хатынскі снег”, якая аднагалосна прызнана крытыкамі адной з найлепшых ліра-эпічных паэм пра Хатынь і пра вайну. Паэма “Хатынскі снег” засяроджвае ўвагу на агульных перажываннях вяскоўцаў, не вылучаючы асобных імён, падкрэсліваючы роўнасць усіх гаротнікаў перад тварам смерці. Паэма складаецца з трох частак. Пачынаецца з узнаўлення падрабязнасцей трагічных падзей сакавіцкай раніцы 1943 г. Узнаўляюцца гукі і пахі, малюнкi жыцця вёскі да прыезду карнікаў. А завяршаецца гэтая частка тым, што ўсе – і старыя і маладыя хатынцы – былі сагнаны ворагамі ў пуню.

Вобраз снегу ключавы ў творы. Змены яго колеру характарызуюць аўтарскі настрой, напал пачуццяў. Ураджаюць трагічнай праўдай асобныя дэталі. Малюнкi трагедыі пададзены вельмі пераканальна: Генадзь Бураўкін перадае іх з такой дакладнасцю, што ствараецца ўражанне аўтарскай прысутнасці ў тым трагічным дні.

Праўдзівасць паэмы ідзе ад перажытага ў дзяцінстве самім аўтарам, калі Генадзю было ўсяго 7 гадоў: “Пад вечар нас сагнали ў лазню на ўскрайку вёскі. Было цёмна і цесна. Для малых адвялі палок, мы сагрэліся на ім і пачалі валтузю. А маці нашыя плакалі і чамусьці абдымаліся... Я тады не ведаў, што дзверы лазні забіты цвікамі, што лазня абкладзена саломай і паліцаі пайшлі шукаць газы ці бензіну. Я тады многае не разумеў”. У тым ліку і тое, як ім пашанцавала: стары немец пашкадаваў іх, даў магчымасць уцячы ў лес да сваіх. Трагедыянасць свайго тагачаснага становішча паэт зразумеў пазней, аднак памяць дзяцінства дапамагла яму ўявіць, што адчувалі хатынцы, як паводзілі сябе ў момант сустрэчы са смерцю.

• **Выразнае чытанне на памяць паэмы “Хатынскі снег” Г. Бураўкіна (вучні).**

Паводле “Хатынскага снегу” кубінскі кампазітар Раберта Санчас Ферэр у 1975 г. напісаў кантату “Хатынь”, якая атрымала на Кубе “Прэмію 26 ліпеня” – выконвалася ў Рызе (1976) і ў Маскве (1981).

4-ы вучань. У зборніку “Жніво” змешчана таксама “Паэма расстання”, прысвечаная першаму касманаўту Юрыю Гагарыну. У гэтай паэме выкарыстоўваецца прыём кантрасту. Адкрываецца “Паэма расстання” пейзажнай замалёўкай, апісаннем вясёлага сакавіцкага дня. Аднак прасякнуты бадзёрым святочным настроем малюнак вясновага абуджэння ў момант азмрочваецца нечаканай весткай пра смерць Юрыя Гагарына, якую прынесла радыё.

Твор напісаны ў традыцыйнай для лірычнай паэмы маналагічнай форме. У вобразе Юрыя

Гагарына ўвасоблены грамадзянскі і чалавечы ідэал пісьменніка: паэт знайшоў той гераічна-рамантычны характар, які вабіў яго незвычайнай мужнасцю, працавітасцю, дабрыйнёй.

Аўтар “Паэмы расстання” канцэнтруе ўвагу на “сончнасці”, светласці натуры касманаўта, сонца ўсюды спадарожнічала яму, ён бачыў яго “ля самага крыла”. Жыццё першага касманаўта, простага смаленскага хлопца, бачыцца паэту як подзвіг, які не зможа паўтарыць ніхто з “сільных міра сего”, да якіх звяртаецца паэт, выкрываючы іх ганарлівасць і славалюбства. Праз усю паэму праходзіць горкі паўтор: “не збераглі”. Не збераглі чалавека, які мог бы так многа зрабіць для людзей.

• **Выразнае чытанне на памяць “Паэмы расстання” Г. Бураўкіна (вучні).**

1-ы вучань. У 1970-я гг. Генадзь Бураўкін усё часцей і часцей аналізуе пройдзеныя шляхі, выяўляючы пры тым строгу самакрытычнасць. Такая патрабавальнасць да ўласнай творчасці была плённай: паглыбілася майстэрства ў галіне вершаванай тэхнікі, больш звонкім і мілагучным стаў радок, больш багатай і арыгінальнай – рыфма ў ім. У многіх вершах паэт выступае як цікавы рытмік. Ён навучыўся падпарадкоўваць гукавы склад верша яго семантычнай структуры, развіў адчуванне музыкі слова. Дыхтоўны гукапіс, выкарыстанне асанансаў, алітарацый, унутранага сугучча слоў, разнастайная рытміка былі ўласцівы многім творам паэта.

• **Прагляд відэадэкламацыі вершаў “Канадскі хакей”, “Не знаю, гэта добра ці нядобра...”, “Снежная імпрэсія”, “Ціхі верш” Г. Бураўкіна.**

Паэзія Генадзя Бураўкіна ўзбагацілася і ў жанравых адносінах – з’явіліся выразныя сатырычныя ноткі. Паэт дэманструе ўменне ўзняцца над жыццёвым фактам, заглянуць углыб яго, зразумець яго сутнасць.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў “Некалькі жартаўлівых дыялогаў”, “Сабакары”, “Спраба вясёлай песенькі пра нетыповых турыстаў” Г. Бураўкіна (вучні).**

У 1970-я гг. працягваюцца аўтарскія пошукі гераічнага характару. Не толькі на Радзіме знаходзіць Генадзь Бураўкін асоб, якімі можна захапляцца, але і за яе межамі. У гэтым плане цікавыя вершы “Памяці Пабла Нэруды” і “Чатыры песні пра Эрнеста Чэ Гевару”. Вядомы чылійскі паэт-гуманіст і мужны лацінаамерыканскі рэвалюцыянер вабяць беларускага паэта не толькі адвагай, бяспасцінасцю, самаахвярнасцю, а менавіта сваёй непрымірымасцю з несправядлівасцю і ўціскам.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў “Памяці Пабла Нэруды” і “Чатыры песні пра Эрнеста Чэ Гевару” Г. Бураўкіна (вучні).**

2-і вучань. У 1960–1970-я гг. Генадзь Бураўкін піша і праявіў творы, пераважна ваеннай тэматыкі. У 1968 г. часопіс “Маладосць” надрукаваў дакументальную аповесць “Тры старонкі з легенды” пра юную партызанку-разведчыцу Надзею Багданаву, асобу рэальную, якая разам з сям’ёй жыла ў Віцебску. Твор пра выключную мужнасць, гераізм і вынаходлівасць юнай разведчыцы, ураджэнкі Віцебшчыне, дзе пісьменнік і пачуў пра яе, а ў аповесці выкарыстаў расповеды самой Надзеі Аляксандраўны, яе баявых сяброў і архіўныя матэрыялы. Пісьменнік удала спалучыў біяграфічныя факты з фантазіяй. Генадзь Бураўкіну як літаратару-дакументалісту давалося адначасова быць і “даследчыкам, і адвакатам, і пракурорам, і суддзёй”.

3-і вучань. У 1985 г. выдадзены зборнік “Пяшчота”, дзе пісьменнік змясціў інтымныя вершы розных гадоў. Лірыка каханьня адкрыла перад паэтам новыя гарызонты: лірычны герой паўстае пяшчотным, закаханым, гатовым на ўсё для любай.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў** “Незнаёмка”, “Суседка”, “Мне не забудзеца ніколі...” Г. Бураўкіна (вучні).

Вобразы прыроды арганічна ўплятаюцца ў пачуцці закаханага, абстраюць іх, існуюць у вялікай еднасці з ім. Вершы пранікнёна малююць чалавечае пачуццё ў гарманічным суладдзі са светам прыроды. Паэт даводзіць, што каханне непадуладнае часу, яно назаўсёды застаецца ў чалавечым сэрцы. Часам за гатоўнасцю лірычнага героя “расправіцца з каханнем” чытаецца жаданне вярнуць былое, непадробны смутак па ім.

• **Прагляд відэаадэкламацыі вершаў** “Снежная імпрэсія”, “Патухаюць, цягнуць высі...”, “Элегія старога саду”, “Юнацтва сінія арэлі”, “Сон мой сіні...”, “Вы чуеце – чаромха расцвіла?..”, “Сябе да адзіноты прывучаю...” Г. Бураўкіна.

Верш “Больш табе я не пазваню...” – спроба глыбока прааналізаваць былыя пачуцці – сваё і каханай, – якая натываецца на балючыя пытанні, адказы на якія лірычны герой так і не атрымае.

• **Праслухоўванне аўдыязанісу песні** “Больш табе я не пазваню” (сл. Г. Бураўкіна, муз. Я. Магаліфа) у выкананні Данчыка.

3-і вучань. У 1980-я гг. выходзяць яшчэ два зборнікі – “Гняздо для птушкі радасці” (1986) і “Сінія арэлі” (1987), дзе значнае месца адведзена лірыцы каханьня. Прыход каханьня бачыцца паэту як найважнейшая падзея ў зямным жыцці чалавека. Творы – драматычныя маналогі – звернуты да каханай. Лірычны герой балюча перажывае непаразуменні і спрэчкі з каханай, разумеючы, што яны не праходзяць без слядоў, моцна раныць.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў** “Мне не забудзеца ніколі...”, “Бязглуздая спрэчка...” Г. Бураўкіна (вучні).

Іпастасі каханьня ў творах Г. Бураўкіна розныя: каханне – мара, каханне – недасяжнасць, каханне – пакута, каханне – страсць. Складанасць і глыбіня падтэксту, вялікая эмацыйная напоўненасць, сцісласць і дакладнасць слова, мінімум сюжэтнага матэрыялу – найважнейшыя рысы найлепшых вершаў паэта пра каханне.

4-ы вучань. Несумненна значныя набыткі паэта і ў асэнсаванні тэмы роднай прыроды. Пейзажная лірыка Г. Бураўкіна акрэслівае характэрную асаблівасць яго лірычнага героя – чуйнасць да характа, здзіўляе нечаканасцю дакладных дэталей, свежай метафарычнасцю, шчырасцю пачуцця. Пору года ажываюць у творах паэта, які ў абмалёўцы прыроды карыстаецца не толькі рэалістычнымі, але і рамантычнымі фарбамі.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў** “Шушынская каліна”, “У дарозе”, “Люблю пару, як светлякі...”, “Элегія старога саду” Г. Бураўкіна (вучні).

Жывапіснасць, яснасць і прастата паэтычнай вобразнасці, выразнасць бачання, псіхалагізм – якасці, уласцівыя многім вершам Г. Бураўкіна. А яшчэ адна значная асаблівасць лірыкі паэта, яго эстэтычнай сістэмы – увага да музычнага боку фразы. Такая ўласцівасць бураўкінскага верша не засталася незаўважанай беларускімі кампазітарамі (Г. Вагнерам, Я. Глебавым, Э. Зарыцкім, І. Лучанком, Ю. Семанякам, Э. Ханком), якія паклалі многія творы паэта на музыку. У 1984 г. быў выдадзены песенны зборнік “Табе, Беларусь” Г. Бураўкіна.

• **Праслухоўванне аўдыязанісу песні** “Завіруха” (сл. Г. Бураўкіна, муз. Э. Ханка) у выкананні ансамбля “Верасы”.

1-вучань. У 1980-я гг. узмацняецца патрыятычнае гучанне вершаў Генадзя Бураўкіна. Паэт шмат піша пра Радзіму, родную мову. Яго сэрца займае роздум пра лёс беларускага народа.

• **Прагляд відэаадэкламацыі верша** “Што ты так прыкуты да Радзімы?” Г. Бураўкіна.

У 1990-я гг. тэма беларускага народа, яго мовы, культуры трывала замацоўваецца ў цэнтры аўтарскай увагі. У вершы “Цяжкі застоі на Беларусі...” Г. Бураўкін з болей глядзіць на родны народ, які называюць зрусіфікаваным, апатычным, безаблічным.

• **Выразнае чытанне на памяць верша** “Цяжкі застоі на Беларусі...” Г. Бураўкіна (вучні).

Рэфрэн верша “такі народ”, што перадае распаўсюджаную думку адносна беларускага народа, у канцы твора набывае пыталную інтанацыю: “Няўжо і праўду кажучь людзі – такі народ?...” Паэт не пагаджаецца з такой высновай,

ён верыць у здаровыя, мудрыя сілы народа, у яго духоўнае адраджэнне.

У вершы “Беларусі 90-х гадоў” аўтар заклікае берагчы таленты, каб быць славутай, магутнай і шчаслівай краінай. Аўтар верыць, што беларускі народ зробіць асэнсаваны выбар і ў пытанні роднай мовы, не дазволіць ёй памерці, бо знікненне мовы азначае і знікненне народа.

• **Выразнае чытанне на памяць верша** “Беларусі 90-х гадоў” Г. Бураўкіна (вучні).

2-і вучань. Не абмінаў увагай паэт і чарнобыльскую тэму – цыкл вершаў “Брагінская вясна – 1986” пра герояў-пажарных, “віцязяў у цяжкіх пажарных робах”, што, уратаваўшы людзей і гарады, самі леглі ў зямлю, пра рахунак 904, “наш народны, наш гаротны фонд”, на які людзі самаахвярна неслі “зберажэнні, прэміі і пенсіі, міласэрнасць, боль і дабрыню”.

Уражвае адточанасцю дэталі, драматызмам, тонкім псіхалагізмам сюжэтны верш “Перасяленне”, хвалюе трывожна-балючым роздумам над будучыняй беларусаў пранікнёны верш “Ад Чарнобыля ў небе плыве аблачынка...”.

• **Прагляд відэароліка з начыткай вершаў** “Перасяленне”, “Ад Чарнобыля ў небе плыве аблачынка...” Г. Бураўкіна.

3-і вучань. Цыкл вершаў “Разлукі чашу выпіў я да дна” прысвечаны тэме любові да роднага краю. У Нью-Ёрку паэт прадстаўляў рэспубліку ў Арганізацыі Аб’яднаных Нацый і на ўласным вопыце пераканаўся, што “толькі на Радзіме чалавеку ходзіцца і дыхаецца ўсмак”. Яго не захапляе яркая прыгажосць чужой краіны, густыя фарбы заморскай вясны, яму даражэйшы “ўсплеск палескіх рэчак і гоман полацкіх бароў”.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу** “Песня аб Радзіме” (сл. Г. Бураўкіна, муз. Л. Барткевіча) у выкананні Данчыка і Л. Барткевіча.

Азіраючыся на пражытыя гады, Генадзь Бураўкін, задумваецца над сваёй маладосцю, усведамляе, што “жыцця ўсё меней, меней да мне адведзенай мяжы”, ён бачыць шчасце ў тым, каб “жыць зусім звычайна”, “сярод вясёлак, птушак і бяроз”.

• **Прагляд відэароліка з начыткай вершаў** “Як мы патрэбны ўсе адзін другому...”, “Гэта тайна...”, “Не, я не здолею, напэўна...”, “У гаях пажайцела трава...” Г. Бураўкіна.

Гэтыя лірычныя творы – узор філасофскай лірыкі. Герой Бураўкіна па-ранейшаму захоўвае вернасць Радзіме, сябрам, каханай. Ён пасталеў, але ў многім застаўся тым жа рамантычным, узнёслым, жыццярадасным, пшчотным юнаком.

4-ы вучань. У 1996 г. бібліятэка часопіса “Вожык” выдае кніжку сатыры і гумару “Конь незацугляны” Генадзя Бураўкіна, якая засвед-

чыла ўменне востра, дасціпна высмеяць негатыўныя з’явы рэчаіснасці. Жартаўлівая этымалагізацыя слоў, каламбур, двухсэнсоўнасць тэндэнцыйна паўтораных аднолькавых па гучанні слоў – аснова дасціпнасці гэтых твораў.

• **Выразнае чытанне на памяць вершаў** “Парада грознаму начальніку”, “Пераломны”, “Бажок”, “Хто – сам?”, “Што трэба”, “Да пытання аб кадрах”, “Гісторыя Абалдуя”, “Мянецей”, “Кантора”, “Прагматык” Г. Бураўкіна (вучні).

Год 2000-ы знакавы для паэта з’яўленнем кнігі лірыкі “Паміж зоркай і свечкай”. Творы гэтай кнігі, як і ўвогуле вершы Генадзя Бураўкіна апошняга дзесяцігоддзя, можна разглядаць як філасофскую лірыку, поўную глыбокага роздуму над вечнымі праблемамі – жыцця, смерці, любові, чалавечнасці, прыгажосці, дабрыні. Прадмет пільнай увагі – праблема спрадвечнай долі чалавека, канец яго зямнога жыцця. У творах паэта ўсё часцей з’яўляюцца словы *вечнасць, царква*.

III. Заключэнне.

• **Слова даследчыка** (асноўныя назіцці выкладваюцца на дошцы ў выглядзе гексаў).

Творы Генадзя Бураўкіна шырока вядомы ў свеце, яны перакладзены практычна на ўсе мовы краін былога Савецкага Саюза і на мовы большасці еўрапейскіх краін.

Шырока вядома і перакладчыцкая спадчына самога Генадзя Мікалаевіча, асабліва з балгарскай і ўкраінскай моў. У 1968 г. ён разам з Нілам Гілевічам і Рыгорам Барадуліным пераклаў кнігу выбранай лірыкі “Белая чайка” балгарскага паэта Найдана Вылчава. У 1979 г. у Мінску выйшла кніга “Заклінанне агню” ўкраінскага паэта Б. Алейніка ў перакладзе Г. Бураўкіна.

Генадзь Бураўкін – аўтар многіх праблемных публіцыстычных і крытычных артыкулаў, сцэнарыяў дакументальных фільмаў “Апаленая памяць” (1975), “Падарожжа па Беларусі” (1976), адзін з аўтараў сцэнарыя двухсерыйнага фільма “Полымя” (1974; з Ф. Коневым, У. Халіпам).

• Рэфлексія.

Заданне. Напішыце СМС-паведамленне (да 150 знакаў) пра месца і ролю Генадзя Бураўкіна ў гісторыі айчыннага слоўнага мастацтва.

• Заключнае слова.

Настаўнік. Бескампраміснасць, ярка выяўленае непрыманне маральнай пачварнасці, этычнай і эстэтычнай недасканаласці, высокая патрабавальнасць да чалавека, без скідак на абставіны, адсутнасць усялякай паблажлівасці ў гэтым плане з’яўляюцца неад’емнымі складнікамі твораў Генадзя Бураўкіна.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні** “Конь незацугляны” (сл. Г. Бураўкіна, муз. Э. Ханка) у выкананні ансамбля “Песняры”.

Таццяна ЛОЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 41 г. Гродна

ЖЫЛІ-БЫЛІ КЛАСІКІ

ВІКТАРЫНА ПА ТВОРЧАСЦІ ГЕНАДЗЯ БУРАЎКІНА

Сімвалам пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

Мэты: сістэматызаваць веды пра жыццёвы і творчы шлях Г. Бураўкіна; развіваць пазнавальную актыўнасць, удасканалваць навывыкі працы ў камандзе; выхоўваць цікавасць да беларускай літаратуры.

Правілы і ўмовы віктарыны: 1. У віктарыне ўдзельнічае

некалькі каманд (5-6 чалавек у кожнай). 2. Каманды адначасова атрымліваюць картку і заданне. Удзельнікі вывучаюць тэарэтычны матэрыял карткі, потым выконваюць заданне. 3. Адказы перадаюцца журы, якое правярае правільнасць выканання і падлічвае балы. 4. Кожнае заданне ацэньваецца ў 4 балы. Максимальная колькасць набраных балаў – 20. 5. Пажадана абмежаваць час для працы з карткай згодна з узростам вучняў і іх магчымасцямі.

Картка № 1. Біяграфія Генадзя Бураўкіна .

Заданне. Суаднясіце горад і падзею з жыцця Генадзя Бураўкіна.

1. Полацк	А. вучоба на аддзяленні журналістыкі філагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
2. в. Шуляціна	Б. заканчэнне сярэдняй школы
3. Мінск	В. месца нараджэння

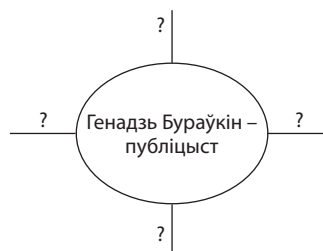
Даведка: 1Б, 2В, 3А.

Картка № 2. Генадзь Бураўкін – паэт .

Даведка: 1 – “Сінія арэлі”; 2 – “Узмах крыла”; 3 – “Жніво”; 4 – “Чытаю тайнапіс вачэй”.

Картка № 3. Генадзь Бураўкін – публіцыст .

Заданне. Пералічыце, у якіх жанрах публіцыстыкі працаваў Генадзь Бураўкін.

Даведка: артыкулы, нарысы, допісы, эсэ.

Картка № 4. Генадзь Бураўкін – крытык .

Заданне. Якому паэту / празаіку прысвечаны артыкулы Генадзя Бураўкіна?

Артыкул	Паэт / празаік
“Перазовы майстра”	Ніл Гілевіч
“Тры дні развітання з Крымам”	Іван Мележ
“Нібы салдат у баі”	Пімен Панчанка
“Па доўгу і праву салдата”	Васіль Быкаў

Картка № 5. Генадзь Бураўкін – кінадраматург .

Заданне. Устаўце прапушчаную інфармацыю.

У суаўтарстве з кінадраматургам _____ і мастацтвазнаўцам _____ Генадзь Бураўкін удзельнічаў у стварэнні кінасцэнарыя _____, паводле якога быў пастаўлены двухсерыйны мастацкі фільм _____.

Даведка: Фёдарам Коневым, Уладзімірам Халіпам, “Полымя”.

КВЭСТ-ГУЛЬНЯ ПА ТВОРЧАСЦІ НИЛА ГІЛЕВІЧА

Мэты: сістэматызаваць веды пра жыццёвы і творчы шлях Ніла Гілевіча; развіваць пазнавальную актыўнасць, памяць; выхоўваць цікавасць да вывучэння беларускай літаратуры.

Правілы і ўмовы гульні: падчас квэсту ўдзельнікі выконваюць заданні, змешчаныя ў сямі паштоўках. Каб атрымаць першую і наступную паштоўкі, яны павінны адказаць на прапанаванае пытанне. Выканаўшы заданне з паштоўкі, удзельнікі атрымліваюць літару, з усіх

сабраных літар складаюць ключавое слова *Слабада* (назва вёскі, дзе нарадзіўся Ніл Гілевіч.)

Пытанне 1. Чаму Ніл Гілевіч атрымаў такое імя? (*Імя Ніл находзіць ад Нінел – Ленін наадварот. Так будучага паэта назвалі бацькі, натхнёныя ідэямі камунізму.*)

Паштоўка 1. “Лічбы і даты”

Як прапанаваныя лікі звязаны з жыццём і творчасцю Ніла Гілевіча?

30 – лічба ўваходзіць у дату нараджэння – 30 верасня 1931 г.

15 – у 15-гадовым узросце адбыўся дэбют з вершам “Яблынька” на старонках часопіса “Бярозка”.

1957 – год выдання першага зборніка вершаў “Песня ў дарогу”.

12 – столькі гадоў пісьменнік працаваў над раманам “Родныя дзеці”.

1963 – год абароны кандыдацкай дысертацыі.

1991 – год надання ганаровага звання народнага паэта Беларусі.

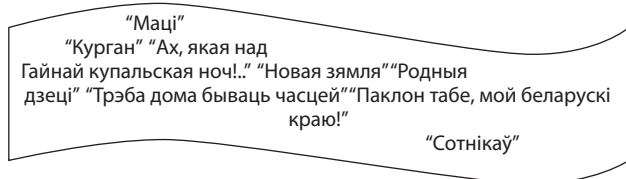
23 – колькасць тамоў у Зборы твораў пісьменніка.

Пасля выканання задання ўдзельнікі атрымліваюць адну літару з ключавога слова.

Пытанне 2. Калі Ніл Гілевіч быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў, чым ён займаўся ў гэты час? (У 1954 г. Н. Гілевіча, студэнта трэцяга курса БДУ, прымаюць у Саюз пісьменнікаў.)

Паштоўка 2. “Пазл”

Сярод прапанаваных твораў пазнайце тыя, якія належаць п'яру Ніла Гілевіча.

Даведка. “Маці”, “Ах, якая над Гайнай купальская ноч!..”, “Родныя дзеці”, “Паклон табе, мой беларускі краю!”

Пасля выканання задання ўдзельнікі атрымліваюць адну літару з ключавога слова.

Пытанне 3. Пасля заканчэння вучобы ва ўніверсітэце (1956) таленавітаму студэнту была прапанавана вучоба ў аспірантуры. У якім кірунку працаваў малады даследчык? (Даследаваў спадчыну маладнякоўцаў.)

Паштоўка 3. “Веру – не веру”

Ці згодны вы са сцверджаннямі?

1. Паэтычны дар у Ніла Гілевіча адкрыўся ў юнацтве. (Не веру, у дзяцінстве, яшчэ ў пачатковай школе.)

2. У час ваеннай аблавы Ніл Гілевіч трапіў да немцаў. (Веру.)

3. Ніл Гілевіч скончыў філалагічны факультэт БДУ па спецыяльнасці “Журналістыка”. (Не веру, па спецыяльнасці “Беларуская і руская мова і літаратура”.)

4. Ніл Гілевіч працаваў у школе і выкладаў нямецкую мову. (Веру.)

5. Ніл Гілевіч ніколі не займаўся палітыкай. (Не веру. З 1985 г. ён працаваў дэпутатам

Вярхоўнага Савета БССР, а з 1990 г. з’яўляўся старшынёй яго пастаяннай Камісіі па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны.)

6. Ніл Гілевіч – апошні паэт Беларусі, які атрымаў званне народнага (Веру.)

7. Нілу Гілевічу належаць словы, адбітыя на мемарыяльным вянку ў Хатыні: “Людзі добрыя, помніце! / Мы любілі жыццё, і Радзіму, / І вас, дарагія, / Мы згарэлі жывымі ў агні. / Наша просьба да ўсіх: / Хай жалоба і смутак / Абернуцца ў мужнасць і сілу, / Каб змаглі ўвекавечыць вы / Мір і спакой на зямлі...” (Веру.)

Пасля выканання задання ўдзельнікі атрымліваюць адну літару з ключавога слова.

Пытанне 4. Якую прэмію атрымаў Ніл Гілевіч за кнігу паэзіі “У добрай згодзе”? (Дзяржаўную прэмію БССР імя Янкі Купалы.)

Паштоўка 4. “Вобразы”

Як прапанаваныя вобразы звязаны з жыццём і творчасцю Ніла Гілевіча?

Даведка. 1. Першы верш Н. Гілевіча “Яблынька” быў надрукаваны ў 1946 г. у часопісе “Бярозка”. 2. Паэт быў узнагароджаны балгарскім ордэнам Кірыла і Мяфодзія I ступені. 3. Першыя гады пасля вайны Н. Гілевіч працаваў паштальёнам у калгасе. 4. Н. Гілевіч быў узнагароджаны медалём Францыска Скарыны / Н. Гілевіч быў старшынёй Таварыства беларускай мовы імя Францыска Скарыны.

Пасля выканання задання ўдзельнікі атрымліваюць адну літару з ключавога слова.

Пытанне 5. Вызначце жанр твора “Родныя дзеці”. (Раман у вершах.)

Паштоўка 5. “Пераклад”

Ніл Гілевіч – вядомы перакладчык. Дзякуючы яму па-беларуску загучалі творы славянскіх пісьменнікаў (балгарскіх, славенскіх, сербскіх, украінскіх, польскіх, рускіх, лужыцкіх і інш.). Перакладзіце словы *подворье, крыжовник, воспоминание, жара, баня, новости, обида, луч, путешествие, судьба* з рамана “Родныя дзеці” на беларускую мову.

Даведка. Падворак, агрэст, успамін, спякота, лазня, навіны, крыўда, прамень, падарожжа, лёс.

Пасля выканання задання ўдзельнікі атрымліваюць адну літару з ключавога слова.

Пытанне 6. Ужо на пачатку творчасці Н. Гілевіч змог выразна акрэсліць аўтарскую пазіцыю. У чым яна выявілася? (Яна выяўляецца ў лірычным, амаль малітоўным услаўленні малой радзімы і вялікай Бацькаўшчыны, маці і роднай мовы, чалавечай дабрыні, асэнсаванні беларускай гісторыі.)

Паштоўка 6. “Шыфроўка”

Расшыфруйце словы Ніла Гілевіча (зашыфравана выказванне пра мову). Лікі адпавядаюць парадкаваму нумару літар у беларускім алфавіце, г. зн. кожны лік – гэта пэўная літара. Дж, дз асобнымі літарамі не лічацца.

32	12	20	28					
5	16	18	1	4	1	14	15	6
14	1	32	18	16	5	15	1	32
14	16	3	1					

Даведка. Як ты дорага мне, мая родная мова!

Пасля выканання задання ўдзельнікі атрымліваюць адну літару з ключавага слова.

Пытанне 7. Многія вершы Н. Гілевіча пакладзены на музыку. Назавіце вядомыя вам песні.

(“Я хаджу, закаханы ў твае краявіды”, “Вы шуміце, шуміце нада мною, бярозы...”, “У бацькоўскім кутку”, “Чаканне”, “Сонца ў азерцы”, “Жаўраначка”, “Шлях да Беларусі”, “Палыновая ростань” і інш.)

Паштоўка 7. “Крыжаванка”

Разгадайце крыжаванку ↓, абাপіраючыся на верш “Маці” Н. Гілевіча.

1. Што насіла маці “вялізарным горам”?
2. “І хілюся да сэрца... / А трэба б упасці / Перад ёю – нядужнай, сівой – / На ... **3.** Дзе “кропля ж кожная радасці светлай дзіцячай... разлівалася морам”?
4. Што апісваецца ў радках: “Вы ў працы не зналі прынукі, / Вы насілі штогод / Мазалі, як бабіны, / Вы аж нылі ўвечары...”?

Даведка. 1. Сорам. 2. Калені. 3. Сэрца. 4. Рукі.

Пасля выканання задання ўдзельнікі атрымліваюць апошнюю літару і складаюць ключавае слова.

Заканчэнне. Пачатак на с. 46.

14 верасня – 215 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Гузікава (1806–1837), музыкі, віртуоза-ксілафаніста, вынаходніка прататыпа адной з сучасных мадэляў ксілафона

115 гадоў з дня выхаду газеты “Наша Доля”, першага легальнага перыядычнага выдання на беларускай мове. Выходзіла да 14 снежня 1906 г. у Вільні

100 гадоў з дня выхаду “Беларускіх ведамасцей”, штогоднівай грамадска-палітычнай літаратурнай газеты на беларускай мове. Выдавалася да 15 студзеня 1922 г. у Вільні

95 гадоў з дня нараджэння Льва Шакуна (1926–1996), мовазнаўцы, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі

15 верасня – 110 гадоў з дня нараджэння Юлія Таўбіна (1911–1937), паэта, перакладчыка

90 гадоў з дня нараджэння Генрыха Шумскага (1931–2005), скульптара

75 гадоў з дня нараджэння Фёдара Кісялёва, (1946–2019) мастака

16 верасня – 120 гадоў з дня нараджэння Кузьмы Кулакова (сапр. Рутштэйн; 1901–1979), акцёра, рэжысёра

80 гадоў з дня нараджэння Тамары Куніцкай, піяністкі, педагога, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Сяргея Законнікава, паэта, публіцыста, перакладчыка, грамадскага дзеяча

75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Казловіча (1946–2011), празаіка, нарысіста

17 верасня – 140 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Мацісона (1881–1940), музыказнаўцы, хормайстра, кампазітара

175 гадоў з дня нараджэння Генрыха Татура (1846–1913), гісторыка, археолага, краязнаўцы, калекцыянера

18 верасня – 70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Навахроста, кампазітара

19 верасня – 85 гадоў з дня нараджэння Генадзя Рымскага (1936–2000), навукоўцы ў галіне кібернетыкі і інфарматыкі, паэта, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Ягора Батальёнка, мастака

21 верасня – 100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Бельскага (1921–1988), мастака

22 верасня – 110 гадоў з дня нараджэння Адэлі Анісовіч (1911–1991), мастачкі

75 гадоў з дня нараджэння Галіны Таўлай, этнамузыкалага

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Коласа, кінарэжысёра, педагога

23 верасня – 75 гадоў з дня нараджэння Сямёна Світуновіча, мастака

24 верасня – 380 гадоў з дня нараджэння Станіслава Незабітоўскага (1641–1717), мемуарыста

25 верасня – 75 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Кляцкова, мастака

26 верасня – 100 гадоў з дня нараджэння Мікалая Шарэнкі (1921–1977), скульптара

85 гадоў з дня нараджэння Элы Сабаленкі, этнографы

27 верасня – 115 гадоў з дня нараджэння Ірыны Ждановіч-Платонавай (1906–1994), актрысы, педагога, народнай артысткі Беларусі

28 верасня – 115 гадоў з дня нараджэння Алёксы Жукоўскага (1906–1979), пісьменніка

29 верасня – 70 гадоў з дня нараджэння Вольгі Лабачэўскай, мастацтвазнаўцы, этнолага

30 верасня – 130 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Астаповіча (1896–1941), мастака

95 гадоў з дня выхаду “Нашай справы”, газеты рэвалюцыйна-дэмакратычнага кірунку, органа БСРГ. Выдавалася да 1927 г. у Вільні.

90 гадоў з дня нараджэння Ніла Гілевіча (1931–2016), паэта, літаратуразнаўцы, фалькларыста, перакладчыка, грамадскага дзеяча, народнага паэта Беларусі, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Валянціны Дземянчук, мастачкі

125 гадоў таму нарадзіўся Павел Акулевіч (1896–1979), казачнік

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Леанід БЯЗРУЧКА,
настаўнік дадатковай адукацыі
Асіповіцкага цэнтра дадатковай адукацыі дзяцей і моладзі

ГЕНАДЗЬ БУРАЎКІН, НІЛ ПЛЕВІЧ, ВЯЧАСЛАЎ АДАМЧЫК: ЖЫЦЦЁВЫ І ТВОРЧЫ ШЛЯХ

ЭРУДЫТ-ЛАТО (X–XI КЛАСЫ)

Мэты: пашырыць веды пра жыццё і творчасць беларускіх пісьменнікаў; развіваць лагічнае мысленне, удасканальваць навыкі каманднай працы; выхоўваць цікавасць да вывучэння беларускай літаратуры.

Умовы правядзення: гульня пабудавана на аснове віктарыны “Эрудыт-лато”. Можна праводзіцца як у індывідуальным, так і ў камандным заліку. Вядучы чытае пытанні і чатыры варыянты адказаў. Правільны адзін адказ*. Удзельнік павінен пазначыць тую ячэйку ў табліцы, якая (на яго думку) адпавядае правільнаму адказу. Запоўненныя карткі правярае журы.

Гульнявое поле (карткі):

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А										
Б										
В										
Г										

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны пачатак.

Каманды займаюць месцы за сталамі. Вядучы знаёміць удзельнікаў і членаў журы. Тлумачыць правілы гульні.

II. Асноўная частка.

• Гульня.

Тур I. Генадзь Бураўкін

1. Пісаць вершы пачаў яшчэ ў школе ў старэйшых класах і частку з іх надрукаваў у 1952 г. у полацкай абласной газеце:

- А) “Сцяг камунізма”;
- Б) “Новае жыццё”;
- В) “Заря”;
- Г) “Светлае жыццё”.

2. Першы зборнік паэта, куды ўвайшлі раннія творы, напісаныя ў гады вучобы:

- А) “Дыханне”;
- Б) “З любоўю і нянавісцю зямноў”;
- В) “Майская прасінь”;
- Г) “Варта вернасці”.

3. У прозе Г. Бураўкін дэбютаваў апавяданнем:

- А) “Да сваіх”;

- Б) “Мёртвыя жывуць”;
- В) “Апошняя аперацыя”;
- Г) “Дом пры дарозе”.

4. У 1972 г. ва ўзросце 36 гадоў Г. Бураўкін узначаліў часопіс:

- А) “Маладосць”;
- Б) “Польмя”;
- В) “Беларусь”;
- Г) “Нёман”.

5. Аварыі на ЧАЭС паэт прысвяціў цыкл вершаў:

- А) “Торкі жолуд”;
- Б) “Міласэрнасць плахі”;
- В) “Зорка Палыну”;
- Г) “Брагінская вясна – 1986”.

6. Паэма, прысвечаная “памяці загінуўшых у час Вялікай Айчыннай вайны Івана Цубы, які паўтарыў подзвіг Івана Сусаніна, і яго брата Міхала”:

- А) “Хатынскі снег”;
- Б) “Палеская балада”;
- В) “Узнясенне”;
- Г) “Развітанне”.

7. Араторыю “Бітва за Беларусь” на верш

Г. Бураўкіна напісаў беларускі кампазітар:

- А) Мікалай Аладаў;
- Б) Леў Абеліевіч;
- В) Анатоль Багатыроў;
- Г) Уладзімір Алоўнікаў.

8. Генадзь Бураўкін як літаратурны крытык у артыкуле “Тры дні развітання з Крымам” з глыбокай павагай гаворыць пра пісьменніка:

- А) Васіля Быкава;
- Б) Івана Шамякіна;
- В) Івана Мележа;
- Г) Івана Навуменку.

9. Генадзь Бураўкін – аўтар слоў гімна:

- А) Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава;
- Б) Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта;
- В) Віцебскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта;
- Г) Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта.

10. Генадзь Мікалаевіч памёр 30 мая 2014 г. і быў пахаваны:

- А) на Кальварыйскіх могілках у Мінску;
- Б) на Вайсковых могілках у Мінску;

* Правільны адказ вылучаны курсівам.

- В) на Усходніх могілках у Мінску;
Г) на могілках Копці ў Віцебску.

Тур II. Ніл Гілевіч

1. Першы верш Ніла Гілевіча надрукаваны ў 1946 г. у часопісе “Бярозка”:

- А) “Вясна”;
Б) “Ты мой брат”;
В) “Ураджайнае”;
Г) “Яблынька”.

2. Першыя гады пасля Другой сусветнай вайны малады Н. Гілевіч працаваў:

- А) калгасным паштальёнам;
Б) вясковым настаўнікам;
В) сельскім карэспандэнтам;
Г) пастухом.

3. Першы паэтычны зборнік Н. Гілевіча:

- А) “На этапах”;
Б) “Упэўненасць”;
В) “Песня ў дарогу”;
Г) “Маладзік над стэпам”.

4. Письменнік не выкарыстоўваў псеўданім:

- А) Адаць Абабак;
Б) Антось Кудзеля;
В) Банадысь Папруга;
Г) Язэп Касіла.

5. Ніл Гілевіч – аўтар вянка санетаў:

- А) “Цяжкія думы”;
Б) “Нарач”;
В) “Праўдзе веку”;
Г) “Выток”.

6. Імкненне абудзіць пачуццё нацыянальнай годнасці, усвядомленую радасць “беларусам звацца” выяўляецца ў вершы:

- А) “Я – беларус”;
Б) “Мова майго народа”;
В) “Роднае слова”;
Г) “Добры чалавек”.

7. Пяру паэта не належыць зборнік сатыры і гумару:

- А) “Званковы валет”;
Б) “Русалка на Нарачы”;
В) “Для дома, для альбома і трохі для эпохі”;
Г) “Як я вучыўся жыць”.

8. Ніл Гілевіч выдаў зборнік п’ес:

- А) “Воля на крыжы”;
Б) “Начлег на буслянцы”;
В) “Жывыя казкі”;
Г) “Перад сустрэчай. Жыццё патрабуе”.

9. Песня “Вы шуміце, бярозы” на верш Н. Гілевіча стала хітом ВІА:

- А) “Песняры”;
Б) “Верасы”;
В) “Сябры”;
Г) “Самацветы”.

10. Памёр Ніл Сымонавіч 29 сакавіка 2016 г. у Мінску і быў пахаваны:

- А) на Кальварыйскіх могілках;
Б) на Усходніх могілках;
В) на Вайсковых могілках;
Г) у вёсцы Слабада Лагойскага раёна.

Тур III. Вячаслаў Адамчык

1. У 1958 г. выйшла першая кніга маладога пісьменніка Вячаслава Адамчыка – зборнік апа-вяданняў:

- А) “Свой чалавек”;
Б) “Млечны Шлях”;
В) “Блакiт i золата дня”;
Г) “Апавяданні”.

2. Адзiн з найважнейшых твораў В. Адамчыка быў названы як раман Кузьмы Чорнага:

- А) “Вялікі дзень”;
Б) “Млечны Шлях”;
В) “Пошукі будучыні”;
Г) “Трэцяе пакаленне”.

3. Васіль Быкаў у дакументальнай кнізе “Доўгая дарога дадому” прыгадвае, што сярод удзельнікаў пісьменніцкага семінара “Адамчык быў прызнаны несумненным талентам...” за апавяданне:

- А) “Ліпавы цвет”;
Б) “Дзень ранняй восені”;
В) “Срэбра на павуціне”;
Г) “Зоня”.

4. Пяру В. Адамчыка належыць п’еса:

- А) “Базылевіча сям’я”;
Б) “Лета”;
В) “Раіса Грамычына”;
Г) “Пакуль вы маладыя”.

5. У 1982 г. паводле раманаў “Чужая бацькаўчына” і “Год нулявы” мастацкі фільм пра даваеннае жыццё і лёс беларускіх сялян зняў рэжысёр:

- А) Віктар Тураў;
Б) Валерый Рыбараў;
В) Валерый Рубінчык;
Г) Віктар Шавялевіч;

6. Вячаслаў Адамчык не пісаў сцэнарыі да дакументальных фільмаў:

- А) пра Івана Мележа;
Б) пра Валянціна Таўлая;
В) пра Якуба Коласа;
Г) пра Янку Купалу.

7. З 1982 г. В. Адамчык займаў пасаду галоўнага рэдактара дзіцячага часопіса:

- А) “Вясёлка”;
Б) “Лесавік”;
В) “Бярозка”;
Г) “Беларускі піянер”.

8. Вячаслаў Адамчык пераклаў кнігу балгарскіх народных казак:

- А) “Незвычайны асілак”;
Б) “Мудры асілак”;
В) “Крыштальны калодзеж”;

Г) “Золатавалоска”.

9. Вячаслаў Уладзіміравіч выгадаваў двух сыноў – Уладзіміра і Міраслава, якія таксама сталі пісьменнікамі. Уладзімір Адамчык больш вядомы пад псеўданімам:

- А) Алесь Каліна;
- Б) Адам Глобус;
- В) Габрусь Галдыбік;
- Г) Янка Крывічанін.

10. Памёр В. Адамчык 5 жніўня 2001 г. у Мінску і быў пахаваны:

- А) на Вайсковых могілках;
- Б) на Усходніх могілках;
- В) на Кальварыйскіх могілках;
- Г) у в. Варакомшчына Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобласці.

III. Заключная частка.

• Падвядзенне вынікаў гульні.

Запоўненыя карткі здаюцца журы, члены журы правяраюць карткі. Вядучы агучвае правільныя адказы.

• Узнагароджанне пераможцы.

Прапануем план-канспект

Людміла БУРВІН,
настаўнік-метадыст Ліцэя Івацэвіцкага раёна

“СМЕЙСЯ – РАЗ НЕ ПЛАЧАЦЦА!”

СЦЭНАРЫЙ ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЙ КАМПАЗІЦЫІ ПА ТВОРАХ НІЛА ГІЛЕВІЧА

Сімвалам ↓ пазначаны
матэрыялы, даступныя для
спампоўвання і азнаямлення,
спасылкі па QR-кодзе.

Мэты: удасканаліць навыкі выразнага чытання, выхоўваць цікавасць да вывучэння творчай спадчыны Н. Гілевіча.

Абсталяванне: сцэна святочна прыбраная; партрэт Н. Гілевіча, выстава кніг “Званковы валет”, “Да новых венікаў”, “Ці грэх, ці два”, “Русалка на Нарачы”,

“Родныя дзеці”, “Кантора”, “Дыялог на хаду”, плакат: «“Сапраўдны гумар – як гасціннасць, / У ім асновай – дабрыйня”. Н. Гілевіч».

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Вядучы.

Ах, якая над Гайнай купальская ноч!
Самы раз бы шукаць кветку-папараць,
Самы раз уплятаць летуценні ў вянок,
Самы раз белы корань выкапываць!

Вядучая.

Люблю цябе, жыццё, любоўю кроўнай.
Я не нахлебнік твой. Я на зямлю
Не для таго прыйшоў, каб жменяй поўнай
Уцехі браць. Я – аддаваць люблю.

Вядучы.

Святочны, старажытны дух калядны,
Магічны дух язычніцкіх акрас,
Смалення дух, дух кміну і каляндры,
Дух на шасце падвешаных каўбас...

Вядучая. Якія прыгожыя вершы ў народнага паэта Беларусі Ніла Гілевіча!

Вядучы. Так, і хтосьці з чытачоў шануе Ніла Сымонавіча як паэта-грамадзяніна, паэта-змагара за лепшы лёс народа, камусьці імпануе яго эпічны талент і раман у вершах “Родныя дзеці”.

Вядучая. Камусьці даспадобы яго песенная творчасць – “Вы шуміце, бярозы”, “Песню бярыце з сабою”, “Жаўраначка” і многія-многія іншыя, а хтосьці захапляецца кніжкамі паэта для маленькіх чытачоў, яго вершаванымі загадкамі.

Вядучы. Сёння, у 90-я ўгодкі з дня народзінаў народнага паэта Беларусі Ніла Сымонавіча Гілевіча, мы запрашаем вас, сябры, на вечарыну памяці паэта-гумарыста, паэта-сатырыка – гэта яшчэ адна грань таленту нашага славутага земляка.

Вядучая. “Чытаючы гумарыстычныя старонкі Ніла Гілевіча, заўважаеш, як неўпрыкмет твой сумны, панылы настрой змяняецца, і ты адчуваеш прыліў новых жыццёвых сіл і пачынаеш смяяцца. А калі чалавек смяецца, значыць, ён жыве” [4, с. 59].

• **Выразнае чытанне** вершаў “Пісьмо ў рэдакцыю” [1, с. 66], “Кусака” [1, с. 23], “Вось гэта чалавек!” [2, с. 145] Н. Гілевіча ↓.

• **Праслухоўванне беларускай народнай песні** “Чаму ж мне не пець?..”.

Вядучы. Вось такія цікавыя людзі жывуць сярод нас. У народзе здаўна высмейваліся чалавечыя заганы і слабасці. Беларус заўсёды ўмеў адрэагаваць на адмоўнае ці штосьці недарэчнае досціпам, жартам, калючым слоўцам.

Вядучая. Смехавы пачатак жыве, можна сказаць, не толькі ў характары, але і ў свядомасці

нашага народа. А якія слушныя парады ён можа даць!

• **Выразнае чытанне** вершаў “Адкуль нездароўе” [1, с. 146], “Просты спосаб” [1, с. 143], “Кулінарна-музычная залежнасць” [2, с. 112], “У доктара” [1, с. 146] Н. Гілевіча ↓.

• **Праслухоўванне** беларускай народнай песні “Ой там, на таку, на базары...”.

Вядучая. Ніл Гілевіч вельмі любіў фальклор, прыгожа спяваў народныя песні, запісаў вялікую колькасць самабытных твораў для нас, нашчадкаў, сам складаў казкі, загадкі, замовы, прычым і ў смехавым плане.

Вядучы. Паэт пераканальна і проста сцвярджае мудрыя жыццёвыя ісціны: трэба чытаць казкі, бо “навукі мудрай – там край непачаты!”. Паслухайце вельмі сучасную казку!

• **Выразнае чытанне** верша “Казка – без пачатку і канца – пра бабулю Домну і пра Дзіму Ласунца” [1, с. 49–52] Н. Гілевіча ↓.

Вядучы. Вось такой навукі, спадзяёмся, няма ў нашых вучняў. А калі ўзнікне ў каго жаданне лёгкага хлеба, можна скарыстацца Гілевічавымі замовамі. Гэты жанр заўсёды быў вельмі папулярным у беларусаў.

Вядучая. Самыя спрактыкаваныя бабулькі-шаптухі няйначай пазайздросцілі б арыгінальнасці, дасціпнасці, трапнай назіральнасці, слоўнай вынаходлівасці Ніла Гілевіча, яго эстэтычнаму густу. Паслухайце!

• **Выразнае чытанне** вершаў “Замова ад падхалімства” [1, с. 128], “Замова ад тупасці” [1, с. 124] Н. Гілевіча ↓.

Вядучы. Цяжка назваць загану, якая не трапіла ў сатырычны прыцэл Ніла Гілевіча, не стала аб’ектам вострай крытыкі. Немагчыма пералічыць пачварных тыпаў з галерэі чалавечага ўбоства і бездухоўнасці, створанай мастаком.

Вядучая. Смех дужы і нястомны працаўнік, зацікаўлены і незвычайна актыўны перабудоўшчык, самы вялікі і бясстрашны дэмакрат з усіх дэмакратаў. Смейцеся, усміхайцеся – на радасць сабе і добрым людзям!

• **Выразнае чытанне** вершаў “Трэба дык трэба” [1, с. 142], “Засумнявайся” [1, с. 144], “Хавай-мася, тата!” [1, с. 148], “Пытанне ў адказ” [2, с. 165], “Дзве вароны” [1, с. 152], “Дым – не бяда” [1, с. 151] Н. Гілевіча ↓.

• **Праслухоўванне** беларускай народнай песні “Чым я не хазяйка, чым не гаспадыня?..”.

Вядучы. Маладосць і сталасць – не заўсёды іх погляды супадаюць.

Вядучая. Напэўна, часцей не супадаюць. Нездарма людзі кажуць: “Молада – зелена”; “Чым старэе, тым вартнее, а чым маложа, тым дарожа”.

Вядучы. Прапануем паслухаць урыўкі з рамана ў вершах “Родныя дзеці”.

• **Выразнае чытанне** ўрыўкаў з рамана ў вершах “Родныя дзеці” Н. Гілевіча [3, с. 123] ↓.

• **Інсцэніраванае чытанне** ўрыўка з рамана ў вершах “Родныя дзеці” Н. Гілевіча ↓.

• **Праслухоўванне** беларускай народнай песні “Ажаніўся стары дзед”.

Вядучы. Родная мова... Колькі пранікнёных вершаў прысвяціў ёй Ніл Гілевіч!

Вядучая. Але ні ў адным, напэўна, так не паказваецца недарэчнасць імкнення беларусаў да рускамоўнай гаворкі, як ва ўрыўку з рамана “Родныя дзеці”.

Чытальнікі (на чарзе).

Бывае, выйдзеш вутрам з хаты –

Так блажавухае сярэнь –

Аж нос зрываюць араматы!

Здаецца б, нюхаў цэлы дзень! [3, с. 111].

– Што ж, еслі просіць прадсядацель,

Ці ізвіняюсь, тамада,

Каб я сказаў што к гэтай даце,

То я далжон адвеціць: да!

Дык вот у нашай юбіляркі

Есь многа качастваў такіх,

Што быў бы грэх не выпіць чаркі,

Не ўшанаваць пачотам іх.

А трэцім качаствам гардзіцца

Найболей нада, што ўдава

Зрасціла нас, как гаварыцца,

І ў жызь пуцёўку нам дала.

У ту вужасную разруху,

Благодара і вапракі,

Ана не пала сілай духу:

Пускала нас – как пціц з рукі!..

[3, с. 111–112].

Вядучы. Мудры, чалавечны, дасціпны, памяркоўна-далікатны, з’едліва-востры... – не пералічыць адценняў і нюансаў смеху Ніла Гілевіча, бо ідзе ён з невычэрпных глыбінных народных крыніц.

Вядучая. Паэт з упэўненасцю сцвярджае, што беларусы змогуць пазбавіцца пачуцця другараднасці, прыслушацца адзін да аднаго, аб’яднацца і дайсці да беларускасці – чалавечнасці і людскасці.

• **Праслухоўванне** песні “Жаўраначка” (сл. Н. Гілевіча, муз. Э. Ханка).

Спіс літаратуры

1. Гілевіч, Н. Кантора : сатыра і гумар / Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 166 с.

2. Гілевіч, Н. Выбраныя творы : у 2 т. / Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 2 : Гумар і сатыра ; Творы для дзяцей – 386 с.

3. Гілевіч, Н. Родныя дзеці : раман у вершах / Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 192 с.

4. Ламека, Л. Боль і сумленне Бацькаўшчыны : Штрыкі да партрэта Ніла Гілевіча / Л. Ламека // Роднае слова. – 1996. – № 9. – С. 59–75.

Марына ПЕТРАШКЕВІЧ,
бібліятэкар дзіцячай бібліятэкі № 8 г. Мінска

НІЛ ГІЛЕВІЧ: МОВЫ РОДНАЙ ПАТРЫЁТ ГУЛЬНЯ ДЛЯ СТАРШАКЛАСНІКАЎ

Мэты: абагульніць і сістэматызаваць веды пра жыццёвы і творчы шлях Ніла Гілевіча; развіваць лагічнае мысленне, памяць, удасканалваць камунікатыўныя навыкі; выхоўваць цікавасць да беларускай літаратуры і мовы.

Падрыхтоўчы этап. Удзельнікі павінны ведаць асноўныя даты і падзеі з жыцця і творчасці Н. Гілевіча; ведаць змест рамана “Родныя дзеці”; мець агульнае ўяўленне пра паэмы і вершы пісьменніка. Арганізатары павінны падрыхтоваць на асобных аркушах заданні для ўсіх каманд.

Абсталяванне і арганізацыйныя моманты: тэхніка для прайгравання музычных кампазіцый (усе згаданыя тут музычныя кампазіцыі знаходзяцца ў адкрытым інтэрнэт-доступе); экран альбо дошка для запісу тэм гульні і прамежкавых вынікаў. Неабходна камісія (журы) для падліку балаў каманд.

Правілы і ўмовы гульні. У гульні ўдзельнічаюць 3–5 каманд па 4–7 чалавек у кожнай. Этапы гульні чаргуюцца. У “Размінцы” вядучы задае пытанні, адказвае любы ўдзельнік любой каманды, які ведае адказ. За кожны правільны адказ на рахунак каманды залічваецца адзін бал. У “Эстафетах” пытанні задаюцца для ўсіх каманд адначасова, але адказваць можа толькі адзін удзельнік па загадзя вызначанай чарзе. За кожны правільны адказ камандзе налічваецца тры балы. Тэму, з якой будзе працягвацца гульня, выбірае каманда-лідар. Пытанні кожнай тэмы задаюцца для ўсіх каманд адначасова. За кожны правільны адказ камандзе налічваецца пяць балаў. Для гульні спатрэбяцца тры тэмы (для большай варыянтнасці і цікавасці ўдзельнікаў прапанавана пяць тэм). У “Заданнях” удзельнікі выконваюць заданні, камандзе, якая справілася з заданнем першай, налічваецца 20 балаў, другой – 17, трэцяй – 14 і г. д. За кожную памылку ў заданнях здымаюцца два балы. “Кот у торбе” прапаноўваецца камандзе, якая мае найменш балаў (можна назваць тэму “ката”). За правільны адказ каманда адразу робіцца лідарам гульні з адрывам у дзесяць балаў; за няправільны – у каманды забіраецца палова заробленых раней балаў. Калі каманда адмаўляецца ад “ката ў торбе”, то ён прапаноўваецца наступнай камандзе з меншай колькасцю балаў. І гэтак далей. Камандзе-лідару гэты

этап не прапаноўваецца. У “Аўкцыёнах” каманды па правілах аўкцыёну вырашаюць, хто будзе адказваць на пытанне (яно агучваецца пасля таго, як будзе вызначаны яго кошт і каманда, якая будзе адказваць; перад пачаткам аўкцыёну агучваецца толькі тэма пытання). Каманды разлічваюцца баламі. На кон нельга паставіць больш балаў, чым ёсць у каманды. За правільны адказ каманда атрымлівае названую ёй колькасць балаў, за няправільны – спісваецца такая ж колькасць балаў. Стартавы кошт кожнага аўкцыёну – адзін бал.

ХОД ГУЛЬНІ

І. Арганізацыйны момант.

- *Знаёмства з правіламі і ўмовамі гульні.*
- *Знаёмства з журы і падліковай камісіяй.*

II. Асноўная частка.

- *Гульня.*

Размінка

1. Гучыць песня “Вы шуміце, бярозы”. Хто выконвае песню? (ВІА “Сябры”. Гэты верш Н. Гілевіч напісаў у 1958 г., а мелодыя да яго датуецца 1983 г. Праз год гэтая песня дала назву чацвёртаму альбому “Сяброў”.)

2. Назавіце аўтара “Пінскай шляхты”. (В. Дунін-Марцінкевіч.)

3. Першапраходцам якога жанру ў беларускай літаратуры стаў Н. Гілевіч? (Раман у вершах.)

4. Ходзіць гурт людзей. Адзін з іх трымае вялікі мех. Некаторыя пераапануты ў казу ці мядзведзя, час ад часу яны падаюць на зямлю. Людзі спяваюць, танчаць. Хто гэта, чаму яны так сябе паводзяць? (Калядоўшчыкі калядуюць.)

5. Што называюць фальклорнай мініяцюрай, якая ў форме пытання падае іншасказальнае вобразнае апісанне пэўных прадметаў ці з’яў? (Загадка.)

6. “Навукі мудрай – край там непачаты!” – пра якія творы так казаў Н. Гілевіч? (Казкі.)

7. Калі адзначаецца Міжнародны дзень роднай мовы? (21 лютага.)

8. У якім горадзе ўпершыню праходзіла свята Дня беларускага пісьменства? (У Полацку.)

9. Калі пачала фарміравацца беларуская мова? (У XI–XIII стст.)

10. Са смерцю Н. Гілевіча ў Беларусі не стала жывых... каго? (Народных паэтаў.)

11. Дзе на тэрыторыі сучаснай Беларусі была адкрыта першая друкарня? (У *Брэсце*.)

12. Кім былі бацькі Н. Гілевіча? (*Сялянамі*.)

13. Назавіце від старажытнай мемуарнай літаратуры, дзе запіс дакладных звестак пра пэўныя падзеі спалучаўся з літаратурна апрацаванымі паданнямі пра ранейшыя падзеі. (*Летапіс*.)

14. Якой узроставай катэгорыі людзей адрашавана творчасць Н. Гілевіча? (*Усім катэгорыям, без абмежаванняў*.)

15. Калі па правілах беларускага этыкету людзі кажучь: “Хлеб ды соль”? (*Калі хтосьці збіраецца есці ці ўжо спажывае нейкую ежу*.)

16. Назавіце перыяд у найноўшай гісторыі, калі беларуская мова была адзінай дзяржаўнай мовай у нашай краіне. (1990–1995 гг.)

17. Што было найлепшым сябрам Н. Гілевічу ў дзіцячыя гады? (*Беларускія кніжкі*.)

18. Хто аўтар аповесці “Прынцэса тусоўкі”? (*Яўген Хвалеі*.)

19. У 1840 г. царскі ўрад Расійскай імперыі забараніў назву *Беларусь*. Якая назва выкарыстоўвалася ў дачыненні да нашай краіны? (*Северо-Западный край*.)

20. Назавіце жанр твора “Песня аб вячымым дубе” Н. Гілевіча. (*Паэма*.)

Эстафета. Жыццё

1. Якую навуковую ступень меў Н. Гілевіч? (*Кандыдат філалагічных навук, прафесар*.)

2. На якой пасаде працаваў Н. Гілевіч у альманаху “Далягляды”? (*Галоўны рэдактар*.)

3. Дзе атрымаў вышэйшую адукацыю Н. Гілевіч? (*У Беларускай дзяржаўнай універсітэце*.)

4. Назавіце месца нараджэння Н. Гілевіча. (*Вёска Слабада Лагойскага раёна Мінскай вобласці*.)

5. Назавіце дату нараджэння Н. Гілевіча. (*30 верасня 1931 г.*)

6. Хто такі Францішак Вядзьмак-Лысагорскі? (*Гэта псеўданім Н. Гілевіча*.)

7. Дзе пахаваны Н. Гілевіч? (*На Кальварыйскіх могілках у Мінску*.)

8. У якую навучальную ўстанову паступіў Н. Гілевіч у Мінску ў 1947 г.? (*У Мінскае педвучылішча*.)

9. Назавіце дату смерці Н. Гілевіча. (*29 сакавіка 2016 г.*)

10. У якім годзе Н. Гілевіч атрымаў званне народнага паэта Беларусі? (*1991 г.*)

11. Дзе знаходзіўся Н. Гілевіч падчас вайны? (*У роднай вёсцы*.)

12. Кім падпрацоўваў Н. Гілевіч, калі вучыўся ў школе? (*Калгасным паштальёнам*.)

13. Дзе Н. Гілевіч вучыўся пасля заканчэння ўніверсітэта? (*У аспірантуры БДУ*.)

14. У якім універсітэце працаваў Н. Гілевіч? (*БДУ*.)

15. Выкладчыкам якой мовы працаваў Н. Гілевіч, калі вучыўся на апошнім курсе педвучылішча? (*Нямецкай*.)

Кот у торбе. Загадкі

Адгадайце загадку Н. Гілевіча: У лугу-лужочку / Выраслі сястрычкі: / Залатое вочка, / Белыя раснічкі. (*Рамонкі*.)

Тэма 1. Адказы

Вядучы агучвае адказы, удзельнікам трэба скласці да іх пытанні.

1. Часопісы “Вожык”, “Полымя”, “Беларусь”. (*У якіх часопісах друкаваўся Н. Гілевіч у 1940-я гг.?*)

2. Як фашысты палілі Хатынь. (*Сведкам якой страшнай падзеі ў часы Вялікай Айчыннай вайны стаў Н. Гілевіч?*)

3. Прадмова да “Дудкі беларускай” Ф. Багушэвіча. (*Што прымусіла юнага Н. Гілевіча задумацца пра лёс мовы, яе становішча ў Беларусі і свеце?*)

4. У вёсцы Гайна. (*Дзе Н. Гілевіч скончыў сямігодку?*)

5. Літаратурную прэмію Івана Франка. (*Якую ўзнагароду атрымаў Н. Гілевіч ад Украіны?*)

Тэма 2. Вершы

1. Што параіў Н. Гілевіч хлопцам і дзяўчатам у вершы “Парада маладым чытачам”? (*Чытаць казкі*.)

2. Што раіў браць з сабой “і ў мора, і ў пушчутайгу, і ў бой” Н. Гілевіч у адным з вершаў? (*Песню; верш “Калі не жадаеце знацца ў жыцці”*.)

3. У вершы “Край мой беларускі!” Н. Гілевіч прасіў прыгарнуцца, напіцца, прайсці, наглядзецца. Што яшчэ? (*Паслухаць*.)

4. Што забрала вайна ў Н. Гілевіча ў вершы “Ты кажаш, я не ведаю вайны”? (*Сны*.)

5. Што, паводле верша, Н. Гілевіч бачыў у снах у далёкіх вандроўках? (*Жыта, сосны і валуны*.)

Тэма 3. Мова

1. У адным з вершаў Н. Гілевіч клянецца, што не дасць, не прадасць, не змяняе нешта ворагу і будзе да смерці за волю яе стаяць. Пра што ідзе гаворка? (*Пра родную мову; верш “Першая клятва”*.)

2. Як называецца кніга Н. Гілевіча, дзе змешчаны роздумы ў вершах і прозе пра родную мову? (*“Любоў прасветлая”*.)

3. Якога паэта Н. Гілевіч назваў валадаром роднага слова? (*Я. Купалу*.)

4. “А мову ледзь не затапталі...”, “З легендаў і казак былых пакаленняў...”, “Кажучь, мова

мая аджывае...”, “Страціў слова, страціў спадчыннае слова...”, “Народ пранясе цябе, родная мова...”. Што з гэтага пераліку належыць Н. Гілевічу? (“*Страціў слова, страціў спадчыннае слова...*”)

5. Будучы дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР Н. Гілевіч быў сярод лідараў адраджэнскага руху, якія здзейснілі беларускі цуд XX ст. Што гэта за цуд? (*Пераканалі камуністычны Вярхоўны Савет БССР прыняць Закон аб мовах, дзе беларуская мова абвешчалася адзінай дзяржаўнай мовай Беларусі.*)

Тэма 4. Музыка

1. Гучыць песня “Я хаджу закаханы...” у выкананні ансамбля “Верасы”. Удзельнікі павінны назваць выканаўцаў.

2. Менавіта гэтай песні на верш Н. Гілевіча спявачка Алесь абавязана сваім сольным дэбютам. Якой? (“*Жаўраначка*”).

3. Гучыць пачатак песні “Шлях да Беларусі” ў выкананні ансамбля “Сябры”. Удзельнікі павінны пазнаць і назваць песню.

4. Самыя знакамітыя песні на вершы Н. Гілевіча “Вы шуміце, бярозы”, “Жаўраначка”. Хто напісаў музыку да іх? (Э. Ханок.)

5. Гучыць пачатак песні “У бацькоўскім кутку” ў выкананні Алесі і Дзмітрыя Смольскага. Удзельнікі павінны назваць песню і выканаўцаў.

Тэма 5. Узнагароды

1. Якую ўзнагароду Н. Гілевіч атрымаў за выбітныя даследаванні гісторыі Беларусі, дасягненні ў галіне нацыянальнай мовы, літаратуры, культурна-асветніцкай дзейнасці? (*Медаль Францыска Скарыны.*)

2. Якая краіна ўзнагародзіла Н. Гілевіча ордэнам Князя Яраслава Мудрага III ступені? (*Украіна, 19 жніўня 2006 г. за важкі асабісты ўклад у развіццё міжнароднага супрацоўніцтва, умацаванне аўтарытэту і станоўчага іміджу Украіны ў свеце, папулярызацыю яе гістарычных і сучасных дасягненняў.*)

3. Якую ўзнагароду атрымаў Н. Гілевіч ад балгарскага ўрада? (*Ордэн Кірыла і Мяфодзія I ступені.*)

4. Якое ганаровае званне атрымаў Н. Гілевіч у 1980 г. за асабістыя заслугі ў навуцы? (*Заслужаны дзеяч навукі БССР.*)

5. Ніл Гілевіч атрымаў узнагароды ад трох замежных краін. Балгарыю і Украіну назвалі. Якая яшчэ краіна адзначыла Н. Гілевіча? (*Югаславія, ордэн Югаслаўскай зоркі са стужкай, 1986 г.*)

Заданне. Філворд

У філвордзе ўдзельнікам трэба знайсці 15 назваў твораў Н. Гілевіча (адзін твор ужо вызначаны).

Словы могуць чытацца ў любым кірунку, але толькі не па дыяганалі.

Б	А	С	П	Е	Р	П	А	Ч	А
В	Л	Н	Е	Г	А	Ф	К	А	Т
Я	Ь	Ш	А	К	С	Р	Я	Я	С
Р	Т	А	Е	М	Ц	А	Н	В	Н
С	А	Н	Н	А	Я	Р	О	Г	А
Д	Л	Ч	К	Ц	А	Г	О	А	К
А	Т	А	А	І	К	А	Н	Н	І
А	К	Л	М	А	О	Л	Ь	А	Н
В	О	Б	А	Р	Д	З	Е	С	Ў
К	У	Л	І	Н	А	Р	Ж	Т	А

Даведка: “Большак”, “Вяртанне”, “Снег”, “Перасцярога”, “Пачатак”, “Франя”, “Салдатка”, “Воблачка”, “Вясна”, “Маці”, “Настаўнік”, “Мара”, “Агонь”, “Калодзеж”, “Кулінар”.

Аўкцыён. Імёны

У Н. Гілевіча незвычайнае для Беларусі імя. Раскажыце гісторыю імя пісьменніка. (*Бацькі вырашылі назваць сына Нінел – Ленін наадварт. Пісьменнік змяніў гэтае імя на Ніл.*)

Эстафета. Творчасць

1. Дзе дэбютаваў Н. Гілевіч? (*У часопісе “Бярозка”.*)

2. У якім годзе гэта адбылося? (*У 1946 г.*)

3. Як называецца першы надрукаваны верш Н. Гілевіча? (“*Яблынька*”).

4. Каму прысвечана паэма “Нарач”? (*М. Танку.*)

5. Назавіце паэму Н. Гілевіча пра ваенныя гады. (“*Сто вузлоў памяці*”, “*А раніцы ўжо не было*”, “*Заручаны*”, “*Недзялення*” і інш.)

6. Назавіце аўтабіяграфічную аповесць Н. Гілевіча пра юнацкія гады. (“*Перажыўшы вайну*”).

7. Назавіце паэму Н. Гілевіча, якая больш за 30 гадоў лічылася ананімнай і была вельмі папулярнай. (“*Сказ пра Лысую гару*”).

8. Як называецца першы паэтычны зборнік Н. Гілевіча? (“*Песня ў дарогу*”).

9. Пра якія лодачкі ідзе гаворка ў аднайменнай паэме? (*Пра туфлі-лодачкі.*)

10. У якім узросце Н. Гілевіч пачаў пісаць вершы? (*У 9 гадоў.*)

11. За якую кнігу Н. Гілевіч атрымаў Дзяржаўную прэмію БССР імя Янкі Купалы? (“*У добрай згодзе*”).

12. “Разумная дзевачка: маленькая аповесць пра адно дзяцінства”. Чыё дзяцінства лягло ў аснову твора? (*Жонкі Н. Гілевіча Ніны Іванаўны Гілевіч.*)

13. Назавіце жанр твора “Начлег на буслянцы”. (*П’еса.*)

14. “Цудоўны лек! Любы, хто паспытае, – / Гарчынку знойдзе ў слодычы яго”. Пра які цу-

доўны лек ідзе размова? (*Пра мёд, “Санет беларускаму мёду”*.)

15. Назавіце жанр твора “Паланэз Агінскага” Н. Гілевіча. (*Драматычная паэма*.)

2. Кот у торбе. Паэмы

Пра каго паэма “Сказ пра Лысую гару”? (*Пра пісьменнікаў*.)

Тэма

Каманда-лідар выбірае адну з вышэйпададзеных тэм для далейшай гульні.

Аўкцыён. Спрэчкі за аўтарства

Нечакана ў 2003 г. Н. Гілевіч аб’явіў, што ён аўтар вельмі папулярнай ананімнай паэмы “Сказ пра Лысую гару”. Ідзі для твора яму “падаў” яшчэ адзін літаратар. Хоць сам гэты літаратар сцвярджаў, што ён таксама непасрэдна ўдзельнічаў у напісанні паэмы. Хто другі аўтар “Сказа пра Лысую гару”? (*Мікола Аўрамчык*.)

3. Кот у торбе. Паэты

У верасні нарадзіўся яшчэ адзін беларускі народны паэт. Назавіце яго. (*Максім Танк; 17 верасня 1912 г.*)

Эстафета. “Родныя дзеці”

1. Як называецца першы раздзел рамана? (*“Прычына”*.)

2. Назавіце поўнае імя галоўнага героя рамана. (*Сцяпан Якубавіч Вячорка*.)

3. Якое беларускае народнае свята згадаў Н. Гілевіч у рамане? (*Купалле*.)

4. Назавіце мінімум пяць страў, якія сустракаюцца ў рамане. (*Селядзец, келька, марынаваныя грыбы: баравікі, рыжыкі, грузды, шампіньёны; запяканка з мухамора, пірог, мёд, марцыпан, парася па-беларуску, грэцкая каша, мядовы яблычак, вяндрліна, вясковая каўбаска, крывянка, вантрабянка, каўбух, бабка, бліны, мачанка-верашчака, калдуны, хлеб, кулеш, камы*.)

5. На якім музычным інструменце граў Сцяпан Вячорка? (*Баян*.)

6. Які юбілей спраўляла Сохвія Пятроўна? (*Сямідзесяцігадовы*.)

7. Якую расліну, калі верыць дзядзьку Лёксу, раней на сваіх палетках разам з жытам і бульбай абавязкова сеялі беларусы? (*Грэчку*.)

8. Колькі дзяцей паставіла на ногі Сохвія Пятроўна? (*7*.)

9. У якім годзе быў скончаны раман “Родныя дзеці”? (*1984 г.*)

10. “Яна жанчына – дзіва! / Такія рэдкасць на вяку”. Пра каго ідзе гаворка? (*Альжбета Францаўна Кудзёлка*.)

11. У якой вёсцы адбываюцца асноўныя падзеі рамана? (*Каменны Лог*.)

12. Якія экалагічныя праблемы ўздымаюцца ў рамане? (*Асушэнне балот, знікненне крыніц*.)

13. Як называецца твор, які Н. Гілевіч змясціў у рамане пад аўтарствам дзедка С. Вячоркі? (*“Тэстамент Тодара Вячоркі”*.)

14. Пра што ідзе гаворка ў шостым адступленні – “Педагагічнае”? (*Пра хлеб*.)

15. Як называецца апошні раздзел рамана? (*“Бяссонне”*.)

Заданне. Цытаты

Замест шматкроп’я трэба ўставіць прапушчаныя словы ў вершы “Калі я жыў?” Н. Гілевіча.

Калі я жыў?

Адказ на гэта

Зусім не цяжка будзе даць,

Бо ёсць дакладная ... (*прыкмета*),

З усіх найверная, відаць.

О невясёлыя ... (*гады*)

Майго жыцця!

Я жыў тады,

Калі вучылі ў мове ... (*рускай*)

У нас і ... (*горад*), і сяло,

І на ангельскай, на ... (*французскай*),

І на іспанскай – аж гуло,

На выкапнёўскай стара-прускай,

На ... (*мове*) інкаў і этрускаў

Таксама ... (*хораіша*) ішло,

І толькі ... (*роднай*) беларускай

У ... (*школах*) месца не было.

Ну, а калі не вучыць ... (*школа*)

І гоніць мову за ... (*парог*) –

То як жа ёй гучаць наўкола,

Ды так, каб ... (*свет*) прывеціць мог?

Калі ... (*пануюць*) запраданцы,

Што прадаюць свой родны ... (*край*)

За чужаземныя акрайцы, –

Ад іх ... (*спагады*) не чакай.

Даруе ўсё іх ... (*суд*) суровы –

Забойства, ... (*кражу*), гвалт і здзек,

Адно любоў да ... (*роднай*) мовы

Вам не ... (*даруецца*) павек.

Такі – мой ... (*час*)!

Такім і ўвойдзе

Ён у гісторыю ... (*зямлі*),

Дзе нашай мовай у стагоддзях

Калісь пісалі ... (*каралі*).

1975

Аўкцыён. Псеўданімы

Сярод псеўданімаў беларускіх пісьменнікаў змешчаны пяць псеўданімаў Н. Гілевіча. Удзельнікам трэба назваць хоць бы тры* з іх.

* Правільныя адказы вылучаны курсівам.

Максім Крыніца, Авось Савось, Якуб Ко-наўка, *Алесь Абабак*, *Банадысь Папруга*, Мацей Бурачок, *Мікола Сведка*, Тамаш Булава, Юрка Баравы, Стары Мінчук, Банадысь Асака, *Зюзя Зімавей*, Аркадзь Жытнёвы, Язэп Забыты, *Баркулаб Дамавік-Крывіцкі*, Грыша Асот, Навум Прыгаворка, Максім Алешнік.

Тэма

Каманда-лідар выбірае адну з вышэйпрапанаваных тэм для далейшай гульні.

Кот у торбе. Письменнікі

Што звязвае пісьменнікаў Н. Гілевіча і Міколу Гіля? (*М. Гіль – малодшы брат Н. Гілевіча.*)

Заданне. Лічбы

Суаднесці лікі і іх значэнне ў жыцці і творчасці Н. Гілевіча.

1) колькасць п'ес, напісаных Н. Гілевічам;	A) 0;
2) колькасць п'ес аўтарства Н. Гілевіча, пастаўленых тэатрамі;	B) 12;
3) колькасць тамоў у Зборы твораў (апошні том датаваны 2013 г.);	B) 13;
4) колькасць пражытых гадоў;	Г) 14;
5) колькасць старонак у кнізе пра мову "Любоў прасветлая";	Д) 15;
6) колькасць гадоў працы выкладчыкам на кафедры беларускай літаратуры БДУ;	Е) 23;
7) колькасць раздзелаў у рамане "Родныя дзеці";	Ё) 26;
8) колькасць гадоў, якія "Сказ пра Лысую гару" лічыўся ананімным;	Ж) 32;
9) колькасць гадоў, якія Н. Гілевіч пісаў раман "Родныя дзеці";	З) 84;
10) колькасць кніг Н. Гілевіча па літаратуразнаўстве і фалькларыстыцы	И) 544

Даведка: 1Д; 2А; 3Е; 4З; 5І; 6Ё; 7Г; 8 Ж; 9Б; 10В.

III. Заканчэнне.

- *Падвядзенне вынікаў.*
- *Узнагароджанне пераможцаў.*

Вясёлы перапынак

Ірына КІСЕЛЬ,
загадчык бібліятэкі сярэдняй школы № 9 г. Пінска

ВЯРНУЦА Ў ДЗЯЦІНСТВА

ЛІТАРАТУРНАЯ ГАСЦЁЎНА ДА 75-ГОДДЗЯ ВІКТАРА ГАРДЗЕЯ (V КЛАС)

Мэты: сістэматызаваць і абагульніць веды пра жыццёвы і творчы шлях В. Гардзея; развіваць лагічнае мысленне, памяць; выхоўваць любоў і павагу да беларускай літаратуры.

Абсталяванне: кніжная выстава "Самародак зямлі круговіцкай", партрэт, карткі з творчымі заданнямі, кола на 5 сектараў.

Папярэдняя падрыхтоўка: удзельнікі вывучаюць творы В. Гардзея (на выбар).

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Уступ.

1-ы вядучы. Вітаем! Сёння ў нашай літаратурнай гасцёўні свята. Мы адзначаем 75-годдзе з дня нараджэння беларускага пісьменніка Віктара Гардзея. Нас чакае сустрэча з творчасцю пісьменніка і цікавыя заданні.

II. Асноўная частка.

• *Біяграфія.*

2-і вядучы. Віктар Гардзея – беларускі паэт, празаік, перакладчык, лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Івана Мележа. Віктар Канстанцінавіч родам з Ганцавіцкага раёна Брэсцкай вобласці, нарадзіўся ў вёсцы Малыя Круговічы 19 жніўня 1946 г. Пасля заканчэння Круговіч-

кай сярэдняй школы працаваў у калгасе, потым літаратурным супрацоўнікам раённай газеты, намеснікам рэдактара. Завочна скончыў факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У 1983 г. пераехаў у Мінск. Працаваў у рэдакцыях часопісаў "Беларусь", "Родная прырода", "Малодосць", пазней у выдавецтве "Мастацкая літаратура", газеце "Літаратура і мастацтва".

• *Творцаць.*

1-ы вядучы. Літаратурную працу пачаў у 1963 г. Аўтар зборнікаў паэзіі "Касавіца", "Засеяк Радзімы", "Незабудкі азёр", "Узрушэнне", кніг прозы "Дом з блакітнымі аканіцамі", "Карані вечнага дрэва". З поспехам працуе ў галіне беларускай дзіцячай літаратуры. Маленькім чытачам адрасаваны кнігі вершаў "Чырвоны грабенчык", "На арэхавай паляны", "Коцікі на вярбе", "Мой тата – трактарыст", "Зай, які лічыў варон", "Зайкава балалайка", "Мудры воран". Многія творы Віктара Гардзея напісаны на мясцовым матэрыяле Брэстчыны, а прататыпамі яго літаратурных герояў сталі кыхары яго роднай вёскі Малыя Круговічы, якія лёгка пазнаюць сябе ў новым творы пісьменніка.

2-і вядучы. Зборнік “Коцікі на вярбе” – вершы ствараюць паэтычную аповесць пра вясновае абуджэнне наваколля: змяняецца прырода, усё пачынае жыць у новым вымярэнні. Адбываецца маленькае адкрыццё.

Так звінелі, так звінелі,
Лёд зламаўшы,
Ручайкі,
Што на звон іх прыляцелі
Сустрэкаць вясну шпакі.

1-ы вядучы. А ў вершы “Сакавіцкія гасцінцы” здзіўляешся назіральнасці аўтара. Міма яго вачэй, здаецца, нішто не праходзіць. Аўтар нагадвае: не толькі восеньскі лес багаты на дарункі, нямала гасцінцаў ад прыроды атрымаецца і вясной.

Ляшчыннік пасівелы
Замёрз было зусім.
Арэхаў жменьку спелых
Збярэш цяпер пад ім.

2-і вядучы. “Коцікі на вярбе”, “Камары”, “Май”, “Глушэц” – гэтыя і іншыя творы таксама пра прыроду, калі вясна ўбіраецца ў свае правы, каб саступіць месца лету. Тым самым перагортваецца старонка за старонкай гадавы календар.

Працуе В. Гардзеі і ў жанры казкі. Не адмаўляецца і ад фальклорных сюжэтаў. Напрыклад, казка “Воўк і конь”. Няцяжка здагадацца, што гэта свайго роду інтэрпрэтацыя вядомай казкі пра каня і льва. Але тут воўк схітраваў. Заявіў, што хоча набыць пару стрыгункоў для заапарка, а пры гэтым пачаў таргавацца:

Конь без лішняе размовы
Заднюю падняў нагу:
– Там цана, каля падковы,
Прачытаць сам не магу.

Воўк ні пра што не здагадаўся і так атрымаў ад каня, што іскры сыпанулі з вачэй.

1-ы вядучы. Кніжка “Зай, які лічыў варон” напісана з гумарам. Многія з твораў можна чытаць дашкалятам – малодшым брацікам і сястрычкам. Напрыклад, верш “Зайчыкавы ноты”. Упэўнены, нават самыя абыякавыя да паэзіі ўспрымуць яго з цікавасцю:

У музычнай школе
Зайчык дзень прабыў.
– До-рэ-мі – фасоля!
Ноты ён вучыў.
Потым ля загона
Рваў струкі за трох
І спяваў натхнёна:
– До-рэ-мі – гарох!

2-і вядучы. І кніжка “Мой тата – трактарыст” атрымалася добрай. Яна выйшла ў серыі “Працу кожную шануй” у выдавецтве “Юнацтва”. Хлопчык Ягорка ганарыцца: “Мой тата – слаў-

ны трактарыст”, а што гэта і на самай справе так, вынікае з кніжкі.

• **Конкурсная праграма.**

1-ы вядучы. Што можа быць лепшым – узяць кнігу з паліцы, павітацца з ёй, разгарнуць і выправіцца ў падарожжа ў краіну дзівос, цудаў і прыгод. Рушым!

Кніжная паліца

На паліцы стаяць кнігі В. Гардзея. Яны стаяць так высока, што відаць толькі некалькі літар назвы, паспрабуйце прачытаць іх назвы.

“Зай, які ... (які лічыў варон)”.

“Зайкава ... (балалайка)”.

“Коцікі на ... (вярбе)”.

“Лясная ... (трывога)”.

“Малая дзіцячая ... (Чырвоная кніга)”.

“Мудры ... (воран)”.

“На арэхавай ... (палянцы)”.

Шыфравальшчыкі

Расшыфруйце назвы кніг В. Гардзея.

“Удрым narov” – “Мудры воран”.

Сароначы цыльруня – “Сарочына цырульня”.

Чырныво граьнчыкбе – “Чырвоны грабеньчык”.

Зайвака балайкала – “Зайкава балалайка”.

Мой атат – тсыраткарт – “Мой тата – трактарыст”.

2-і вядучы. Дарагія нашы чытачы! Усе кнігі Віктара Гардзея і не пералічыш. Кожны, хто прачытае гэтыя кніжкі, нашмат падабрэе і паразумнее. Чытайце, калі ласка!

Чароўнае кола

На стале выкладзена вялікае кола з 5 сектараў. На іх карткі са схаванымі на адваротным баку літарамі-скарачэннямі: В – верш; К – казка; А – апавяданне; Н – небыліца; З – забаўлянка.

Удзельнік падыходзіць да кола і адкрывае адзін з сектараў, трэба здагадацца, які літаратурны жанр зашыфраваны, і падрыхтаваць выразнае чытанне твора гэтага жанру. Гульня працягваецца, пакуль вучні не прапрацуюць (на кнігах “Зай, які лічыў варон” і “Зайкава балалайка” В. Гардзея) з усімі сектарамі кола.

Тайнапіс

1-ы вядучы. Малайцы! І апошняе заданне – трэба расшыфраваць тайнапіс.

ЯЖАДАЮВАММНОГАЦІКАВЫХКНІГНО-ВЫХПЕРАМОГІДАНОВЫХСУСТРЭЧ

III. Заключэнне.

• **Падвядзенне вынікаў конкурснай праграмы.**

2-і вядучы. Шаноўныя сябры! Чытайце цікавыя кніжкі, расціце вялікімі і разумнымі. Поспехаў і новых перамог!

СВЯТА ВЯРТАЕЦЦА НА МІНШЧЫНУ

*Капыль, Капыль! Маё мястэчка,
Вялікай Міншчыны куток!*

Ц. Гартны.

Дзень беларускага пісьменства – дзяржаўнае свята, якое штогод адзначаецца ў першую нядзелю верасня. Адкуль з’явілася задума арганізаваць падобнае мерапрыемства? Штуршком паслужыла святкаванне 500-годдзя з дня нараджэння Францыска Скарыны ў 1990 г. Калі звярнуцца да гісторыі даследаванняў даты нараджэння Францыска Скарыны, то навукоўцы прытрымліваюцца розных меркаванняў. Напрыклад, кандыдат філасофскіх навук Мікалай Алексютовіч сцвярджаў, што Скарына нарадзіўся ў перыяд 1485–1490 гг. Уладзімір Пічэта, беларускі гісторык, акадэмік АН БССР, заслужаны прафесар БССР лічыў, што асветнік нарадзіўся прыкладна ў 1495 г. Доктар мастацтвазнаўства Мікалай Шчакаціхін правёў паралелі з выдавецкім знакам Скарыны (сонца з паўмесяцам), які сустракаецца на 26 выявах, і палічыў, што нараджэнне Скарыны прыпала на сонечнае зацьменне. Паводле гэтай версіі, Францыск Скарына нарадзіўся 6 сакавіка 1486 г. Сумневаў дадае паштовая марка СССР “Францыск Скарына – 500 год” (1988). Думкі даследчыкаў разыходзіліся. Аднак, відаць па ўсім, асновай абрання даты святкавання паслужыла меркаванне Уладзіміра Пічэты пра 1495 год.

Ідэя спалучыць набыткі скарынаўскага свята з традыцыямі ўшанавання нацыянальных святаў і хрысціянскіх каштоўнасцей знайшла падтрымку на дзяржаўным узроўні. Пасля ўзгаднення з Саветам Міністраў 25 мая 1994 г. з’явіўся ўказ Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь “Аб устанавленні свята – Дня беларускага пісьменства і друку”. Адным з тых, хто стаяў ля вытокаў заснавання мерапрыемства, быў **Анатоль Бутэвіч**, на той час міністр культуры і друку. Анатоль Іванавіч падрабязна распавёў пра гісторыю свята і пра яго сучаснае існаванне:

– Сярод творчай інтэлігенцыі, дэпутатаў даўно існавала ідэя арганізаваць падобныя мерапрыемствы. У той час у Вярхоўным Савеце Камісію па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны ўзначальваў Ніл Гілевіч. Ён і звярнуўся з прапановай наладзіць падобнае свята ў дзень выхаду першай кнігі Францішка Скарыны (24 жніўня). Але гэта канікулярны час, і сабраць аўдыторыю вельмі складана. Мы прапанавалі правесці свята ў першую нядзелю

верасня – Ніл Сымонавіч пагадзіўся. Адна з нашых умоў была – “рухомасць” свята, не прывязанасць да аднаго месца, каб у ім магло ўдзельнічаць шмат людзей.

– Але ж існуюць гарады, якія прымалі свята не адзін раз.

– Чаму так адбылося? Трэба было як мага больш моладзі далучыць да беларускай мовы і культуры. Спачатку свята называлася “Дзень беларускага пісьменства і друку”. У планах было, каб людзі выпісвалі газеты, часопісы, не саромеліся роднага слова. Святы задумваліся ў “пісьменніцкія гады” з правядзеннем конкурсаў для шырокай аўдыторыі – ад дзяцей да дарослых.

Першае святкаванне ў 1994 г. распачалося з урачыстага пасяджэння ў Нацыянальным драматычным тэатры імя Янкі Купалы, дзе выступіў Ніл Гілевіч, а на наступны дзень паехалі ў Полацк, з якім непасрэдна звязаны Скарына. Такім чынам, свята прынялі Мінск і Полацк.

Полацк, Тураў, Заслаўе – гарады найбольш далучаны да ідэі беларускай культуры. Імкнуліся аддаць перавагу тым, хто працуе на ніве культуры. Як правіла, ахвотных прыняць свята было многа, таму рыхтаваліся грунтоўна. Потым пачалі ўшаноўваць гарады памятнымі знакамі. Напрыклад, ставілі помнікі выбітным людзям, помнік літары “Ў”.

Свята складаецца з дзвюх частак: Дарога да святаў і непасрэдна Дзень пісьменства. Дзён за пяць да свята навукоўцы, святары, творчая інтэлігенцыя наведвалі гарады, вёскі, сустракаліся з людзьмі, якія хацелі б, але не маглі прыйсці на свята. Гэта своеасаблівы хрэсны ход з Дабрадатым агнём ад Труны Гасподняй.

У дзень ад’езду ў мясцовай царкве адбываўся малебен з перадачай іконы, якая была знойдзена на святым полі недалёка ад Баранавічаў. Агонь заўсёды ішоў першым. Богаслужэнні былі часам і ў 22–23 гадзіны. Уражвала, што людзі ішлі і ў гэты час, запальвалі свечкі і неслі агонь дахаты. Гэтая акцыя стала традыцыйнай.

Калі падобныя сустрэчы выпадаюць на 1 верасня, то, натуральна, канферэнцыі, круглыя сталы праводзім у школах. Мерапрыемствы рыхтуюць грамадства непасрэдна да Дня пісьменства.

– Што яшчэ адметнага адбываецца падчас экспедыцый?

– У кожным горадзе мы садзім сад – асаблівы памятны знак. Колькасць дрэў адпавядае парадкаваму нумару экспедыцыі. Дрэўцы саджаюцца не раз за экспедыцыю, а ў кожным населеным пункце. Школьнікі, святары даглядаюць пасадкі.

На завяршэнне акцыі ў царкве адбываецца малебен, прыязджае мясцовы іерарх ці святар з Мінска, далей арганізуецца шэсце і сустрэчы. Потым з агнём ад'язджаем дадому.

У Капылі таксама адбудуцца мерапрыемствы падобнага маштабу. Праграма разнастайная – пра ўсё адразу і не згадаеш.

Штогод навукоўцы, літаратары, друкары, настаўнікі, збіраюцца ў гарадах, якія маюць багатую гістарычную і культурную спадчыну, а таксама ў цэнтрах асветы, культуры і кнігадрукавання. Традыцыя зберагаецца на працягу амаль што 28 гадоў. Арганізатары свята імкнуцца захаваць цыклічнасць пры выбары гарадоў з розных абласцей. Калі прааналізаваць статыстычныя дадзеныя па рэгіёнах, то атрымаем наступныя лічбы: Брэсцкая вобласць прымала свята чатыры разы, Віцебская вобласць – шэсць, Гомельская вобласць – тры, Гродзенская вобласць – пяць, Магілёўская вобласць – пяць, Мінская вобласць – пяць разоў.

Праз сем гадоў права прыняць Дзень беларускага пісьменства зноў атрымала Міншчына. Краіна і сталіца Дня пісьменства – 2021 пачалі загадзя рыхтавацца да свята. Звычайна кожны горад напярэдадні Дня пісьменства атрымлівае падарунак. Напрыклад, у Слоніме адкрылі помнік Льву Сапегу, у Рагачове – першую дзяржаўную кнігарню. У Капылі спрацавалі на перспектыву: дзіцячая бібліятэка атрымае ўласнае памяшканне.

Аднак можа ўзнікнуць пытанне, чаму менавіта Капыль, чаму арганізацыйны камітэт звярнуў увагу на гэты горад. Можа, хто і здзівіцца, але Капыль на 61 год раней за Мінск згадваецца ў летапісах: у 1006 г. у Вальнска-Галіцкім летапісе падчас вайны галіцка-холмскага князя Льва з вялікім князем літоўскім Тройдзенем. Для параўнання: найстаражытнейшы горад на тэрыторыі Беларусі Полацк згадваецца ў “Аповесці мінулых гадоў” пад 862 г.

У 1320-я гг. княствы тураўскай зямлі, у тым ліку і Слуцкае з невялікім мястэчкам Капыль перайшлі ў склад ВКЛ. З 1387 да 1406 г. Капыль быў у Кіеўскім княстве. У час Уладзіміра Альгердавіча ў Капылі быў пабудаваны першы праваслаўны храм, ёсць меркаванне, што ў той час там было пяць храмаў: Барысаглебскі, Спаса-Праабражэнскі, Уваскрасенскі, храм Успення і Раства Багародзіцы (разбураны падчас татарскіх набегаў у пачатку XVI ст.).

Пасля княства перайшло да Аляксандра Алелькавіча. У пачатку XVI ст. на Капыль неаднаразова нападалі крымскія татары. З 1612 г. ён стаў валоданнем Радзівілаў. Кароль Ян Казімір 27 жніўня 1652 г. падараваў гораду магдэбургскае права і герб, былі зацверджаны выбарнасць гарадской адміністрацыі, права на рэгулярныя кірмашы і таргі, пабудавана гарадская ратуша. У выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай Капыль апынуўся ў складзе Расійскай імперыі. На 1795 г. у горадзе дзейнічалі 2 касцёлы і царква, працавалі 3 млыны і карчма. Пазней статус панізлі да мястэчка, якое ў 1832 г. перадалі ў валоданне Вітгенштэйнам.

Паводле перапісу 1897 г., у Капылі дзейнічалі касцёл, царква, кальвінскі збор і 2 іўдзейскія малітоўныя дамы; працавалі 3 школы (у тым ліку 2 яўрэйскія), бровар, 2 вадзяныя млыны, 3 ганчарныя заводы, прадпрыемства ахаладжальных напояў, 92 крамы, аптэка, заезджы дом, 7 корчмаў. На канец 1917 г. тут налічвалася 645 двароў і больш за 5 тысяч жыхароў. У Першую сусветную вайну мястэчка было акупіравана спачатку нямецкім, потым польскім войскам. Чырвоная армія вызваліла пасёлак у ліпені 1920 г., а 17 ліпеня 1924 г. гарадок стаў цэнтрам раёна БССР. У гады Вялікай Айчыннай вайны мястэчка знаходзілася пад нямецка-фашысцкай акупацыяй. Партызаны 27-й брыгады імя Чапаева разграмілі нямецкі гарнізон 29 чэрвеня 1944 г. і ўтрымлівалі пасёлак да наступлення Чырвонай арміі. У барацьбе з фашыстамі загінулі 166 жыхароў. Капылю вернуты статус горада 29 красавіка 1944 г., у 1944–1954 гг. ён знаходзіўся ў складзе Бабруйскай, потым Мінскай вобласці.

Гэта мінуўшчына, сучасны ж Капыль – райцэнтр, які захаваў унікальны гістарычны ландшафт: старажытнае замчышча проста пасярод горада (Замкавая гара – помнік археалогіі VI ст. да н. э. – IX ст. н. э.), рэшткі гарадскіх умацаванняў (валоў), курганныя пахаванні, яўрэйскія могілкі і татарскі мізар, гарадская забудова (канца IX – пачатак XX ст.). Тут жа ладзіцца Нацыянальны фестываль эстафетнага бегу “Капыльскія пагоркі” (капыльскі экідэн), які мае міжнародны статус. Горад, Капыльскі раён – радзіма пісьменнікаў, публіцыстаў, літаратуразнаўцаў, грамадскіх дзеячаў... Сцяпан Александровіч, Кузьма Чорны, Цішка Гартны, Леў Клейнбарт, Адам Русак, Леў Шакун, Алесь Адамовіч, Анатоль Астрэйка, Алесь Бельскі, Аляксандр Каваленя... Пералік знакамітых ураджэнцаў Капыльшчыны падаецца бясконцым.

Да сустрэчы ў верасні ў горадзе, які бачыў вікінгаў, на радзіме сямействаў “Цароў Каляды”.

Аляксандр КАНАНОВІЧ,
аспірант Беларускага дзяржаўнага
тэхналагічнага ўніверсітэта
факультэта прынттэхналогій і медыякамунікацый.

Таццяна КАРОЗА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 48 г. Мінска імя Ф. А. Малышава

“НЕ СЛОВАМ АДЗІНЫМ...”

СЦЭНАРЫЙ ПАЗАКЛАСНАГА МЭРАПРЫЕМСТВА (V–VI КЛАСЫ)

Сімвалам ↓ пазначаны
матэрыялы, даступныя для
спампоўвання і азнамлення,
спасылкі па qr-кодзе.

Мэты: стымуляванне цікавасці да вывучэння гісторыі беларускага кнігадрукавання, удасканаленне навыкаў выразнага чытання, развіццё лагічнага мыслення, памяці, фарміраванне каштоўнасных арыенціраў, выхаванне актыўнай жыццёвай пазіцыі.

Абсталяванне: партрэты Францыска Скарыны, Сімяона Полацкага, Еўфрасінні Полацкай, Васіля Цяпінскага, Алаізы Пашкевіч, Кірылы Тураўскага, касцюмы літар (іжыца, фіта, ксі, псі, яць), відэаролік “Гісторыя беларускай мовы”.

ХОД МЭРАПРЫЕМСТВА

1-ы вядучы. Добры дзень, паважаныя сябры!

2-і вядучы. Мы рады вітаць вас у гэтай зале.

1-ы вядучы. Мы жывём у краіне, якая называецца Рэспубліка Беларусь. Кожны чалавек павінен ведаць і памятаць: адкуль ён родам, хто яго продкі.

2-і вядучы. Мы – славяне! Беларусы, рускія і ўкраінцы, балгары і чэхі, палякі і сербы, харваты і славакі – усе мы славяне. Я ведаю, што ў славян ёсць свята – Дзень славянскага пісьменства.

1-ы вядучы. А ў нашай краіне ў першую нядзелю верасня мы адзначаем свята, якое мае для ўсіх нас велізарнае значэнне – Дзень беларускага пісьменства.

2-і вядучы. Дзень беларускага пісьменства – свята духоўнасці, культуры і літаратуры.

1-ы вядучы. У гэты дзень мы імкнёмся аддаць даніну павагі ўсім тым, хто заклаў фундамент і садзейнічаў развіццю беларускага пісьменства і асветы.

1-ы вядучы. Успомніць гісторыю яго з’яўлення і станаўлення, паказаць значэнне пераемнасці традыцый у развіцці беларускай літаратуры і кнігадрукавання.

Вядучыя (разам). Віншуем вас са святам – Днём беларускага пісьменства!

2-і вядучы. Давайце разам паслухаем, як прыгожа гучыць роднае слова.

1-ы вядучы. Давайце разам зробім крок у тую будучыню, дзе ў беларусаў ёсць свой, не згублены ў вірлівым свеце твар.

• **Выразнае чытанне верша “Радзімачка-Радзіма!..”** (вучань) ↓.

2-і вядучы. У 1994 г. Дзень беларускага пісьменства ўпершыню завітаў у Полацк.

1-ы вядучы. Розныя гарады Беларусі становіліся сталіцамі беларускага кнігадрукавання.

2-і вядучы. Пасля Полацка імі былі Тураў, Навагрудак, Нясвіж, Орша, Пінск, Заслаўе, Мсціслаў, Мір, Каменец, Барысаў, Смаргонь, Хойнікі, а ў гэтым годзе сталіцай беларускага друкаванага слова стаў горад Капыль.

1-ы вядучы. У кнігах, друкаваных крыніцах памяці, захоўваецца гісторыя народа, яго слаўныя справы.

Дзяўчынка. Добры дзень, сябры! Ого, колькі вас тут! Дзе гэта я апынулася? Як тут ясна, як тут красна!

2-і вядучы. Табе пашанцавала апынуцца на свяце беларускага пісьменства, якое штогод святкуецца ў нашай краіне і ў сценах нашай школы.

Дзяўчынка. Так-так, цікава! А як жа вы будзеце яго святкаваць? Віншаваць са святам кожную літару алфавіта?

1-ы вядучы. А можа, і так! Наша азбука і жывое беларускае слова, як і кожны чалавек, мае свой лёс. Кожная літара і сёння захоўвае не адну таямніцу. Гэта асаблівы графічны адбітак кожнага з беларускіх першаасветнікаў, якія сваё жыццё прысвяцілі служэнню Слову.

2-і вядучы. Асветнікі беларускага народа – асобы, прызнаныя ў свеце.

Дзяўчынка. Добра, а вось, напрыклад, літара “А”.

1-ы вядучы. Алаіза Пашкевіч, яна вядома пад псеўданімам *Цётка*. Паэтка, прэзітэнт, грамадскі дзеяч. Склала і падрыхтавала да друку першы беларускі падручнік “Першае чытанне для дзетак беларусаў”. (На экране дэманструецца партрэт.)

Дзяўчына. А хто схаваны пад літарай “В”?

2-і вядучы. Васіль Цяпінскі – гуманіст, асветнік, пісьменнік і кнігавыдавец, перакладчык, пачынальнік біблейскай выдавецкай беларускамоў-

най традыцыі, ён працягнуў справу Францыска Скарыны. (На экране дэманструецца партрэт.)

• **Выразнае чытанне** верша “Балада Васіля Цяпінскага” В. Шніпа (вучань) ↓.

Дзяўчынка. Літара “С” – гэта Скарына?

1-ы вядучы. Так, Францыск Скарына – заснавальнік усходнеславянскага кнігадрукавання, фрэска з выявай якога ўпрыгожвае сцяну Падуанскага ўніверсітэта разам з партрэтамі вялікіх людзей эпохі Адраджэння. (На экране дэманструецца партрэт.)

• **Выразнае чытанне** верша “Скарына” А. Дудара (вучань) ↓.

2-і вядучы. І Сімяон Полацкі, яго творчасць навукоўцы лічаць не толькі адным з вытокаў беларускай літаратуры, але і пачаткам рускага вершаскладання і тэатра. (На экране дэманструецца партрэт.)

Выразнае чытанне верша “Вясна 1664 г.” Н. Гальпяровіча, прысвечанага Сімяону Полацкаму (вучань) ↓.

Дзяўчынка. Добра, а вось, напрыклад, літара “К”?

1-ы вядучы. Гэта Кірыла Тураўскі, прапаведнік, які пакінуў нам паэтычнае “Слова пра мудрасць”. (На экране дэманструецца партрэт.)

• **Выразнае чытанне** верша “Епіскап Тураўскі” А. Мацулевіча (вучань) ↓.

Дзяўчынка. А літара “Е” – гэта падзвіжніца кніжнай справы – святая Еўфрасіння Полацкая? (На экране дэманструецца партрэт.)

Выразнае чытанне ўрўўка з верша “Еўфрасіння Полацкая” Д. Бічэль (вучань) ↓.

Пад музыку выбягаюць літары (кароны з літарамі стараславянскай азбукі).

Дзяўчынка (здзіўлена). Што за дзіўныя літары? Вы хто?

Літары (на чарзе). Я – літара іжыца. Я – фіта. Я – ксі. Я – псі. Я – яць.

Дзяўчынка. Вы прыгожыя і вее ад вас даўняной, наш алфавіт стаў іншым. Вы ж зніклі з нашага пісьма.

Літары (абурана на чарзе). Што значыць зніклі? Што, мы не важныя? А старыя рэчы вам не патрэбныя? Газавая лямпа таксама старая, але ты ж не выкінула яе.

Дзяўчынка. Гэта яшчэ бабуліна мама пры святле гэтай лямпы прадзядулю пісала лісты на фронт.

Літары (на чарзе). Гэтыя рэчы сталі рэдкасцю, але гэта памяць пра нашых продкаў. І мы такая ж памяць. Нас нельга забыць і нельга пакінуць. Нас яшчэ Скарына пісаў. І святлом граматы наш шлях асвятляў.

Дзяўчынка. Дзякуй вам літары, сапраўды, вас нельга забыць. Але як жа з’явілася пісьмо на нашых землях? Ці заўсёды беларусы шанавалі сваю родную мову?

2-і вядучы. Адказаць на ўсе твае пытанні нам дапаможа відэа.

• **Прагляд відэароліка** “Гісторыя беларускай мовы”.

Выходзяць славянскія літары з вялікай кнігай у руках і чытаюць верш.

Літара Іжыца.

Бачу гэты ёмісты том,
Дзе на ўступных старонках
Славянская вязь
Скарынаўскіх першадрукаў,
Уквечаная адмысловымі гравюрамі,
З усемагчымымі завіткамі-кудзеркамі
Нашай старажытнай кірыліцы.

Літара Фіта.

Далей ідуць друкаваныя спехам
Шрыфты Сымона Буднага
І Васіля Цяпінскага.
І вось ужо, аўтарствам кмечанья,
Творы Дуніна-Марцінкевіча,
Багушэвіча абарончыя вершы,
Гнеўныя вершы-адозвы Цёткі,
Бунтарскія паэмы і вершы Купалы,
Яго драматургічныя творы.

Літара Ксі.

Усёахопныя творы Коласа,
Шчымліва-самотныя радкі Багдановіча,
На вайне беззваротна страчаных,
А дальш – ацалелых у ліхалецце –
Быкава, Шамякіна, Мележа...

Літара Псі.

І далей, і далей –
За старонкай старонка...
Толькі ўсёмагутнымі рукамі
Народа майго
Можна том гэты ёмісты
Узняць над зямлёй...

Літара Яць.

І разгарнуць,
Каб тыя, што яго стварылі
І ўжо сёння ля зорак,
Змаглі прачытаць
У 500-гадовым аб’ёме
Нашу кнігу жыцця.

М. Мятліцкі.

1-ы вядучы. Сябры! Запомнім словы Ф. Скарыны: “Кожнаму чалавеку трэба чытаць, таму што чытанне – люстэрка нашага жыцця, лекі для душы”.

2-і вядучы. У нас багатая гістарычная спадчына! Славутыя беларусы прыкладам свайго служэння народу, Радзіме асвятлялі шлях не аднаму пакаленню.

1-ы вядучы. Шануйце памяць славетных учынкаў вялікіх людзей! Імкніцеся быць карыснымі!

2-і вядучы. Жывіце так, каб і вамі ганарыліся!

Вядучыя (разам). Да новых сустрэч!

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Нататкі калекцыянера

Ігар СУРМАЧЭЎСКИ

АНТАЛОГІЯ ЗАБЫТЫХ АКСЕСУАРАЎ

Працяг. Пачатак у № 1–7

КАРНЭ (БАЛЬНЫ НАТАТНІК)

Баль XIX стагоддзя немагчыма ўявіць без яшчэ аднаго абавязковага аксесуара – невялікага нататнічка, яго мела кожная дама, якая ўдзельнічала ў танцах [1]. “Carnet de bal”, або карнэ, апісаны ў аповесці “Гранатавы бранзалет” А. Купрына: “Она достала из своего ручного мешочка маленькую записную книжку в удивительном переплете: на старом, стершемся и посеревшем от времени синем бархате вился тускло-золотой филигранный узор редкой сложности, тонкости и красоты, – очевидно, любовное дело рук искусного и терпеливого художника. Книжка была прикреплена к тоненькой, как нитка, золотой цепочке, листки в середине были заменены таблетками из слоновой кости.

– Какая прекрасная вещь! Прелесть! – сказала Вера и поцеловала сестру... – Благодарю тебя. Где ты достала такое сокровище?

– В одной антикварной лавочке. Ты ведь знаешь мою слабость рыться в старинном хламе. Вот я и набрела на этот молитвенник. Посмотри, видишь, как здесь орнамент делает фигуру креста. Правда, я нашла только один переплет, остальное все пришлось придумывать – листочки, застежки, карандаш. <...>

– Как странно, – сказала Вера с задумчивой улыбкой. – Вот я держу в своих руках вещь, которой, может быть, касались руки маркизы Помпадур или самой королевы Антуанетты... Но знаешь, Анна, это только тебе могла прийти в голову шальная мысль переделать молитвенник в дамский carnet...” [2].

Бальны нататнік служыў своеасаблівым зборам “правілаў правядзення” балю ці “рээстрам” танцаў, чарговасць якіх фіксавалася з правага боку кніжачкі, з левага ўпісвалася прозвішча кавалера, які ангажаваў на адпаведны танец гаспадыню карнэ. Колькасць “зарэзервавальных” танцаў, як і колькасць дзірачак, працёртых на падэшвах “сцерлядак” (лёгкіх бальных туфлікаў, пашытых з шоўку і тонкай скуры) сведчыла пра поспех танцоўшчыцы на балі. Дарэчы, адной

пары “сцерлядак” ледзьве хапала на два танцы, таму прадбачлівыя дамы заўсёды мелі некалькі пар такіх туфлікаў. “Бальная кніжачка спецыяльна замаўлялася ў ювеліраў. Яе вокладку ўпрыгожвалі каштоўнымі камянямі, перламутрам, залатой ці срэбранай манаграмай. Унутры кніжачкі было некалькі старонак, часцей за ўсё са слановай косці, на якіх падчас балю запісвалі прозвішчы кавалераў і нумар танца” [3].

Карнэ з’явіўся ў XVIII ст. і заставаўся папулярным амаль паўтара стагоддзя. Калі раптам у дамы не было пад рукой бальнай запіснай кніжачкі (што здаралася вельмі рэдка), яе ролю выконваў веер, на аснове якога, найчасцей вырабленай з касцяных пласцін, запісваўся танец і імя кавалера. У XIX ст. распаўсюдзілася традыцыя дарыць у якасці памятнага сувеніра нататнік-карнэ, што папярэдне замаўляўся ў мясцовай друкарні. “Суботні баль лётчыкаў у Лодзі прайшоў дасканала... Кожнай з дам, якая ўваходзіла ў залу, быў уручаны прыгожы карнэцік” [4].

У Рэчы Паспалітай бальны нататнік называлі карнэцікам. У XIX ст. балі звычайна пачыналіся апоўначы, паводле этыкету, першай на танец запрашалі гаспадыню прыёму, потым можна было ангажаваць яе дачку, і толькі пасля гэтага надыходзіла чарга маладзенькіх паненак. Само запрашэнне таксама рэгламентавалася шэрагам правіл, кавалер мусіў прытрымлівацца іх, калі з лёгкім паклонам падыходзіў да дамы і прасіў яе пра танец. Выглядала гэта прыблізна так:

“– Маю смеласць спытаць даму: які танец я магу танцаваць з Вамі?

З лёгкай сарамлівасцю дама праглядала свой карнэцік і, калі знаходзіла свабодны танец, адказвала:

– З задавальненнем ... – і называла чарговасць танца. Пры гэтым яна падавала аловачка кавалеру і ён упісваў сваё імя і прозвішча на старонку карнэціка” [5]. Рэзкая адмова ў танцы лічылася дрэнным тонам. Колькасць танцаў з адным партнёрам таксама вызначалася строгім правілам, якое не дазваляла больш за адзін та-

нец з адным і тым жа кавалерам. Праўда, жаніх мог зарэзерваваць усе танцы з будучай жонкай, пазначаныя ў яе карнэціку.

“Пальчаткі на балі павінны быць дастаткова доўгія, каб схаваць руку дамы да локця, і самыя прыдатныя былі белага колеру. Карнэцік хаваўся за пояс сукенкі ці за ліфам. Веер трымалі ў руках, аднак падчас танца яго пакідалі ў крэсле” [6]. Дарэчы, у XVII ст., да з’яўлення бальнага нататніка, танцуючы, дама, паводле старасвецкай традыцыі, трымала ў левай руцэ па-майстэрску ўпрыгожаную вышыўкай хусцінку з шоўку ці мусліну [7]. Танцы таксама былі строга рэгламентаваныя: «...дзяліліся на вольныя і замоўленыя. Вольным быў толькі вальс, замоўленыя – контрданс і мазурка. Замоўлены танец патрабаваў, каб партнёр папярэдзіў даму пра свой намер танчыць з ёй. Вядома, у амбіцыях кожнай панны была мара, каб усе танцы былі папярэдне замоўленымі! Лічылася, хто не паспяваў гэтага зрабіць, рызыкавалі “zostanie na lodzie” (застацца ні з чым). Жанчыны мелі карнэцікі, куды запісвалі замоўленыя танцы. Звычайна пасля першай мазуркі яны сыходзілі “do kolacji” (перакусіць)» [8]. Некаторыя танцы лічыліся прывілеяванымі, дама, якая давала згоду на такі танец, адзначала свайго кавалера асаблівай увагай. Першы вальс, як правіла, заручаныя дзяўчаты і маладыя замужнія кабеты танцавалі са сваімі абраннікамі. У кадрылі для дамы быў вельмі важны выбар партнёра, бо падчас танцу з ім можна было абмяняцца некалькімі словамі або нясмелым поціскам рук. “Запоўнены цалкам карнэцік на першым балі сведчыў пра перамогу, а пусты – пра паразу, таму што першы выхад у свет быў момантам, якога з нецярпеннем чакала маладая прыгажуня да 18 гадоў. Гэты момант сімвалізаваў ператварэнне няўпэўненага падлетка ў дарослага матыля...” [9]. Аднак правілы этыкету засцерагалі ад выхвалення запоўненымі старонкамі бальных нататнікаў, асабліва перад іншымі дамамі, якія не мелі поспеху ў кавалераў. Тым не менш многія прыгажуні захоўвалі свае спісаныя карнэцікі з імёнамі партнёраў на памяць пра любоўныя перамогі.

Карнэ таксама сімвалізаваў асаблівыя адносіны паміж каханкамі. Так, дама дэманстравала прыязнасць да кавалера, калі адорвала яго незапоўненым карнэцікам, то-бок давала свайму візаві карт-бланш на будучыя танцы. Вядома пра такі падарунак, атрыманы паэтам Адамам Міцкевічам. “Ён меў з сабой дзве падарожныя запісныя кніжкі, у якія запісваў свае ўражанні, – альбомам Машынскага і зусім невялікі карнэцік, падараваны яму пані Сабанскай, у які ён запісваў даты падарожжа...” [10]. Караліна Разалія Тэкля Ржавуцкая, па мужу Сабанская, вядомая свец-

кая львіца першай паловы XIX ст. і гаспадыня адэскага літаратурнага салона. У яе былі закаханыя многія, у тым ліку Аляксандр Пушкін і Адам Міцкевіч. Знакаміты польскі паэт з беларускімі каранямі ў 1825 г. быў высланы з Літвы па гучнай справе “філаматаў і філарэтаў” і мусіў выехаць у Крым. У Адэсе ён пазнаёміўся з элегантнай прыгажуняй мясцовага літаратурнага салона (якая да таго ж была яшчэ і таемным агентам царскага ўрада). “Сабанская распытвала пра ўражанні ад падарожжа, і калі ён (Адам Міцкевіч) распавядаў пра іх, яна была ў захапленні і ўсімі сіламі старалася пераканаць паэта, каб свае ўражанні ён куды-небудзь запісваў, а для гэтага нават падаравала яму ўласны карнэцік...” [11].

ПОРТБУКЕТ

Портбукет – амаль забыты дамскі аксесуар, які ў наш час можна зрэдку ўбачыць у руках нявесты. Ён меў даволі своеасаблівае прызначэнне – захоўваць свежасць невялікага букета з жывых кветак, які шляхцянікі XVIII ст. насілі ў руках або якім упрыгожвалі свой убор.

Найчасцей портбукет выглядаў як твор ювелірнага мастацтва. Яго абавязковы элемент – невялікая шкляная вазачка-капсула, якая хавалася за ажурнай вонкавай формай. Матэрыял і форма аксесуара адпавядалі стылю і модзе эпохі. Кветкі ў вазачцы мацаваліся спецыяльнай іголкай, якая ланцужком злучалася з ручкай портбукета. На другім ланцужку мелася невялікае колца, накіраванае пярэдня, прызначанае для мезенца, што не дазваляла аксесуару выпасці з рук гаспадыні.

Портбукет з’явіўся ў Францыі, таму яго назва паходзіць ад французскіх слоў *porte* (насіць) і *bouquet* (букет). Мода на гэтае галантнае прыстасаванне ўзнікла ў эпоху Людовіка XIV (1638–1715) і пашырылася ў XVIII ст., калі жаночыя ўборы аздаблялі пры дапамозе экзатычных прыёмаў: ад мноства ядwabных стужак і шатленаў да далікатных тонкіх карункаў і жывых кветак. Каб захаваць кветкі свежымі працяглы час, была патрэбная маленькая шкляная альбо крышталёвая вазачка, якую дамы першачаткова хавалі за ліфам. Потым портбукет паступова ператварыўся ў невялікі “кулёчак”, падобны да скарбонкі-вазачкі, што ўпрыгожваў і адначасова захоўваў ад з’ядання букетік жывых кветак у вытанчаных руках прыгажуні на баях ці раўтах.

Упрыгожанні з жывых кветак у Еўропе былі вельмі папулярныя ў 1830-я гг., мода на іх дасягнула апагею ў часы Другой імперыі ў Францыі (1852–1870), калі портбукет нават набыў статус афіцыйнага дзяржаўнага падарунка. На балі ў 1853 г. французская імператрыца Яўгенія атры-

мала ад Сената портбукет з золата і срэбра, упрыгожаны яе манаграмай і гербам пад каронай з сафіраў і дыямантаў. А ў 1855 г. каралева Вікторыя падчас візіту брытанскага каралеўскага двара на Сусветную выстаўку ў Парыжы атрымала ад французскай імператрыцы два портбукеты, упрыгожаныя дыямантамі і рубінамі.

Вялікая княгіня Лізавета Аляксандраўна з'явілася на каранацыю Паўла I у 1797 г. з жывой (!) ружай, выгадаванай у прыдворнай аранжарэі. Адзіная сапраўдная кветка красавала ў “букеце” – так у Расійскай імперыі ў той час называлі портбукет. Трапяткія пунсовыя пялёсткі зіхацелі ледзь не мацней за каштоўныя рубіны, якія ўпрыгожвалі “букет”. Гэты імпазантны ўчынак вялікай княгіні падштурхнуў моду на портбукеты пры расійскім імператарскім двары. Імператрыца Марыя Фёдараўна (1847–1928), жонка Аляксандра III, валодала калекцыяй з 39 портбукетаў, з іх сёння ў Эрмітажы засталася толькі 19. Дом Фаберже ў каталозе за 1899 г. прапаноўваў мадэль срэбранага портбукета, упрыгожанага сціплай гравіроўкай, “усяго” за 100 руб.

З другой паловы XIX ст. удасканалены портбукет ужо выконваў некалькі дадатковых функцый для сваёй гаспадыні: невялікае люстэрка, умацаванае на футарале, дазваляла незаўважна паправіць касметыку або ўпотаі цікаваць за ўпадабаным “аб’ектам”; на ручцы аксесуара

таксама маглі месціцца тонкія пласціны са славовай косці, якія служылі бальным нататнікам, куды дама маленькім аловачкам запісвала імёны і чарговасць партнёраў па танцах.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Karnet** // Słownik wyrazów obcych: 27,000 wyrazów, zwrotów i przysłów cudzoziemskich. – New York, 1918. – S. 298.
2. **Куприн, А. И.** Гранатовый браслет / А. И. Куприн. – М.: Директ-Медиа, 2014. – С. 12.
3. **Келлер, Е. Э.** Праздничная культура Петербурга / Е. Э. Келлер. – СПб.: Изд-во Михайлова, 2001. – С. 234.
4. **Rozwój**: Dziennik polityczny, przemysłowy, ekonomiczny, społeczny i literacki, ilustrowany. – Łódź. – 1903 Poniedziałek. – Dnia 27 stycznia (9 lutego). – 1903 r. – S. 2.
5. **Lisiak, A.** Życie towarzyskie w XIX wieku. Wspaniałe czasy Belle Epoque / A. Lisiak. – Warszawa, 2017 – 336 s.
6. **Rościszewski, M.** Księga obyczajów towarzyskich: Kodeks wyprobowanych przepisów, porad i wskazówek, tudzież odpowiedzi praktycznych na pytania... / M. Rościszewski. – Lwów, 1881–1900. – S. 209.
7. **Staffe.** Zwyczaje towarzyski. – Lwów, 1898. – S. 147–148.
8. **Fudakowski, K.** Moje wspomnienia 1892–1932 / K. Fudakowski // Biblioteka Narodowa im. Ossolińskich we Wrocławiu. – Rkps 13158, K. – S. 33–34.
9. **Lisak, A.** Miłość, kobieta i małżeństwo w XIX wieku / A. Lisak. – Warszawa, 2009. – S. 79.
10. **Dzieła wszystkie.** Wiersze 1825–1829 / Adam Mickiewicz; oprac. Czesław Zgorzelski. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – T. 1. Cz. 2, S. 108.
11. **Makowski, S.** Świat Sonetów krymskich Adama Mickiewicza / S. Makowski. – Warszawa: Czytelnik, 1969. – S. 17.

Традыцыі і сучаснасць

Эліна ШЫНДЛЕР,

аспірант Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

СУЧАСНАЕ МАСТАЦТВА САЛОМАПЛЯЦЕННЯ

ПЛАСТЫЧНЫ ФАЛЬКЛОР І ФАЛЬКЛАРЫЗМ

УДК 746.6(476)

У артыкуле асвятляюцца тэндэнцыі развіцця сучаснага мастацтва саломапляцення, акцэнтуюцца ўвага на пытаннях размежавання напрамкаў пластычнага фальклору і пластычнага фалькларызму ў згаданай галіне народнай творчасці, вылучаюцца і сістэматызуюцца архетыпы пластычнага фальклору.

Ключавыя словы: *народная творчасць, пластычны фальклор, пластычны фалькларызм, саломапляценне, архетыпы народнага мастацтва, дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва.*

The article highlights trends in the development of modern art of straw weaving, focuses on the need to distinguish the directions of plastic folklore and plastic folklorism in the mentioned area, as well as systematizes the marks of plastic folklore.

Адметнай тэндэнцыяй развіцця беларускага народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва апошніх дзесяцігоддзяў у сувязі з пашырэннем цікавасці грамадства да народнай культуры становіцца ўзаемаўплыў мастацкіх традыцый і наватарства, самадзейнай і прафесійнай творчасці, глабальных і лакальных мастацкіх працэсаў, што знаходзіць адлюстраванне ў сучаснай пластыцы прадметна-прасторавага асяроддзя.

Узаемадзеянне разнаветарных напрамкаў мастацкай вытворчасці адбываецца ў форме пераймання, пераасэнсавання, адаптацыі, стылізацыі і аўтарскай інтэрпрэтацыі мастацкіх формаў майстрамі-саматужнікамі, аматарамі, прафесійнымі мастакамі і праяўляецца ў відавочнай разнастайнасці мастацкіх формаў.

З аднаго боку, такая разнастайнасць спрыяе ўзбагачэнню і развіццю сучасных напрамкаў

дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, з іншага – размывае межы паняцця “традыцыйнае народнае мастацтва”, а таму ўтойвае небяспеку падмены традыцыйнай народнай пластыкі мастацкімі інтэрпрэтацыямі “па матывах народных традыцый”, якія часта маюць толькі знешняе падобенства, а не культурна-генетычную сувязь з традыцыйнымі мастацкімі формамі.

Змешванне сутнасна супрацьлеглых напрамкаў мастацкай вытворчасці абарочваецца для традыцыйнага народнага мастацтва не толькі стратай каштоўных здабыткаў фальклорнай спадчыны, але і немагчымасцю захавання фальклору (які разглядаецца ў рамках даследавання ў шырокім значэнні – як матэрыяльная і духоўная спадчына сялянскай культуры) у яго культурнай, вытворчай, мастацкай, семантычнай і духоўнай цэласнасці.

Працэс узнікнення і змешвання навацый і традыцый непазбежны і няспынны, таму актуальнай і першачарговай задачай для сучаснага народнага мастацтва становіцца пошук універсальнага, навукова абгрунтаванага спосабу размежавання разнаветарных напрамкаў мастацкай вытворчасці, здольнага спыніць працэс выпушчвання фальклорнай самабытнасці і транслявання найменш прывабных формаў народнай спадчыны.

Традыцыйныя народныя рамёствы з’яўляюцца не проста дэкаратыўна-прыкладной, а фальклорнай мастацкай вытворчасцю, якая непасрэдна звязана з развіццём шматвекавых фальклорных традыцый ва ўмовах сельскай натуральнай вытворчай гаспадаркі. Вылучэнне фальклорнага пласта народнай мастацкай спадчыны як аднаго з найкаштоўнейшых феноменаў беларускай культуры, мастацкая і грамадская карысць якога не можа быць пераацэнена, будзе спрыяць захаванню найбольш вартых і самабытных адметнасцей традыцыйнага мастацтва, якое павінна стаць працягам багатай культурнай спадчыны.

Згаданы падыход адмежавання фальклорнай мастацкай парадыгмы ад нефальклорных відаў народнай творчасці дыктуецца, у тым ліку, частковым разрывам фальклорнай пераемнасці паміж пакаленнямі і стратай навыкаў інтуітыўнага засваення і адчування мастацкіх этнічных тыпаформаў.

Самы дзейсны механізм вылучэння ўласна традыцыйных народных відаў мастацтва з агульнай плыні сучаснай народнай творчасці (у тым ліку іх адмежаванне ад самадзейнага, народнага нетрадыцыйнага, традыцыйнага ненароднага мастацтва, а таксама ад другасных формаў фальклору) – вызначэнне ступені іх прыналежнасці да фальклорнай традыцыі. А найбольш адпаведнымі для вырашэння згада-

най задачы інструментамі такога размежавання могуць стаць катэгорыі пластычнага фальклору і фалькларызму. Вылучэнне архетыпаў і адзнак пластычнага фальклору ў гістарычнай дынаміцы развіцця сялянскай культуры і выяўленне такіх архетыпаў у сучасных відах мастацкай вытворчасці і творах мастацтва – найлепшы спосаб адасаблення ўласна фальклорных напрамкаў народнага мастацтва ад фалькларызму.

Увесь мастацкі вопыт чалавецтва з эпохі неаліту даследчыкі [4] падзяляюць на два асноўныя вектары развіцця. Першы накіраваны на захаванне фальклорнай парадыгмы і яе асноватворных прынцыпаў і можа аб’ядноўваць мастацкія з’явы і напрамкі пад катэгорыяй *фальклор*. Другі арыентаваны на пераадоленне і выкараненне фальклорных архетыпаў [4, с. 203, 204; 12, с. 12, 37, 38] і можа быць азначаны як *фалькларызм*.

Фальклор і фалькларызм як гістарычна абумоўленыя парадыгмы развіцця мастацкай вытворчасці падзяляюцца на *мусічны* і *тэхнічны* (*пластычны*) віды творчасці: мусічным відам уласцівы цялесныя сродкі ўвасаблення мастацкай задумы (гук голасу, пластыка цела, мова мімікі і жэстаў), для пластычных характэрны знешнія з пункту гледжання чалавека – прыродныя сродкі мастацкага асваення рэчаіснасці [1, с. 201, 211; 5, с. 49, 50].

Пластычны фальклор і *пластычны фалькларызм* азначаюць віды мастацкай дзейнасці, якія прадугледжваюць апрацоўку розных відаў прыроднай сыравіны – жывёльнага паходжання (рог, косьць, скура, воўна); мінеральнага (гліна, камень); расліннага – валакністых і збожжавых раслін (ячмень, пшаніца, чарот, балотныя травы, лён, каноплі), драўніны (лаза, дуб, бяроза, елка, хвоя, вольха і інш.); металу (медзь, волава, бронза, жалеза).

Задача артыкула – выявіць архетыпы і адзнакі пластычнага фальклору ў галіне саломаліцення ў гістарычнай дынаміцы развіцця традыцыі з часоў неаліту да сярэдзіны ХХ ст.

Мастацкая апрацоўка саломкі побач з іншымі відамі народнай творчасці зведала шэраг трансфармацый тэхналагічнага, функцыянальнага і мастацкага характару, якія абумоўлівалі бытаванне традыцыі ў рэчышчы як фальклору, так і фалькларызму.

У неалітычную эпоху (час узнікнення фальклорнай традыцыі, калі мастацкае пазнанне чалавекам рэчаіснасці не стала яшчэ самастойным актам і адбывалася ў адзінстве з прыкладной дзейнасцю [4, с. 175, 178]) утылітарна-мастацкі сінкрэтызм як архетып пластычнага фальклору, характэрны для ўсіх відаў народнай творчасці, праяўляўся найбольш выразна, у тым ліку і ў

дзеінасці, звязанай з культываваннем збожжавых [2, с. 253].

Прымяненне саломы ў якасці сыравіны для пляцення было абумоўлена не толькі высокімі спажывецкімі якасцямі, якія дазвалялі паспяхова выкарыстоўваць яе ў побытавых мэтах, але і тагачаснымі вераваннямі [7, с. 107]. Гэта вызначыла шляхі развіцця пластычнага фальклору ў саломаяпляценні па двух напрамках – культавым (які пазней атрымаў рытуальна-абрадавыя і рэлігійныя формы) і побытавым.

Першымі культурнымі (як апазіцыя прыродным) мастацкімі формамі саломаяпляцення можна лічыць саму культурную расліну (пшаніцу, жыта, ячмень, авёс) як аб'ект культывавага ўшанавання [7, с. 107], а таксама калоссе, зерне і рытуальна-абрадавыя атрыбуты. Першыя мастацкія формы нарадзіліся як вынік вытворчых аперацый па культываванні збожжавых раслін. Звязаныя перавясламі снапы ярка ілюструюць архітэктоніку і мастацкі вобраз найбольш ранняй саламянай пластыкі. Першыя мастацкія формы як культывавага зместу, так і побытавага характару, – гэта вынік натуральных фізічных дзеянняў (зразання, скручвання, перагінання, звязвання, сплятання, намотвання, цюкавання), неабходных для апрацоўкі расліннай сыравіны. А таму і ў ранняй саламянай пластыцы (напрыклад, спіральным шыцці, якое лічыцца адной з найбольш ранніх тэхналогій ручной апрацоўкі саломы [2, с. 259]) праяўляюцца рысы згаданых дзеянняў. І гэтыя рысы могуць быць выдзелены як архетыпы тэхналагічнага характару [1, с. 255].

Да мастацкіх архетыпаў, якія праяўляліся на самых ранніх этапах бытавання традыцыі, мы можам аднесці тыпаформы калосся, зерня, снапа, перавясла, капы, а таксама колеравыя спалучэнні – натуральныя адценні збожжавых раслін і саломы.

Апрацоўка саломы ў працэсе наўмыснага культывавання збожжавых, у адрозненне ад папярэдняй дзейнасці па прысвойванні прыродных дабротаў (дзікарослых раслін), уяўляла сабой якасна іншую стадыю вытворчага, культурнага і мастацкага развіцця. Кантроль цыкла расліннай сыравіны ўжо патрабаваў выпрацоўкі культуры супраць з прыродным атачэннем, паважлівага стаўлення да зямлі (што прыводзіла да яе абагаўлення), а таксама назапашвання і перадачы спецыяльных навываў [2, с. 12]. Засвоены і апрабаваны стагоддзямі культывавання, вытворчы і мастацкі досвед рабіўся каштоўнасцю як майстра, так і грамадства, старанна захоўваўся і са скрупулёзнай дакладнасцю перадаваўся ад аднаго пакалення да другога.

“Белорусс не просто обрабатывает землю, но почти священнодействует в каждом своем

земледельческом акте”, – пісаў вядомы этнограф Ф. Кудрынскі, маючы на ўвазе вялікую колькасць рытуалаў і абрадаў, якія суправаджалі селяніна ў працы [9, с. 7]. Пры гэтым даследчык адзначаў, што звычайная рэлігія селяніна вольная ад містыкі і ўласцівага рэлігійнаму светапогляду піетызму і страху божага [9, с. 44]. Практычная, побытавая дзейнасць лічылася найлепшым шляхам для дасягнення як матэрыяльнага дабрабыту, так і эстэтыка-духоўнай гармоніі. Такі светапогляд дазваляе нам вылучыць яшчэ некалькі (на гэты раз – культурна-светапоглядных) адзнак пластычнага фальклору – дэтэрмінаванасць жыцця і працы прыроднымі і касмічнымі законамі, культура супраць з прыродным атачэннем і скрупулёзная перадача вопыту ад пакалення пакаленням.

Хоць агульнай адметнасцю развіцця рамястваў на Беларусі была змена формаў іх бытавання – як хатняга рамяства (хатніх промыслаў), як рамяства па заказе і як рамяства на рынак (саматужных промыслаў), дзейнасць у галіне апрацоўкі саломкі пераважна развівалася ў форме хатняй вытворчасці, што вызначала шматвяковую тэхналагічную і мастацкую нязменнасць традыцыі [2, с. 12, 253, 260] і выступае яшчэ адной адзнакай рамяства.

Мастацкія архетыпы прасочваюцца непасрэдна ў вырабах з саломы. Так, формы гаспадарчых ёмістасцей, выкананых у тэхніцы спіральнага шыцця [2, с. 257], маглі быць як невялікімі, так і ў рост чалавека, але ў іх форме назіраецца агульнае імкненне да простых геаметрычных формаў, якія б гарантавалі трываласць. Адсутнасць элементаў нефункцыянальнай (чыста дэкаратыўнай) пластыкі – таксама адметнасць вырабаў саламянага шыцця. Шыяны, карабы, кузубы мелі форму цыліндра, завужанага ўверсе, накрываліся вечкам, якое таксама мела функцыянальнае прызначэнне. Каробкі, кублы, карабы былі меншага памеру, авальнымі ці праэтакутнымі ў плане, іх шырыня, як правіла, пераважала над вышыняй. Бытавалі і невысокія, пашыраныя ўверсе сывалкі, а таксама саламянкі (пчаліныя вуллі) у форме ўсечанага конуса ці цыліндра [2, с. 259].

У Сярэднявеччы, як і ў XVII–XIX стст., захаванню пластычнага фальклору на Беларусі дапамагалі хоць і розныя, але ў цэлым аднолькава неспрыяльныя для народа гістарычныя абставіны. Змены рэлігійных канцэпцый, бытаванні і барацьба розных канфесій садзейнічалі развіццю ў сялянскім асяроддзі не заўсёды станоўчага стаўлення да чужых культываваных сістэм, што ўзмацняла імкненне людзей да традыцыйных вераванняў [9, с. 10]. Дэнацыяналізацыя магнацкіх родаў, заможнай шляхты ў XVII–XIX стст. таксама пры-

мушала народ, які фактычна апынуўся без правднікоў традыцыйнай культуры, інстынктыўна трымацца традыцый продкаў, захоўваючы тым самым этнічную ідэнтычнасць [9, с. 9].

Суіснаванне хрысціянскай і традыцыйнай культуравых сістэм мела і станоўчыя вынікі, бо спрыяла ўзаемнаму ўзбагачэнню мастацкіх традыцый, сведчаннем чаго выступаюць саламяныя хрысціянскія рэлігійна-культуравыя атрыбуты канца XVIII – пачатку XIX ст.: вячальныя кароны і царскія брамы з іканастасаў сельскіх цэркваў Палесся [7, с. 102]. Іх кампазіцыйная пабудова пераймае, у некаторай ступені, тыпаформы разьбяных драўляных варот барочнага стылю [7, с. 133] і з’яўляецца часткова працягам згаданай традыцыі, але самі прыёмы пляцення і асноўныя элементы ўзору (плоскія квадраты і круглыя вітыя жгуты), відавочна, маюць сувязь з найбольш старажытнымі (дахрысціянскімі) прыёмамі і элементамі, што дае падставу звязаць іх культурна-генетычнай сувяззю і з больш ранняй – фальклорнай традыцыяй [2, с. 261; 7, с. 137–138] і, адпаведна, выдзеліць яшчэ некалькі ранніх тэхналагічных адзнак пластычнага фальклору – элементаў пляцення: квадрат на крыжовым каркасе і вітыя плячёнкі.

Фальклорная традыцыя XIX – пачатку XX ст. даследавана найбольш поўна, гэта важная крыніца для выяўлення архетыпаў пластычнага фальклору, які па-ранейшаму захоўвае мастацка-ўтылітарны сінкрэтызм і традыцыйны абрадавы змест. У гэты час даследчыкі фіксуюць такія мастацкія формы пластычнага фальклору, як зажынкавы і дажынкавы сноп, дажынкавы вянок і “барада”.

Найбольш пашыранымі варыянтамі дажынкавых снапоў былі снапы, звязаныя скручанымі з саломы перавясламі ці перавязаным чырвонай стужкай або ніткай (жычкай) [9, с. 87]; невялікія снапы, скручанія ў выглядзе вянка ці крыжа; антрапаморфныя формы снапа – дзед і баба, часам апранутыя ў сарочку, з завязанай хусткай; звязаныя разам парныя снапы – гаспадар і гаспадыня [3, с. 283]. Дажынкавыя саламяныя вянокі часта плялі з падвойных каласоў – спарышоў [9, с. 88]. У вянокі ўпляталі каснікі, рабіну, травы [3, с. 293]. Варыянты дажынкавай “барады”: звязаныя ўверсе каласы; звязаныя сцябліны без каласоў; завязаныя ў касу, у вузел, у выглядзе букета з каласоў [3, с. 290]; “барада”, агароджаная чатырма жменямі рэзанай саломы.

Вядомы і безаблічны антрапаморфныя лялькі-абярогі, фігуркі жывёл і птушак [2, с. 253]. Аднымі з самых распаўсюджаных саламяных атрыбутаў можна лічыць калядную зорку [3, с. 33] і маскі жывёл – казы, мядзведзя, каровы, ваўка, жорава [3, с. 37; 6, с. 24–35], а таксама рытуальныя пудзілы [3, с. 102]. Фіксуецца даследчыкамі

і звычай абмотвання сталоў і крэслаў саломай на калядныя святы [12, с. 72].

Адметнасцю абрадавых вырабаў трэба назваць іх умоўна-вобразны характар, неканкрэтызаванасць мастацкай формы.

У каляднай і велікоднай традыцыі вылучаецца звычай вырабу “павукоў” – мадэлі стварэння свету [3, с. 159] ці часава-прасторавыя вымярэння, геаметрычнай асновай якога выступае актаэдр, а кампазіцыйная пабудова можа мець форму піраміды, шара.

Прыклады жаночых упрыгожанняў, якія паходзяць з рытуальных амулетаў, захавалі мастацкія прыёмы пляцення пацерак для караляў і колцаў з квадрацікамі для пярэсценкаў [8, с. 18–19].

Такім чынам, да раней вызначаных мастацкіх адзнак пластычнага фальклору можна дадаць наступныя: геаметрычныя формы – крыжа, кола, зоркі, квадрата, актаэдра, піраміды, тыпаформы – каласянога ці снаповага спарыша, букета, пацеркі, фігуры чалавека, постаці жывёл, птушак; кампазіцыйныя пабудовы калядных зорак і масак; спалучэнне натуральнай колеравай гамы саломы з чырвоным колерам стужак, з колерамі кветак і траў, з белым колерам саматканай сарочкі.

Прадметы побытавага характару XIX ст. – гэта саламяныя брылі і капелюшы [11, с. 148]. Звычайна капелюшы сшывалі ніткамі ці конскім воласам з саламянай плеченай стужкі з зубчастымі (“зубаткі”) ці роўнымі краямі з чатырох-васьмі расшчэпленых ці нерасшчэпленых саломін.

Такім чынам, у якасці тэхналагічных адзнак мы можам дадаткова вылучыць: віды пляцення – плоскія саламяныя стужкі перакрывава-нага пляцення [2, с. 255], а таксама тэхналогію сшывання згаданых стужак у выраб ніткамі ці конскім воласам. Дадатковая мастацкая адзнака – тыпаформа шкатулкі.

У першай палове XX ст. мастацкія здабыткі фальклорнай традыцыі сталі часткай савецкай мастацкай культуры і пазней набылі развіццё ў мастацкіх арцелях сістэмы створанага ў 1938 г. Беларускага мастацка-прамысловага саюза. Арцелі спецыялізаваліся на выпуску мастацкай прадукцыі народнай накіраванасці [2, с. 31].

Пасля Другой сусветнай вайны патрэба ў простых побытавых рэчах на некаторы час актывізавала хатні і саматужны промысел. Пляценне з саломы і балотных траў у той час задавальняла, у прыватнасці, патрэбы ў гаспадарчым посудзе. Напрыканцы 1940-х гг. адраділі дзейнасць больш як 20 арцеляў Белмастпрамсаюза [2, с. 31], а ў 1950-я гг. у Жлобіне быў арганізаваны цэх мастацкай інкрустацыі па аплікацыі саломкай драўляных вырабаў. У 1960-я гг. арцелі

паступова рэарганізаваліся ў фабрыкі мастацкіх промыслаў, куды запрашалі і майстроў-надомнікаў. У 1960-я на мастацкіх фабрыках у Брэсце, Магілёве, Хойніках, Чачэрску адрадзілася і саломаліценне [2, с. 33].

Механізацыя мастацкай працы на прадпрыемствах мастацкіх промыслаў, спецыялізацыя вытворчых аперацый, калі розныя віды работ выконваліся рознымі майстрамі, уніфікацыя, стандартызацыя, стылізацыя і знарочыстая дэкаратыўнасць прыводзілі да трансфармацыі эстэтычных прынцыпаў народных промыслаў, для якіх характэрны рукатворнасць, індывідуальнае адчуванне сыравіны, формы, дэкару [2, с. 35]. Як вынік, вырабы ўсё больш адрываліся ад фальклорнай традыцыі і замацоўваліся ў новай нішы пластычнага фалькларызму.

Сучаснае мастацтва апрацоўкі саломкі, што пачалося ў 90-я гг. XX ст., выступае адначасова пераемнікам пластычнага фальклору, які мае сувязь з архаічнай традыцыяй і дайшоў да нашых дзён пераважна праз хатнюю вытворчасць, і пластычнага фалькларызму.

Такім чынам, вылучаныя намі адзнакі пластычнага фальклору ў галіне саломаліцення можна згрупаваць па трох відах: культурна-светапоглядныя, тэхналагічныя і мастацкія. Кожны з відаў мае тыпалагічныя (універсальныя для ўсіх відаў фальклорнай творчасці) і варыяцыйныя адзнакі (характэрныя для саломаліцення).

Культурна-светапоглядныя адзнакі (тыпалагічныя):

- мастацка-ўтылітарны сінкрэтызм (мастацкая форма – вынік практычнай дзейнасці);
- рытуальна-абрадавае і побытавае прызначэнне вырабаў;
- пераемнасць вопыту ад больш дасведчаных майстроў.

Тэхналагічныя адзнакі (тыпалагічныя):

- выкананне ўсіх этапаў работ адным майстрам;
- ручны характар працы;
- функцыянальнасць, трываласць, рацыянальнасць утылітарнай формы.

Тэхналагічныя адзнакі (варыяцыйныя):

- аперацыі: зразання, скручвання, перагінавання, звязвання, сплятання, намотвання, цюкавання саломы, абмотванне саломай;
- тэхнікі пляцення: падоўжанае пляценне; перакрываванае пляценне; тэхніка спіральнага шыцця скручаных саламяных жгутуў лазовай стужкай ці стужкай з сасновага караня; тэхніка спіральнага шыцця плеченых стужак ніткамі ці конскім воласам; пляценне па каркасе;
- асобныя элементы пляцення: ромб на крыжовым каркасе, вігця пляценкі, стужкі з 4–8 саломін з роўным ці зубчастым краем;

– падвесныя канструкцыі.

Мастацкія архетыпы (тыпалагічныя):

- умоўна-вобразная пластыка (для абрадавага напрамку).

Мастацкія архетыпы (варыяцыйныя):

- формы ўтылітарнай пластыкі: брыль, картуз, сумка, гаспадарчыя ёмістасці і посуд;
- тыпаформы абрадавых атрыбутаў: калоссе, зерне, сноп, перавясла, капа, дажынкавая “барода”, антрапаморфныя формы, фігуркі жывёл, птушак, маскі жывёл, пудзілы;
- колеравыя спалучэнні: натуральныя адценні саломы, дадатковыя колеры – чырвоны, белы, натуральныя колеры кветак;
- геаметрычныя формы: лінія, крыж, кола, зорка, квадрат;
- геаметрычныя аб’ёмныя формы: цыліндр, усечаны конус (для тэхнікі спіральнага шыцця), актаэдр, піраміда, шар (для вырабу “павукоў”);
- геаметрычныя формы аб’ёмных вырабаў у плане: круглая, квадратная, прастанутная.

Вылучаныя адзнакі і архетыпы пластычнага фальклору выступаюць падмуркам для далейшага размежавання разнастайных напрамкаў і з’яў сучаснага саломаліцення на пластычны фальклор і пластычны фалькларызм.

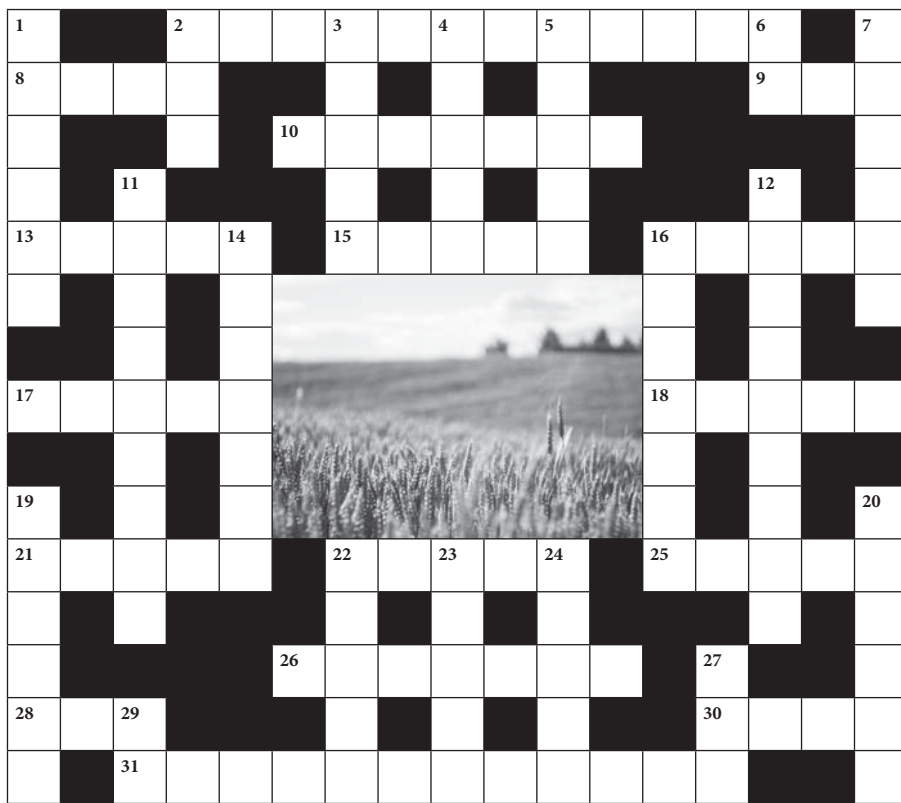
Спіс літаратуры

1. **Археалогія Беларусі**: энцыкл. : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2011. – Т. 2. – 464 с.
2. **Беларусы** : у 8 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – Т. 1. – 351 с.
3. **Валодзіна, Т. В.** “Ядранае жыта гаспадара кліча...” : Каляндарны год у абрадах і звычаях / Т. В. Валодзіна, Т. І. Кухаронак. – Мінск : Беларус. навука, 2015.
4. **Каган, М. С.** Морфология искусства / М. С. Каган. – М. : Искусство, 1972. – 440 с.
5. **Культура Беларусі**: энцыкл. : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 2015. – Т. 6. – 488 с.
6. **Кухаронак, Т. І.** Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў / Т. І. Кухаронак. – Мінск : Ураджай, 2001.
7. **Лабачэўская, В. А.** Мастацтва дзеля славы Божай : Саламяныя іканастасныя вароты і царкоўна-культавыя прадметы / В. А. Лабачэўская. – Мінск : Беларус. навука, 2018. – 263 с.
8. **Лобачевская, О. А.** Плетение из соломы / О. А. Лобачевская. – М. : Культура и традиции, 2000. – 208 с.
9. **Паэзія беларускага земляробчага календара** / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. С. Ліса. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 613 с.
10. **Репина, Т. А.** Апликация соломой / Т. А. Репина. – Мінск : Беларусь, 2012. – 132 с.
11. **Сахута, Я. М.** Сучаснае народнае мастацтва Беларусі / Я. М. Сахута. – Мінск : Беларусь, 2013. – 255 с.
12. **Толстой, Н. И.** Полесский этнолингвистический сборник / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1983. – 288 с.
13. **Чистов, К. В.** Народные традиции и фольклор : очерки теории / К. В. Чистов. – М. : Наука, 1986.
14. **Шкут, Н. Н.** Белорусские художественные промыслы / Н. Н. Шкут. – Мінск : Наука и техника, 1985. – 158 с.
15. **Большая российская электронная энциклопедия** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://bigenc.ru/music/text/4716709>.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 10 верасня 2020 г.

ЖНІВЕНЬСКІЯ ЭЦЮДЫ

КРЫЖАВАНКА

16. Марская нерухомая жывёліна; паліп. 17. У каго чорна ..., у таго і хлеба скіба (прыказка). 18. Тое, што і жыта (памяншальна-ласкальнае). 21. Спалучэнне націска з ненаціскнымі складамі, якое паўтараецца ў вершаваным радку. 22. Снапочак к снапочку, дык цэлая ... (прыказка). 25. "... – нямы настаўнік" – слова з выказвання Платона. 26. "І панёсся на прыволлі / Жнейчын звонкі ..." – слова з верша Якуба Коласа. 28. Попел. 30. "Што шчасце ёсць для беларуса, / Не думаю, што памылюся, / Калі скажу – напэўна ..." – слова з верша Г. Бураўкіна. 31. Праца земляроба па вырошчванні хлеба.

Па вертыкалі: 1. Тое, што і любіцель. 2. Задняя частка чаго-небудзь. 3. Адзін з галоўных удзельнікаў вяселля. 4. Частка калодзежнага жураўля. 5. Лаўка на вёсельным судне. 6. Мера зямельнай плошчы. 7. Горад у Мінскай вобласці, дзе сёлета 5-га верасня адбудзецца Дзень беларускага пісьменства; радзіма такіх вядомых пісьменнікаў, як Цішка Гартны, Кузьма Чорны, Алесь Адамовіч, Адам Русак, Анатоль Астрэйка.

Па гарызанталі: 2. Перыяд уборкі каласавых. 8. "... продкаў нашых і нашчадкаў – / Шэпт дубровы і пчаліны звон" – слова з верша паэта, журналіста, дыпламата Генадзя Бураўкіна (28 жніўня – 85 гадоў з дня яго нараджэння). 9. Леталісная назва горада Оршы. 10. "... – хлебны месяц, / Месяц зарападу" – слова з верша паэта і прэзаіка Віктара Гардзея (19 жніўня – 75 гадоў з дня яго нараджэння). 13. Вобад, які набіваецца на бочку. 15. Салодкія плады паўднёвага дрэва.

рэйка. 11. ... прынясе хлеба чыстага (прыказка) – старадаўняе земляробчае свята, адзначанае 28-га жніўня. 12. Подпіс пад літаратурным творам замест імя аўтара. 14. Хрэстаматыя. 16. Знаўца і любіцель кнігі. 19. Навучанне, адукацыя. 20. Ядомы грыб. 22. Прыгажосць. 23. Узвышаная раўніна. 24. Папярэдня аб'ява. 27. Рэчаіснасць. 29. ... або Вох – персанаж беларускіх казак, маленькі барадаты чалавечак, які жыве пад зямлёй; выклічнік.

Адказы

16. Кніжнік. 19. Асвета. 20. Масляк. 22. Краца. 23. Плато. 24. Анонс. 27. Ява. 29. Ох.
Па вертыкалі: 1. Аматыр. 2. Зад. 3. Жаніх. 4. Асеп. 5. Банка. 6. Ар. 7. Капыль. 11. Прачыстая. 12. Крышталь. 14. Чытанка.
Па гарызанталі: 2. Збожжаўборка. 8. Мова. 9. Пша. 10. Жнівень. 13. Абруч. 15. Хурма. 16. Карал. 17. Плыба. 18. Жыццо.

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ**.

РУП «Выдавецтва «Адукацыя і выхаванне»». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса «Роднае слова». 220035, г. Мінск, пр. Пераможаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).
Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69,
 факс (017) 263-07-40.
 E-mail: mail@rod-slova.by
 www.rod-slova.by

Папд. да друку 06.08.2021. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Minion Pro». Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11.16.
 Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 532 экз. Зак.
 Надрукавана ў ТАА «Юстмаж». 220103, Мінск, вул. Каліноўскага, д. 6 Г4/К, п. 201. ЛП № 02330/250 ад 27.03.2014.

© РУП «Выдавецтва «Адукацыя і выхаванне»», 2021

АНТАЛОГІЯ ЗАБЫТЫХ АКСЕСУАРАЎ

Карнэ з алоўкам і календаром.
Чарапахавы панцыр, срэбра, папера, муар.
Першая чвэрць XIX ст.
Францыя.

Портбукет.
Перламутр, латунь, залачэнне,
люстэрка. Сярэдзіна XIX ст.
Англія.

Бальныя туфлікі – так званыя сцерлядкі.
Чорны шоўк, скура.
1830-я гг.
Англія.

Падарункавы карнэ з футаралам.
Косць, срэбра, папера, люстэрка.
Другая палова XIX ст.
Швейцарыя.

Кастусь Качан.
За тыдзень да Пятра.
2014 г. Палатно, алей.

ISSN 0234-1360

9 770234 136004

2 1008